

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

1910

UDGIVNE AF

H.P. HANSEN-NORREMOLLE, R. SKAU
OG N. ANDERSEN.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,**
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

Trykt i „Højdal's Trykkeri, Aabenrød.

Sønderjydske Aarbøger

1910.

Udgivne

af

**H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og Nikolaj Andersen.**

**I Hovedkommission hos Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.**

Trykt i „Hejmdal“s Trykkeri, Aabenraa.

Indhold.

Robert Neiiendam: Dansk Theaterhisto- rie i Nordslesvig 1864—1910	Side	1—81
Chr. Hübbe: Det nordslesvigske Pengevæsen	"	82—121
F. Ohrt: Fra Østgrænsen (Træk af Nationali- tetskampen mellem Finner og Russere)	"	122—157
H. Weitemeyer: Af Præsteindberetninger fra Ribe Stift	"	158—222
Johannes Lindbæk: Oversigt over histo- risk Litteratur fra Aarene 1904—1907 vedrørende Sønderjylland.	"	223—270
Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1910	"	271—282
N. A.: Dagshistorie 1909	"	283—302

Dansk Theaterhistorie i Nordslesvig 1864—1910.

Af
Robert Neiiendam.

I.

Der var Gæring i Luften.

I mange Uger havde Hæren ligget ved Danevirke og ventet paa at komme til. Alle levede i Spænding og Haab, men ingen vidste noget. Hviletimerne inde i Slesvig By forekom en Evighed. Bestandig de samme Spørgsmaal, nøjagtig de samme Svar. Tyede man til „Tante Esselbach“, ventede Gentagelsen ogsaa der. Med et lystigt Ord paa Læben snurrede den trivelige lille Kone endnu rundt blandt sine Gæster ganske som i den første Krig. Og naar hendes gode Mad var spist — hvad saa? „Skrækkeligt! Jeg tager Pennen i Haand for at tilskrive Dem om Et og Andet, men jeg ved virkelig ikke, hvorom jeg skal skrive! Det er ikke Stoffet, som overvælder mig, nej, jeg overvælder Stoffet, at sige, naar jeg kan faa fat i det, men det kan jeg ikke, thi her er intet Stof! . . . Har Kjøbenhavn eller Provinserne virkelig ikke et eller andet nogenlunde respektabelt Skuespillerselskab at sende os her til Slesvig By? For Officererne er det næsten ligesaa nødvendigt, som Damecomitéernes Uldtrøjer og Muffediser er for de Menige“ skriver „Fædrelandets“ utaalmodige Krigs-

korrespondent i Danevirkedagene¹). Og et lokalt Blad udbryder: „Det er dog snart paa Tiden, at der kommer lidt Moro i Gang baade for Besætningen og for de mange Officerer, der kommer til Slesvig fra Lejren for at fornøje sig et Par Timer“²). — De danske Soldater havde ikke det Temperament som Zouaverne paa Krim, der i Fritiden spillede Komædie paa et Felttheater for deres franske Kammerater, og siden rejste Evropa rundt som professionelle Skuespillere.

Endelig — den 27. Januar — kom de attraaede Komædianter til Byen. Det var et lille Selskab, for hvilket den fejrede Elsker *Edvard Hansen* var Direktør³). Han blev modtaget som en Befrier. „Naar man ser hen til den Spørgen, der i Dag har været om: „Har De faaet Billet, kan man faa Billet endnu? o. s. v. — maa man antage, at Entreprisen vil vise sig fordelagtig. . . Dog, det synes mig utvivlsomt, at Tilskuerne paa Gulvet vil, paa Grund af Theatrets skrøbelige Tilstand, faa Galleriet med dets levende Indhold samt Theaterloftet i Hovedet“⁴).

Det var et let Repertoire, Direktøren spillede, Smaanyheder fra de københavnske Theatre, f. Eks. Vaudevillen „Skifteretten gør Udslaget“ og H. P. Holsts

¹) Fædr. 27/1, 28/1 1864.

²) Dv. 20/1 1864.

³) August Edvard Hansen, 1820—74, Kammersanger Christian Hansens Broder, ved kgl. Theater 1838—47, fra 1849—1860 en af Casinos udmærkede Skuespillere. Ukorrekt meddeler Edgar Collin i Biografisk Leksikon (6. Bind Pag. 609), at han sidstnævnte Aar „tog Afsked paa Grund af Svægelighed“; endnu i 1864 rejste han med eget Selskab i Provinserne, særlig i Slesvig.

⁴) Fædr. 20/1 1864.

Krigsallusion „Jens“. Imellem Stykkerne fortalte Edvard Hansen H. C. Andersenske Eventyr, men Programets største Attraktion var en tysk Danserinde, som man her, hvor Dansk og Tysk stredes, klogeligt havde givet et fransk Navn. Otte Dage før Danevirkes Fald sejrede hun selvne! Baade Jens og hans Løjtnant gik med Glæde i „Fangenskab“ ved Synet af hendes Karakterdans „Polka-Fantasi“ og „Gammel og Ung“.

Men den Glæde, Selskabet spredte, blev ikke af lang Varighed. Faa Dage efter lød de første Skud, Mysunde stod for Døren. Stemningen var med ét fuldkommen forandret. Saa drog Komedianterne afsted til Sønderborg lidet anende, hvad den Rejse betød. For hver Omdrejning, Vognens Hjul gjorde mod Landevejens Sne, blev Grænsen for danske Skuespilleres Virksomhed for første Gang mere og mere flyttet mod Nord . . .

Imidlertid gik Krigen sin pinlige Gang, Danevirke blev forladt, mens Sønderborg indtog Slesvigs Plads som Hærens Hovedstad. Folk af alle Grader, fra Obersten og ned til Trainkusken, søgte nu her paa Hviledagene en Aftens Glemsel i den gamle Theatersal i „Hotel Allsund“.

Endnu i Aften kunde de til Orkestrets spinkle Toner synge Nationalsangen og strø Bifald og Glæde ud — faa Timer efter, hvem vidste det, laa de maaske derude med Laurbærkransen om Panden. Aldrig har Skuespilleres Gerning i saa høj Grad været Øjeblikkets Gerning. De udasede Folk fra Dybbøl Skanser saa sig friske paa Mademoiselle Godeau. Hendes yppige Dans bragte Bud fra en Gratiernes Verden, hvor alt var smilende Letsind og Ynde, hvor Døden var et ukendt Begreb.

Men snart stak Prøjsernes Granater Sønderborgs Huse i Brand, og da Theatret laa i den mest udsatte Del af Byen, nærmest Vandet, maatte Skuespillerne atter vige — for sidste Gang inden Fremmedherredømmet¹⁾.

II.

Ogsaa paa det Omraade, som her skal skildres, tog de nye Magthavere straks Landet i Besiddelse. De danske Theaterbevillingers Gyldighed var forbi, og nye blev ikke udstedt til „Udlændinge“. Vilde Sønderjyderne herefter have den Glæde at se en Komædie opført paa Modersmaalet, maatte de rejse f. Eks. til Kolding eller Ribe. De tyske Selskaber, som vejrede en Forretning i Nordslesvig, kom kun til at føre en ynkelig Tilværelse.

Saaledes hengik fire Aar, og ved et Tilfælde, der kunde se ud som et Varsel, var de første Theaterfolk fra Kongeriget, som vovede sig over Grænsen, *stumme*. En tysk Direktør, hvis Program ellers bestod af tyske Smaastykker isprængt med Optræden af en svensk Damekvartet, gjorde det i Januar 1868 muligt for Haderslevs Ungdom at stifte Bekendtskab med alle københavnske Børns Yndling, *Pjerrot-Volkersen*, der sammen med nogle Kolleger fra Tivoli udførte „Pjerrot vanvittig af Kjærlighed“, „Den mekaniske Statue“ og andre Casortiske Pantomimer, som endnu den Dag i Dag hører til Paa-fugletheatrets traditionelle Repertoire. Byens danske Blad ønskede liberalt Direktøren et talrigt Besøg, fordi han bestræbte sig paa at fremføre „det nyeste og bedste“²⁾.

¹⁾ I Illustr. Tid. 3/4 1864 har Maleren Otto Bache givet en Skildring af en Forestilling paa Sønderborg Theater under Krigen og ledsaget den med en morsom Tegning.

²⁾ Dv. 1/4 1868.

Samme Aar forsøgte en Oplæser, Skuespiller *Jacobsen* fra København, at bane sig Vej gennem de sønderjydske Byer. Hans første Forsøg paa Haderslev Scene lod intet tilbage at ønske. „Det er nu snart mange Aar siden, at det danske Sprog har lydt os i Møde fra dette Sted . . . E. Bøghs „Et heldigt Menneske“ og H. C. Andersens „Flipperne“ behagede mindre, vi antager nærmest fordi de var stillede ved Siden af nogle Digte af Runeberg — Fänrik Ståls Sagner — hvis varme patriotiske Tone fandt mere Genklang hos Tilskuerne“¹⁾.

Men Skuespiller Jacobsen fik ikke længe Lov til at virke i Fred. Da han nogen Tid efter i Nordborg vilde gentage den Deklamationsaften, som han havde givet i alle Byerne, senest i Sønderborg, og hvortil han havde haft de stedlige Myndigheders Tilladelse, indløb der et Forbud fra Landraaden med den Motivering, „at Oplæsning kun maatte finde Sted i de større Byer“²⁾. Dermed var de følgende Aars lange Række af Udvisninger eller Forbud fra oven, og Politivilkaarlighed fra neden, indledt. Operasanger ved det kgl. Theater, *Jastrau*, fik vel Tilladelse til at give en Koncert i Haderslev i Juni 1869, og i Juli sang den senere Kammersanger *Simonsen* uhindret „Flyv Fugl, flyv“ og „Jeg tror, der er skønnest i Danmark“ baade i Flensborg og Haderslev, men da den senere Theaterdirektør *Theodor Andersen* samme Sommer ansøgte Regeringspræsidenten, om Casinos bærende Kræfter maatte faa Lov til at gaa paa Tourné med nogle fra Fransk oversatte Smaastykker, blev Til-

¹⁾ Dv. 4/8, 5/8 1868.

²⁾ Dv. 18/1 1869.

ladelsen nægtet. „De, der havde glædet sig til efter saa mange Aars Forløb atter engang at høre deres Modersmaal fra Scenen, maa have lidt Taalmodighed endnu“, skrev „Danevirke“¹⁾, og tilføjede nogle Bemærkninger om Overpræsidenten, Baron *Carl Scheel-Plessen*, „hvis Had til Danmark og alt Dansk i sin Tid førte ham over i Bismarcks Arme“, hvorfor Redaktør *Hiort-Lorenzen* baade ved Under- og Appellationsretten dømtes til syv Dages Fængsel²⁾.

Næste Aar, i Juni 1870, gjorde Operasanger ved det kgl. Theater *Julius Ducker* og Pianisten *Holger Dahl* et vellykket Forsøg paa at give Nordslesvigerne Erstatning for Tabet af dansk Komædie. Det lykkedes dem at gennemføre et udelukkende dansk Program, Op-læsning af Blicher og H. C. Andersens Værker, Musik af Gade, Kuhlau, Horneman. Man faar et Begreb om det talrige Publikums Stemning gennem en Presseudtalelse som denne: „At høre de hjemlige Toner i en saa mesterlig Gengivelse er en sand Glæde, det letter Sindet og forkorter Ventetiden“³⁾ — Dertil bidrog sikkert ogsaa Dilettantforestillingerne, som den følgende Vinter begyndte at tage Fart. Baade ved Generalprøven og ved selve Opførelsen af Hostrups „Soldaterløjer“ som Borgerforeningen i Flensborg arrangerede i Oktober 1871, var den store Sal overfyldt af Tilskuere, og i Haderslev, hvor man med offentligt Billetsalg til Indtægt for Understøttelsesforeningen to Gange spillede Høibergs „Nej“, H. C. Andersens „En Nat i Roskilde“

¹⁾ Nr. 7 1869.

²⁾ Dv. 12, 10 1869.

³⁾ Fl. A 11, 8 1870.

og Hostrups „Den Tredie“, androg Netto-Indtægten ca. 650 Rigsdaler¹⁾).

III.

Theaterdirektør Peter Petersen.

Den 5te Marts 1872 er en stor Dag i Nordslesvigs Theaterhistorie. Hvad andre forgæves havde forsøgt, lykkedes da for Theaterejer *Math. Knudsen* i Haderslev, som paa den Dag fik Koncession til at lade opføre Komedier i det danske Sprog. Var han fremkommen med sin Ansøgning, mens en „mild Vind“ blæste? Hvilken Begrænsning havde hans Bevilling? Maatte han spille *nationale* danske Komedier? Disse og mange andre Spørgsmaal optog Sindene og skabte Forventning overalt. Men hvor om alting var, det danske Rigsmaal maatte, efter seks Aars Forløb, igen lyde fra Byernes smaa Scener.

Det viste sig, at Koncessionen var *meget liberal*.

¹⁾ Dv. 7/11 og 22/11 1871.

Den gjaldt over hele Slesvig for Math. Knudsen personlig, han skulde leje Theatrene og engagere Personalet. Han var heldig at komme i Forbindelse med en dygtig Karakterskuespiller og kyndig Theaterleder *Peter Petersen*¹⁾, som paa dette Tidspunkt var Direktør for et Selskab paa 11 Personer, hvoriblandt var hans Hustru, Datter og tre Sønner, de kendte Skuespillere *Louis*²⁾, *Julius*³⁾ og *Valdemar Petersen*⁴⁾.

Det Repertoire, man agtede at spille, skulde først pro forma have Politiets Approbation, og følgende Komedier blev da indsendte og fik Øvrighedens velvillige Paategning:

Danske Arbejder:

W. Bloch og N. Bøgh: Hr. Volmer i Sorø, Lystspil i 1 Akt.

M. V. Brun: Det danske Hofs Historie eller Struensees Fald, Skuespil i 5 Akter.

Chiewitz og Recke: For Alvor, Vaudeville i 2 Akter.

Etlar: Tordenskjold i Dynekilen, Komædie i 3 Akter.

„ Gjengehovdingen, Skuespil i 5 Akter.

Heiberg: Elverhøj, Skuespil i 5 Akter.

„ Kong Salomon og Jørgen Hattemager, Vaudeville i 1 Akt.

---

¹⁾ Theaterdirektør Peter Petersen, født 26. 4. 1815, Debut 1834, var i sin Ungdom ansat ved tyske Selskaber, (hans Nom de guerre var „Tyske-Petersen“), senere i flere Aar ved Kristiania gamle Theater, var med til at aabne Casino i 1848, ved Folketheatret 1876—77; død 22. 3. 1907.

²⁾ Louis Petersen, født 24. 12. 1843, lyrisk Elsker og Karakterskuespiller, ansat ved det kgl. Theater 1875—81, død 9. 10. 1909.

³⁾ Julius Petersen, født 1844, Bonvivant og Sanger, mangeaarig Theaterdirektør, Ejer af Aalborg Theater.

⁴⁾ Valdemar Petersen, født 1846, burlesk Komiker, siden 1907 pensioneret af Skuespillerforeningen.

- Heiberg: De Danske i Paris, Vaudeville i 2 Akter.
 „ Abekatten, Vaudeville i 1 Akt.
 Fru Heiberg: En Søndag paa Amager, Vaudeville i 1 Akt.
 Hertz: Svend Dyrings Hus, Tragedie i 4 Akter.
 Holberg: Jeppe paa Bjærget, Komædie i 5 Akter.
 Frits Holst: Hverdagsfolk, Lystspil i 5 Akter.
 „ En ekstravagant Kone, Lystspil i 2 Akter.
 „ Revuen, Vaudevillekomædie i 3 Akter.
 Hostrup: Eventyr paa Fodrejsen, Vaudevillekomædie i 4 Akter.
 „ Genboerne, Vaudevillekomædie i 3 Akter.
 „ Intrigerne, Vaudeville i 1 Akt.
 „ Soldaterløjer, Sangspil i 1 Akt.
 „ Den Tredie, Vaudeville i 1 Akt.
 „ Mester og Lærling, romantisk Sangspil i 5 Akter.
 Overskou: En nagende Orm, Vaudeville i 1 Akt.
 „ Østergade og Vestergade, Lystspil i 5 Akter.
 „ Capriciosa, Folkekomædie i 5 Akter.
 „ Pak, Folkekomædie i 5 Akter.
 Oversatte Arbejder:
 Rejsen til Kina, Sangspil i 3 Akter.
 Rekrutten, Vaudeville i 1 Akt.
 Herskab og Tjenerskab, Lystspil i 3 Akter.
 Hr. Perichons Rejse, Lystspil i 4 Akter.
 Statsmand og Borger, Skuespil i 5 Akter.
 Brylluppet paa Ulfbjerg, romantisk Skuespil i 4 Akter.
 Det gjør ikke noget, Lystspil i 3 Akter.
 En lille Hex, Folkekomædie i 5 Akter.
 Gringoire, Lystspil i 1 Akt.
 Don Cæsar de Bazan, Lystspil i 5 Akter.

Søndag den 17. Marts 1872 aabnedes Theatret i Haderslev med „Genboerne“, og derefter gav Selskabet ikke mindre end 17 Forestillinger alene i denne By. Naar den røde Lygte smykkede Façaden, indeholdt Kassen 600 Mark¹⁾). Gennem Aabenraa, Sønderborg, Flensborg og Tønder gik Tournéen, overalt fulgt af Bifald og Tilslutning, ikke mindst fra Landboernes Side, særlig til de fædrelandshistoriske Komedier. „Elverhøj“ og „Tordenskjold i Dynekilen“ kunde spilles Gang paa Gang, og naar Majoren i „De Danske i Paris“ havde sunget sin berømte Sang „Danmark, Dig følge Held og Hæder“, var Jubelen over al Maade. Pressen klagede over Majorens Paaklædning, i Anno 1815 gik man ikke med en Slags prøjsisk Uniform fra 1872 — men ellers fremhævede den overalt særlig den Udførelse, „Elverhøj“ fik, og „Flensborg Avis“ gav Publikum af begge Farver en Cadeau²⁾): „Til et Folks nationale Liv hører ogsaa et Theater, og er dette godt besøgt, er det et Vidnesbyrd om, at Folket i Fremstillingerne genfinder sig selv med sine Fejl og gode Sider, og det gode Besøg her i Byen er netop et Bevis paa, at vi Flensborgere, til Trods for vort for Størstedelen tyske Tungemaal, dog *tænker* som Danske og i Hjertet er det. Theatret har ogsaa været besøgt af en Del af vore tyske Medborgere, hvilket har glædet os, thi det er velgørende, naar man ser, at der dog gives enkelte Omraader, paa hvilke den, den hjerteligste Forstaaelse iblandt den samme Byes Indvaanere ødelæggende Politik, ikke

¹⁾ I danske Penge kostede Logerne 4 Mark, Nummerparket 3 Mk., Parket 2 Mk. og 8 Sk., Parterre 2 Mk., Galleri 1 Mk.

²⁾ 3. s. 1872.

tages i Betragtning. Vore tysksindede Medborgere kender fra tidligere Tid det smukke Standpunkt, den danske Skuespildigtning indtager.“ — Ved et Resumé af Selskabets Arbejde skrev „Danevirke“¹⁾, at det besad meget gode Kræfter, og at flere af Rollerne blev udførte med Tænksomhed og uomtvistelig Begavelse, særlig paa Sværdsiden, men det var ønskeligt, at det snart maatte faa en Forstærkning af Damer.

Frøken Dido Larsen, senere Fru Julius Petersen.

Den unge Dame, som blev Publikums udkaarne Yndling, bandt Direktøren først til Selskabet den følgende Vinter; hun hed *Dido Larsen*,²⁾ og ingen dansk Skuespillerinde kom til at gøre saa megen Lykke sønden Aa som hun. Uden at være regelmæssig smuk besad hun en udmærket Apparition for Scenen, var lys og havde store, spillende Øjne. Hendes Lune, Sangstemme

¹⁾ 17/4 1872.

²⁾ Frk. Dido Larsen, født 8. 2. 1837. Debut paa Folketheatret i Aabningsforestillingen 1857, afgik i Nov. samme Aar, gift med Theatredirektør Julius Petersen; død af et Hjerteslag 5. 1. 1881 i Randers under Opførelsen af „Kaptain Grants Børn“.

og Adræthed anviste hende Soubretterne og de lystige Piger til Rollefag, og hun blev Repertoirets kvindelige Sjæl i de følgende Aar.

Nordslesvigernes Glæde over, at Forholdene nu atter tillod det danske Sprog at lyde fra Scenen og deres stadige Tilstrømning til Forestillingerne, var naturligvis en Torn i Øjet paa den hjemmetyske Befolkning, og det kom ofte til smaa Sammenstød, som efterlod en pinlig Virkning.

En Aften f. Eks. i Haderslev, da Publikum applauderede „Rekruttens“ Sange, fandt en tilstedeværende Gendarm sig foranlediget til at tysse. Dagen efter blev Direktør Petersen kaldt op til Politimesteren, som betydede ham, at Rekrutten ikke maatte gaa med danske Kokarde, og at en af de applauderede Sange skulde stryges. Det nyttede ikke, at Sangen tidligere var bleven tilladt af det samme Politi, nu skulde den udelades¹⁾. — Men snart efter kom Selskabet desværre i en alvorlig Konflikt med Øvrigheden, som fra dansk Side burde være undgaaet.

Det var bevægede Dage for de unge Skuespillere. Dækkede af taknemlige Roller og ombølgede af Publikums og Pressens Velvilje levede de i en national Rus, — men i en Rus sprænges let Forsigtighedens Lænke. Da Selskabet den 3. Februar 1873 havde spillet „Jeppe paa Bjærget“ og „Herskab og Tjenerskab“ i Haderslev og stod i Begreb med at rejse til Flensborg, blev Herrerne *Louis Petersen, Valdemar Petersen og Georg Nielsen*, efter Ordre fra Regeringspræsident *Bitter*, *udvist med 24*

¹⁾ Dv. 24/1 1873.

Timers Varsel. Grunden var den, at Nielsen ved et Marked i et Beværtningslokale blandt Landboere havde sunget nogle patriotiske Sange, og at Louis Petersen ved et Bal i „Haandværkerforeningen“, hvor Selsbabet ogsaa rummede danskfjendtlige Deltagere, med et Par Ord, hvori der ikke fandtes Fornærmelser mod Tyskland, havde drukket Danmarks Skaal, hvilket *alle* de Tilstedeværende ogsaa gjorde. Ved samme Lejlighed drak Valdemar Petersen en Skaal for Nordslesvigs Forening med Danmark og kom med en humoristisk Hentydning til, „at den germanske Oversvømmelse snart maatte være overstaaet“¹⁾. Et Andragende til Indenrigsministeren i Berlin om Ophævelse af Udvisningen førte til det Svar, at Ministeren „efter de oplyste Omstændigheder maatte betragte den af Regeringen i Slesvig anordnede Udvisning for tilstrækkelig motiveret“.

Fra det Øjeblik var Direktør Peter Petersens Stilling usikker. Han fik vel Lov til at komme tilbage med et kompletteret Selskab, hvoriblandt den unge *Christian Zungenberg* var, men Politiet lagde ham bestandig Sten i Vejen. Det blandede sig i hans og Koncessionshaveren Math. Knudsens Engagementsforhold, fandt det ulovligt, og idømte begge Parter en betydelig Mulkt. Efterhaanden blev Selskabets Stilling mere og mere uholdbar, og for ikke at risikere en Udvisning midt i en Tourné foretrak Direktøren i Marts 1874 frivilligt at forlade Slesvig. Repertoiret var i det sidste Aar blevet forøget bl. a. med „Kean“ og

¹⁾ Dv. og Fl. A. $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ 1873. Hentydningen gik vel paa Stormflodens Oversvømmelse paa Lolland-Falster i Efteraaret 1872; til Fordel for de Skadelidte havde Selskabet iøvrigt givet en Forestillings halve Indtægt.

„Farinelli“ og nogle af de dengang yndede Konversationskomedier af Sardou. Da Peter Petersen sidste Gang spillede i Flensborg, gav Pressen ham det Vidnesbyrd, „at det med Sandhed kunde siges om hans Forestillinger, at de tilfredsstillende selv ubeskedne Forordringer¹⁾).

IV.

I Sommeren 1874 kunde Haderslev glæde sig over Besøg af flere dygtige Sangere og Musikere. Først gav Medlemmer af det kgl. Theaters Korpersone en Koncert med Assistance af Operasanger *Dækker*, og senere sang Operasanger *Jastrau* og Organisten *Gottfred Matthi-son-Hansen* spillede. Alligevel blev der Plads til nogle Sangkræfter fra Casino, som, dirigerede af kgl. Kapelmusikus *Guldbrandsen*, i Juni opførte smaa Sangspil og Operetter²⁾. Øvrigheden lod Euterpes danske Tjenere have frit Lejde, og Befolkningen greb som altid med Begærlighed ethvert Budskab fra Fædrelandet³⁾.

Math. Knudsens Koncession havde endnu sin Gyldighed, det gjaldt kun at bruge den med Forsigtighed og erfare, i hvilken Jordbund et fuldkommen neutralt Repertoire vilde falde. Han traadte i Forbindelse med *N. F. Svendsens*⁴⁾ Selskab, der ihvertfald raadede over en betydelig Kraft, nuværende kgl. Skuespiller *Zangenberg*⁵⁾,

¹⁾ Flensb. A. 10/12 1873

²⁾ Ogsaa i Juni 1876 gav Casinos Personale nogle Smastykker i Haderslev.

³⁾ Dv. 24/6 1874.

⁴⁾ Niels Frederik Svendsen, født 19. 4. 1836, fra sin Ungdom Direktør for mindre Selskaber i Provinsen, i nogle Aar Leder af Frederiksberg Morskabstheater om Sommeren, død 15. 10. 1903 i Sorø (Sorø Kirkes Begravelsesprotokol).

⁵⁾ Emil Christian Zangenberg, født 1853, Skuespiller i Provinsen 1873—76, ved Casino 1876—81, siden ved det kgl

som her med Hæder tjente sine første Sporer. Vaudeviller som *Ida Nielsens* „Han drikker“ og *Jacob Davidsens* „Frieri pr. Kommisionair“ eller Folkeskuespil som *M. V. Bruns* „Svantevits Datter“ og *H. C. Andersens* „Mer end Perler og Guld“ var ikke egnede til at sætte Sindene i national Bevægelse, men de trak alligevel godt Hus, og Tilfredshed var Publikums Kendemærke overalt. Som Forholdene er hos os maa man stadig mindes den tyske Sang „Wer weiss, wann wir uns wiedersehen“? skrev et Blad¹⁾. Det gælder da at benytte Øjeblikket!

Uden Tvivl havde Direktør Svendsen ikke behøvet at indskrænke sin Virksomhed til en Sæson, hvis han ikke var bleven konkurreret ud af et nyt, livskraftigt dansk Selskab som i Efteraaret 1875 *paa egen Koncession* begyndte en 2¹/₂-aarig Spilleperiode i Nordslesvig — indtil da, den længste Tid en Skuespillertrup havde vidst at klare Skærene sønden Aa.

I Haab om at kunne danne sig en Livsgerning der-nede lod den tidligere omtalte Skuespiller *Julius Petersen* sig naturalisere som præjsisk Gymnastik- og Danselærer, og som saadan opnaaede han at blive „Theaterunternehmer mit Gewerbeschein“ med saa og saa mange „Gehülfen“. Ved at ofre sin danske Indfødsret vandt han personlig en mere sikker Position end den, hans Fader eller N. F. Svendsen havde haft, men i den standende Strid mellem Tysk og Dansk undgik han alligevel ikke Ubehageligheder og Splid. Det blev straks

---

Theater. Hans senere Hustru, Frøken Alphonse Steinbecker, født 1863, var Selskabets Elskerinde.

¹⁾ Fl. A. 28¹/₂ 1875.

paalagt Personalet at optræde med den yderste Forsigtighed i det daglige Liv. Dog gik der næsten ikke en Dag, uden at Direktøren maatte give Møde paa Politikamret angaaende intetsigende Ubetydeligheder, f. Eks. naar et Fornavn var stavet med K. i Stedet for C. paa Plakaten, eller naar der paa Passet formentes at være en Uoverensstemmelse mellem et Par graa Øjne, som Øvrig-

Theaterdirektør Julius Petersen.

heden fandt blaa o. s. v. Og en Dag blev en Forestilling forbudt, fordi den var anmeldt en Time for sent.¹⁾

Det nydannede Selskab bragte et lødigt Bud fra dansk Aandsliv, selv om det spillede paa en fremmed Bevilling. Repertoiret var langt bedre end det, de københavnske Privattheatre paa samme Tid opførte, fordi en Provinsdirektør ikke som disse behøvede at tage Hensyn til det kgl. Theaters Ejendomsret til klassiske Komedier og øvrige privilegerede Stilling. Han var frit stillet i sit Valg og kunde byde sine Kunstnere ud-

¹⁾ Folkekomedien „Hvedebrød og Rugbrød“; Dv. 1¹/₄ 1876

mærkede Opgaver. Blandt disse var den sympatetiske *Victor Kirchheiner*¹⁾, en Elsker som Damerne gerne saa, og Frøken *Dido Larsens* Popularitet — hun var forøvrigt i Mellemtiden bleven Direktørens Hustru — maales bedst ved at se en *tyisk* Direktør meddele Publikum, „at hans Kone ogsaa er en berømt Kunstnerinde“²⁾).

Det var særlig Komedier med en national Tendens, som fyldte Theatrene, men da disse Stykker i Autoriteternes Øjne blev anset for at være „landsskadelige“, lod Julius Petersen for Eks. „Elverhøj“ og „De Danske i Paris“ udgaa af Repertoiret. Han vilde ikke tirre de vrede Guder. Derefter lod han „Axel og Valborg“ og „Maskeraden“ eller „Jeppe paa Bjerget“ veksle med Arbejder af Hertz og Hostrup, og last not least blev *Henrik Ibsen* og *Bjørnstjerne Bjørnson* indført paa Nordslesvigs Scener.

„Hærmændene paa Helgeland“ og „En Fallit“ spillede ikke alene i de store Byer, men ogsaa Folk i Løgumkloster, Højer, Graasten, Broager og Nordborg fik Lejlighed til at lære disse nye dramatiske Mesterværker at kende.

Sydfra trængte Konkurrenterne sig frem og lokkede Danskerne med „Hamlet, Prins af *Danmark*“ eller et Folkeskuespil „Corfits Ulfeldt“, som Flensborg Avis liberalt anbefalede, „da det ikke indeholdt Udfald mod danske Forhold“³⁾. Men Frieriet fristede ikke Nordslesvigerne. For at bøde lidt paa de tomme Bænke

¹⁾ Victor Kirchheiner, født i Flensborg 14. 3. 1848, Skuespiller ved Folketheatret 1867—73, senere i Provinserne og ved Dagmartheatret, død i Nyborg 12. 3. 1891.

²⁾ FL A. Oktbr. 1875. Manden hed Schindler.

³⁾ FL A. 11/2 1876.

vedtog Haderslev Kommunalbestyrelse den 15. Januar 1877 at yde et tysk Skuespillerselskab tyve Mark af Byens Kasse pr. Spilleaften, og Flensborg overlod paa samme Tid Theatersalen gratis og gav et Par tusind Mark aarlig i „Kunst-Subvention“¹⁾). Alligevel kunde det danske Selskab tage Kampen op, fordi dets Virksomhed hvilede paa en Følelse i Befolkningen, som de tyske Trupper naturligvis maatte savne.

Paa den Maade gik Sæsonerne 1875—76, 76—77 og Halvdelen af 1877—78. — Saa skete igen en alvorlig Katastrofe. En ubetydelig Hændelse fremkaldte den.

„Alt for Fædrelandet“ lød den pompøse Titel paa en Folkekomedie af *Victorien Sardou*, som i Halvfjerdserne blev spillet over hele Evropa. Den handler om Nederlandenes Kamp 1568 imod det spanske Herredømme og skildrer det lille Folks heltedige Strid for at bevare Fædrelandet. Enhver Tysker skal allerede i Skolen læse *Schillers* berømte Skildring af denne Opstand, og i Haderslev, hvor Stykket blev spillet nogle Gange, havde Politiet intet at indvende mod Opførelsen, som ogsaa blev tilladt i Sønderborg, efter at Politimesteren havde overtydet sig om, at Stykket ikke indeholdt nogen Hentydning til den prøjsiske Stat eller Regering.

Det udsolgte Hus fulgte Søndag den 16. December den spændende Komedie med stor Interesse, og da Publikums Holdning var rolig og værdig, faldt det ingen ind, at denne Opførelse skulde faa skæbnsvangre Følger.

Men Dagen efter indeholdt „Dybbøl-Posten“ en

---

¹⁾ Dv. 19/1, 22/1 1877.

unødvendig tydelig Anmeldelse, der uden Tvivl blev den lille Draabe, som fik Bægeret til at flyde over:

„ . . . Vi se et ædelt lille Folk, der med Fortvivlelsens Kraft strider mod en vældig Tyran, som har tilintetgjort dets helligste og dyrebareste Goder, og som vil knuse baade dets Tro og dets Nationalitet. Det er storslaaede Billeder paa Fædrelandskærlighed, Selvfornægtelse og Opotrelse, der oprulles for vort Blik, Liv og Blod, Gods og Guld, Alt gives af Høje og Lave villigt hen for Fædrelandet, der sukker under et ulideligt Fremmedherredømme. En Kamp, hvori slige Kræfter sættes i Bevægelse, hvis Løsen er Sandhed og Ret, maa føre til Frelse. Der har iaftes vistnok ikke været en eneste Tilskuere, hvis Hjerte ikke har banket stærkere ved Synet af, hvad der foregik paa Scenen . . . .“

— Den 18. December om Morgenen, just som Skuespillerne var stegne i Vognene, der skulde køre dem til Nordborg, kom Sønderborgs Politibetjent i Rend ned ad den stille Gade:

„Hr. Direktør! Hr. Direktør! Vent et Øjeblik!“

Han meldte, at Politimester *Grimm* straks ønskede en Samtale. Julius Petersen maatte lade Vognene vente og fulgte med. Personalet behøvede ingen Forklaring, det var syd for Kongeaaen vant til at se Chefen blive hentet af Politiet.

Oppe paa Politikontoret gik en Herre frem og tilbage i stærkt Oprør. Han hilste neppe.

Det var Landraad *Magdeburg*.

Direktøren tog Plads og mærkede, at Jorden brændte under Fødderne. Politimesteren var ikke staaet op, og Ventiden blev lang — uhyggelig lang. Kun én Gang

standsede Landraaden i sin Vandring og sagde dybt rystet:

„Herr Petersen, was haben Sie gemacht!“

Men da Direktøren endnu ikke kendte den Forseelse, han maatte have begaaet, svarede han kort, at han ikke vidste, hvad der sigtedes til.

Situationen blev mere og mere pinlig.

Paa Gaden holdt 4 Vogne med Personalet, Tiden gik, man skulde spille om Aftenen, og Vejen til Nordborg var lang.

Endelig kom Politimesteren, og efter Forslag af Landraaden blev Handlingen forlagt til Raadhuset. Med Gravrøst bebrejdede han Direktøren, at Selskabet havde spillet et Stykke af ophidsende Karakter, som havde vakt Forargelse blandt den loyale Befolkning. Hvad han havde til Forklaring?

Svaret maatte blive lakonisk:

Først i Haderslev, saa i Sønderborg havde Selskabet med Politiets Tilladelse spillet et fransk Skuespil af Victorien Sardou „Pour la patrie“ — kaldet „Alt for Fædrelandet“, og Direktøren maatte hævde, at Opførelsen ikke havde vakt Anstød i nogensomhelst Retning.

Da Landraaden havde ladet en lang Besværing føre til Protokollen, som Julius Petersen nægtede at underskrive, sagde han:

„Jetzt können Sie nach Norburg fahren! Adieu.“

— —

I Decemberekulde havde Skuespillerne ventet halvanden Time, da Direktøren endelig kom og bad dem undskylde, at han ikke saa sig i Stand til for Øjeblikket at give en Forklaring af det skete. Han vilde derved

undgaa, at Rygtet om en eventuel Udvisning, som han anede, skulde sive ud og muligvis give Anledning til Demonstrationer under Forestillingerne i Nordborg.

Anelsen slog ikke Fejl. Efter at han uhindret havde spillet et Par Aftener, blev han den 21. December kaldt til Herredsfogden, som efter Landraadens Ordre forkyndte ham den slesvigske Regerings Befaling, ifølge hvilken *otte* af Selskabets Medlemmer var udvist med de sædvanlige 24 Timers Varsel¹⁾. Man havde taget de otte første Navne paa Plakaten uden at vide, at det ikke altid er de største Rollehavende, som staar øverst paa en Theaterplakat:

Hertugen af Alba	Valdemar Dahlbom.
Donna Rafaëla, hans Datter	Frøken Anna Petersen.
Donna Doloréz, Grevens Hustru	Frøken Treffenberg.
Carloo van der Noot, Kaptain	Christian Møller.
Marquis Trémouille	Thorvald Hansen.
Vilhelm af Oranien	Olaf Rau.
Vargas, Medlem af Oprørsretten . .	Gustav Hansen.
Klokkeren Jonas	Brix.

Om Aftenen efter Forestillingen gav Direktøren de Udviste Meddelelse om deres Skæbne; han selv kunde som projsisk Undersaat ikke rammes paa anden Maade end ved at fratages Arbejdskraften — en Slags Forløber for de senere Tyendeudvisninger. Han indsaar med Sorg, at den Virksomhed, som han havde ofret sin danske Borgerret for at erhverve og viet sin unge Energi i halvtredie Aar²⁾, var forbi — uigenkaldelig forbi. At

¹⁾ Dv. og Fl. A. ^{22/12, 24/12}, Dyb-Post. ^{22/12, 24/12} 1877.

²⁾ I Karl Schmidt: „Skuespil og Theaterforhold i Odense“ meddeles Side 217 fejlagtigt, at Julius Petersen var Direktør i fire Aar i Slesvig. Ligeledes opgives Udvisningens Dato og de Udvides Antal unøjagtigt.

komme tilbage med nye Kræfter var blot paany at give Myndighederne Lejlighed til at handle aggressivt. Saa sagde han til sine modfaldne Skuespillere, at han stod Last og Brast med dem, og at de mellemliggende Dage siden Kaldelsen i Sønderborg var benyttet til telegrafisk at danne en Rejseroute i Danmark. Det lettede Sindene, og medens en Bolle Punch løftede Stemningen, sluttede Aftenen i Samvær med Ligesindede under Taler og Sang til Fædrelandets Pris.

Der havde samlet sig en Mængde Mennesker i Sønderborgs Gader, da Vognene næste Morgen rullede frem. Man vilde høre Skuespillerne fortælle om Udvisningen. Deltagende Borgere affattede paa Hotel „Stadt Hamburg“ en telegrafisk Protestskrivelse til Regeringen i Slesvig¹⁾. Regnede man 1000 Mark i Om-sætning pr. Spilleaften, vil man forstaa, at ogsaa Byen led et betydeligt Tab. Det negative Svar, som herpaa kunde ventes, indløb otte — otte Dage efter, og senere billigede Indenrigsministeren i Berlin Udvisningen. — Men om Eftermiddagen kom en Depesche fra Slesvig, som istedetfor 24 Timer gav 8 Dages Varsel. Denne „Indrømmelse“ havde Skuespillerne ingen Brug for, da de ikke maatte spille, og derfor bestemte de sig til at rejse samme Aften.

Det var imidlertid lettere sagt end gjort. Der havde raset en stærk nordlig Storm i de sidste Dage, Vandet i Sønderborg Fjord var steget omtrent op til Hotel „Alssunds“ Fod.

Bagagen bestod foruden af Dekorationerne af 100 Kasser og Kufferter, som først maatte køres ned til

¹⁾ Dyb.-Post. 29/11 1877.

Havnen, saa langt som Højvandet tillod, og derfra bæres Stykke for Stykke ud i Baadene for saa at færges ud til Aabenraa-Dampskibet.

Først sent ud paa Aftenen — den 21. December 1877 — var Indskibningen til Ende, og dødtrætte naaede Skuespillerne endelig ombord — til det sidste fulgt af Befolkningens Hjælp og Deltagelse.

— — I den dansksindede Presse rejste der sig en Storm af Uvilje mod denne Udvisning, som frisindede tyske Blade misbilligede, mens den naturligvis var Vand paa Fortyskningspressens Mølle. „Sonderburger Zeitung“ roste Regeringens Handling og skrev — uden at vedføje Beviser — at Selskabets Færd i lang Tid havde stillet Autoriteternes og det „fredelskende“ Publikums Taalmodighed paa Prøve. „Dets Forestillinger medførte Befolkningens Ophidselse og Opsætsighed og Forbitrelse imod den statsretlige Orden.“ Men det frisindede „Kieler Zeitung“ saa mere liberalt paa Sagen. Det skrev bl. a.: „For Opførelsen af for Eks. *Goethes* „Egmont“ vilde Sønderborgs Landraad neppe have frataget Skuespillerne Gæsteretten, og ved en Demonstration med Egmont havde de Danske kun givet os lige for lige. I den danske Tid var Opførelsen af dette Stykke stedse en politisk Begivenhed i Slesvig-Holsten, og Publikum brød sig dengang slet ikke om de danske Embedsmænd og Officerer, men gav sit rasende Bifald tilkende ved Ordene: „De kunne nok trykke, men ikke undertrykke“. Og hvad der betyder mere: de Danske ænsede slet ikke dette tendentiøse Bifald; de lod endda *Herman Hendrichs* fra Berlin gentagne Gange i Kiel spille Egmonts Rolle uden at jage ham over Grænsen . . . .“

Meget skarpt udtalte Pastor *Paulsen* i Kropp sin Mening: „Enhver rettænkende Slesvig-Holstener maa dybt beklage dette ubegribelige Skridt fra Regeringens Side. *Thi saadanne Forholdsregler har den danske Regering ikke engang betjent sig af i den Tid, da den havde det uindskrænkede Herredømme, og havde den gjort det, saa vilde der have trængt et Vredesskrig igennem hele Landet*“¹⁾.

Den Følelse, som Sagen bundfældte i Befolkningens Sind, skildrede *Gustav Johannsen*²⁾ i disse Ord: „Her i Nordslesvig vil Udvisningen forøge Misstemningen imod Tyskerne og Tyskeriet, og det er sikkert, at saalænge Autoriteterne bliver ved med at udfolde en saadan Virksomhed, behøver vi ingen „danske Agitatorer“, som Preusserne altid taler saa meget om, *thi intet er bedre skikket til at holde Nationalfølelsen vaagen end Tryk fra Magthavernes Side.*“

V.

Naar Øvrigheden umuliggjorde kongerigske Skuespil-leres Optræden, søgte stedlige Dilettanter i Byerne straks at give Erstatning. Det er et ubedrageligt og stadigt tilbagevendende Tegn, som bedre end noget andet viser Nordslesvigernes Lyst til at høre Sproget fra Scenen. Og efterhaanden dannede Landboerne ogsaa dramatiske Foreninger. Det var ikke Smaasummer, som paa den Maade blev indvundne til veldædige Øjemed.

En Aften efter en Forestilling paa Fredericia

---

¹⁾ Dv. 20/12 77, Dyb.-Post. 9/1 78. Før 1864 modtog M. V. Brun og senere Orlamundts Selskab Pengeunderstøttelse gennem det slesvigske Ministerium.

²⁾ Fl. A. 28/12 77.

Theater kom en Købmand *Brinckmann*¹⁾ fra Haderslev op til den unge Direktør *Vilhelm Petersen*²⁾ og foreslog ham at komme til Haderslev med sit Selskab. Det gjaldt for Købmanden at faa noget Liv til Byen og deraf følgende Omsætning, og naar de Danske nu engang ikke *vilde* se tysk Komædie, saa skulde det nok lykkes ham at faa Borgmester *Chemnitz* til at tillade

Theaterdirektør Vilhelm Petersen.

danske Skuespillere at spille. Direktør Petersen erfarede senere, at *Brinckmann* ikke just var en dansk-sindet Mand, men Adgangen blev aabnet, og i Februar 1880 bares atter danske Theaterplakater rundt omkring i Haderslev By.

¹⁾ Skal vistnok være Købmand v. *Brincken*. Red.

²⁾ *Andreas Vilhelm Petersen*, født 1852, Debut i *Helsingør* 1870, Skuespiller ved Folketheatret 1871—75, derefter Direktør paa *Frederiksberg* Morskabstheater og i Provinserne, siden 1893 Leder af *Nørrebros* Theater i København. Sammen med Skuespiller *Carl Wulff* Stamfader til den københavnske *Sommerrevu*.

Overalt stillede Øvrigheden som Betingelse, at Direktøren forpligtede sig til:

- 1) at indsende Repertoiret til Approbation,
- 2) ikke at lade Skuespillerne bære de danske Farver eller dansk Kokarde,
- 3) ej heller at lade dem synge dansk-nationale Sange.

Vilhelm Petersens Theaterdirektion i Slesvig blev den korrekte, forstandige Forretningsmands Ledelse. Belært af sine Kollegers Skæbne spillede han et fuldkommen neutralt Repertoire, som ikke kunde give Anledning til nationale Demonstrationer. Selv om Selskabets Navn „*Théâtre du Boulevard*“ lod ane et Hjemsted for Operetter og Pariserfarcer, opførtes ogsaa Skuespil af lødig Art, og den Udførelse, som for Eks. „Jeppe paa Bjerget“ og Molbechs „Ambrosius“ fik, hastede Ros overalt. „Liv og Præcision“ er Udtryk, som Pressen ofte anvendte om Fremstillingen af Heibergs „Rescensenten og Dyret“, Hauchs „Søstrene paa Kinnekullen“, Bjørnsons „De Nygifte“, Ibsens „Et Dukkehjem“¹⁾, Edv. Brandes „Lægemedler“ og „Christian den Anden og hans Samtid“ et Folkeskuespil af selve Direktøren, der som Forfatter optraadte under Pseudonymet „en Nordslesviger“.

¹⁾ Det meddeltes paa Plakaten, at dette Stykke var af det kgl. Theaters Repertoire, men Borgmester Chemnitz lod Direktøren kalde og sagde ham, at dette ikke var rigtigt. Det kgl. Theater laa i Berlin, og der var Stykket ikke opført. — Næste Gang rettedes Sætningen klogeligt til „af Nationaltheatrets Repertoire“. Iøvrigt blev det opført med den oprindelige Slutning, hvor Nora forlader Hjemmet. Som en Kuriositet kan tilføjes, at det var i Flensborg, at den tyske Direktør Glotz den 6. 2. 1880 for første Gang udenfor Norden spillede „Et Dukkehjem“ med den af Digteren tilladte, men som en barbarisk Voldshandling betegnede, forandrede Slutning, hvor Nora bliver i Hjemmet ved Tøppets Fald. Jvf. Ibsens Breve II Pag. 72.

Ligesom det forrige Selskab spillede ogsaa dette i de smaa Byer, og i de store — for Eks. i Flensborg — optog det en vellykket Konkurrence med det pengeunderstøttede Stadttheater. Om Søndagen kunde Tilskuerne ikke rummes i Tivoli-Theatrets mindre Sal, som blev benyttet om Hverdagene; den store maatte tages i Brug for at give Plads til de ca. 2500 Mennesker, som ønskede at overvære Forestillingen¹⁾.

Vilhelm Petersen blev den Theaterchef, som længst af alle forstod at lade Skuden sejle paa smult Vande i Nordslesvig. Næsten tre Aar igennem fandt han den rette Kurs og levede i forholdsvis Fred med Magthaverne.

Hertil bidrog uden Tvivl, at han ogsaa spillede i de gamle tyske Byer *Kiel* og *Hamburg*. Det var et Vovestykke, som ingen anden dansk Direktør har dristet sig til; men Heldet fulgte ham.

„Ambrosius“, „Jeppe“, „Eventyr paa Fodrejsen“ fandt i April 1881 saa god Tilslutning ved Opførelsen paa Wridts Etablissement i Kiel, at han paa Tilbage- rejsen fra Hamburg endog gik i Lag med „Tordenskjold i Dynekilen“ paa seive Stadttheatret. „Kieler Zeitung“ fastslog, at Selskabet godt taalte en Sammenligning med de tyske Selskaber, som ellers spillede i Kiel. „Dets Præstationer staar i alle Henseender lige saa højt. Det er første Gang, at der opføres dansk Skuespil i denne Universitetsby, og det er dristigt af Direktøren at vove det, thi det er kun en ringe Del af Kiels Befolkning, som forstaar Dansk“. Og ikke mindre end 18 Forestillinger var det muligt at spille paa det saa-

---

¹⁾ Paa en „stor“ Aften indeholdt Kassen 2000 Mark, om Hverdagene i Reglen ca. 600 Mark.

kaldte „National-Theater“ i Hamborgs Sct. Pauli. En Rescension i „Neue Zeit, Wochenschrift für deutsches Theater“, giver et Resumé af Selskabets Virken i den store fremmede By:

„Dets Sukces er ikke alene fra Politikerens Standpunkt et glædeligt Symptom paa det efterhaanden indtrædende nabovenlige Forhold mellem os og Danmark; det er tillige en Begivenhed af særlig Interesse for Theaterverdenen. De Danske besidder ligesom Fransk-mændene en fremragende dramatisk Begavelse. Dette er paany blevet godtgjort ved Gæstespillet af dette „rejsende“ Selskab, hvis Præstationer baade stillede det herværende Stadttheaters og andre større Sceners Ydelser i Skygge. Repertoiret omfattede hovedsagelig nyere Konversationsstykker, Farcer og smaa Operetter, og i hvert Fag blev der præsteret dygtige, ja endog fortrinlige Ting.“ *Vilhelm Schmidts*¹⁾ „Jeppe“ omtales som en klassisk Mønsterfremstilling, og Direktør Petersen og den tidligere omtalte Victor Kirchheiner karakteriseres som Skuespillere, end ikke et Theater af første Rang behøvede at skamme sig ved. Og Fru *Fanny Petersens*²⁾ udmærkede Sceneydre og friske Sangstemme lod hende med Rette indtage Stillingen som Selskabets bærende kvindelige Kraft. Artiklen sluttede med at haabe, at Selskabet ad Aare vilde gentage Besøget³⁾.

¹⁾ Frederik Vilhelm Schmidt, født 17. 12. 1835, Debut paa Casino 1856, ved Folketheatret 1861—62, en af Provinsens dygtigste Karakterkomikere, død 28. 3. 1883.

²⁾ Fanny Kruse, født 1847, Debut 1865 paa Casino, ved det kgl. Theater 1867—68, først gift med Provinsskuespiller Dall, senere med Direktør Vilhelm Petersen. Hamborgs Publikum kaldte hende efter deres yndede Soubrette „die dänische Dammshofer“.

³⁾ Paa en Udflugt fra Aarhus gav Vilhelm Petersen med sit Selskab i Paasken 1887 „Genboerne“ og „Frøken Nitouche“ i Hamborg.

Ombølget af Publikums Tilslutning kunde Vilhelm Petersen vise sig som Grandseigneur overfor de smaa tyske Trupper i Nordslesvig. Indtil 600 Mark har han betalt for at hjælpe en mindre velstillet Kollega ud af en By, som han vilde gæste. Men den Dag, da en maalebevidst og dygtig Theaterdirektør *Balck* begyndte at prøve sin Lykke i de nordlige Byer, var Handlen forbi. Det lykkedes virkelig *Balck* at faa Folk af begge Farver til at gaa i Theatret; men saasnart Vilh. Petersen averterede det danske Selskabs Komme i Bladene, stand-sede Billetsalget. I sin Nød klagede Tyskeren til Regeringen; end ikke „Kunst-Subventionen“ satte ham i Stand til at fortsætte sine Rejser i Nordslesvig. Men da Regeringen betragtede hans Gerning som et virksomt Middel i Fortyskningens Tjeneste, sendte den gennem Theaterejer *Koop* i Aabenraa det danske Selskab et Forbud mod videre Optræden.

Det var den 30. December 1882.

Ordren skulde egentlig være udført Aftenen før i Graasten, men Øvrigheden dér mente ikke at have Politi nok til at holde Orden paa den store Mængde Tilskuere, som fyldte hver Plads paa Bænk og Gulv i Theatersalen, ja, som endda stod paa Stiger og kiggede ind af Vinduerne. Vilh. Petersen rejste straks til Slesvig for at udbede sig en nærmere Forklaring; men han opnaaede kun en Kompliment for sin Holdning og en Meddelelse om, at han ikke i Fremtiden maatte umuliggøre et indfødt Selskab dets Virksomhed.

Paa en Maade var det altsaa hans Dygtighed, som fældede ham, og forsaavidt var dette Forbud mere interessant end de tidligere, som begrundedes i en Over-

skridelse af Gæsteretten. Men skønt Kunsten overalt i Verden anses for at være international, blev den i dette Tilfælde tilsyneladende betragtet som en Handelsvare, hvis Indførsel standsedes for ikke at skade de hjemlige Produkter.

VI.

Som enhver ny Digtning, der aandeligt talt flytter Grænsepæle, blev Henrik Ibsens Drama „Gengangere“ ved sin Fremkomst forkæret og elsket, hadet og beundret. Medens alle Nordens Nationaltheatre nægtede at spille det, drog den dygtige Karakterskuespiller *Daniel Züblerlein* ud paa Tourné gennem Landets Byer med „Gengangere“ og — „Vaudevillesange“ med Fru *Recke-Madsen* paa Programmet. Han blev den første danske Osvald, hun den første Fru Alving. De fik Lov til — i Oktober 1883 — at spille et Par Gange i Slesvig „paa Gennemrejse til Kiel“, og den Omtale, det dystre Familiedrama faar i Bladene, er karakteristisk for Sønderjydernes dramatiske Smag:

„Den Del af Publikum (i Flensborg) som ventede at se et Skuespil i Smag med de gamle danske Komedier, blev skuffet; de Stykker, som gør mest Lykke hernede, er, foruden Hostrups Komedier og Erik Bøghs Vaudeviller, „Elverhøj“ og „Svend Dyrings Hus“. Det vilde være ønskeligt, om vi snart igen maatte faa disse gode danske Skuespil at se. Indholdet af „Gengangere“ er for realistisk“ . . .¹⁾

I Begyndelsen af Marts 1884 lykkedes det nogle Skuespillere med den temperamentfulde *Carl Marx*²⁾

¹⁾ Fl. A. 22/10 1883.

²⁾ Carl Vilhelm Marx, født 1858, Debut i Provinsen, ved Casino 1882—83, 89—90, fik 800 Kr. i Statsunderstøttelse til

som kunstnerisk Fører, at faa Tilladelse af de stedlige Politimestre til at spille særlig i de sydlige Byer. De havde haft en god Begyndelse bl. a. med Edv. Brandes „Et Besøg“ og Deklamation af Coppée' „Smedenes Skrue“ og Molbbechs „De to Soldater“, men da de den 27. Marts 1884 kom til Aabenraa, blev Forestillingen forbudt.

En beklagelig Hændelse, hvoraf den tyske Presse slog Kapital til yderligere atlægge danske Scenekunstnere for Had, gjorde desværre Grunden forstaaelig.

Selskabets Impresario, en Hr. *Otto Petersen*, og Regissøren *Fredrik Hansen* havde i Café „Felsenkellers“ Ankeprotokol i Flensborg skrevet et Rimeri, som ikke kan citeres — i den Grad bærer det Præg af Taktløshed. Selv om det sidste gemene Ord ikke var stavet fuldt ud, saa indeholdt den sidste Linie en Raahed i Tanken, som de allermindst som *Gæster* burde have gjort sig skyldig i. „Verset“ blev straks af velvillige Medmennesker overgivet til Politiet, som iværksatte det Forbud, der et Par Dage efter blev efterfulgt af et haardere Slag — *hele* Selskabets Udvisning.

I „Berlingske Tidende“ gav Carl Marx en Skildring af Sagens Forløb, som nøje falder sammen med den Beretning, de slesvigske Blade indeholdt¹⁾:

Hr. Redacteur!

„Undertegnede, der desværre var med Hr. Otto

Studierejse i Udlandet, ved Dagmartheatret 1890—92, derefter atter i Provinserne, senere optraadte han paa københavnske Variétéer, død 1900. (Aumont: Theateraarog, Assistentkirkegaardens Begravelsesprotokol.)

¹⁾ Berl. Tid. 1/4 1884, Dv. 2°/4. Dyb.-Post. 1/4 1884.

Petersen paa hans Slesvigstourné, tillade sig herved at bede om Plads for Følgende :

Herværende Blade have jo nu bragt Meddelelse om, at Selskabets samtlige Medlemmer af Politiet ere blevne udviste af de preussiske Stater, og denne Meddelelse kan — uden Commentar — let for os komme til at se ydmygende og krænkende ud.

Vi maa derfor herved først og fremmest tillade os offentlig at fralægge os *al* Skyld og Meddelagtighed i Otto Petersens og Frederik Hansens uforsvarlige Opførsel. Vi vare endogsaa ganske uvidende om samme, indtil flere Dage efter at den var passeret, da der til Skuespiller Carl Marx fra en dansk Mand i Flensborg indtraf Meddelelse om det Skete. Marx foretog da øjeblikkelig Skridt paa Selskabets Vegne for om muligt at redressere Fadaisen — men desværre var det for silde. Petersen og Hansen maatte straks flygte, da de i modsat Fald vare blevne arresterede. Politimester *Vreden* i Aabenraa meddelte Carl Marx som Selskabets Repræsentant, at Petersen i Tyskland vilde være bleven straffet i Henhold til en Paragraf i den tyske Lov om at udstrø Had imellem Nationaliteterne.

Som man ved, blev vor ansatte Forestilling i Aabenraa forbudt, tiltrods for at mange Hundrede langvejsfra kommende Landboere havde indfundet sig i Byen. Marx telegraferede da, efter Politimester *Vredens* Initiativ, til den slesvigske Regering, men fik det omgaaende Svar fra Præsidiets: „Telegraphische Verhandlung unstatthaft“.

Aabenraas Politimester, der var os overordentlig venligsindet, og som lovede at gøre alt, for at vi Uskyldige ikke skulde bøde for Petersens overmodige Op-

førsel, rejste da i Forening med Skuespiller Marx Dagen efter til Slesvig for at conferere med Regeringen, men Udvisningsordren var desværre dengang allerede besluttet i et Regeringsraad. Carl Marx talte paa Selskabets Vegne med de øverste Myndigheder, Præsidenten og Regeringsraaderne, men da Sagen var „entschieden“, stod vor Udvisning desværre ikke til at rokke.

Præsident *v. Lodemann* bemærkede, at Udvisningen var besluttet, fordi Hr. Petersen var Selskabets nominelle Direktør, i modsat Fald var vi ikke komne til at undgælde for hans Forseelse, og Oberrath Freiherr *v. Franck* hævdede overfor Skuespiller Marx, at der dog var Grænser for, hvad man kunde lade sig byde i sit eget Land; tog man i slige Tilfælde ikke energiske Forholdsregler, vilde Regeringen jo kun blive leet ud.

Man beklagede personlig meget, at Udvisningsordren ogsaa gik ud over os, men fastholdt, at vi i saa Henseende selv maatte tage Følgerne, fordi vi havde indladt os med en „Direktør“, der kunde begaa slige Streger.

Baade Danske og Tyske viste os iøvrigt særdeles Imødekommen, og Udvisningen blev ekspederet med den størst mulige Elskværdighed.

Enkelte Blades Formeninger om, at P. og H.s Udskjelser skulde have tilfølge, at dansk Komedie fremtidig overhovedet blev forbudt i Slesvig, tro vi med Bestemthed at turde dementere; Regeringsmedlemmernes personlige Udtalelse til Carl Marx tyde paa alt andet, idet baade disse og Stedets Politimester omstændelig angav os den Maade, paa hvilken vi skulde faa vore Udvisningsordrer annullerede, ligesom Freiherr *v. Franck*

til Carl Marx ndtalte, at det jo stod ham frit for umiddelbart efter hans Tilbagekomst til Danmark at ansøge om Concession for et af ham forestaaet Skuespillerselskab. Endelig stemplede Politimester Vreden de alt da paa Tryk fremkomne Formodninger om, at der nu i Fremtiden ganske vilde blive forbudt dansk Komedie i Slesvig, som „Unsinn“.

Disse faktiske Oplysninger ville mulig berolige Nordslesvigs Befolkning i deres Skræk — for en kaad Drengestregs Skyld — ikke mere at skulle komme til at høre dansk Sprog fra Theatreens Scener.

Sophus Nathansen. Anna Christensen.
Carl Marx.“

Men Carl Marx' gode Tro til Autoriteternes Velvilje fik ingen Værdi i Praksis. „I den offentlige Ordens Interesse vil det indtil videre ikke blive tilladt danske Skuespillere at give Forestillinger i Nordslesvig“, hed det et Par Maaneder efter i et Regeringsafslag til Forfatteren *Herman Bang*, der, som Leder for nogle københavnske Skuespillere, havde ansøgt om Lov til at spille nogle moderne Smaakomedier. Og i det følgende Aar maatte de danske Slesvigere igen nøjes med Dilettantkomedier eller „Dansemusik“ i deres Theatre.

Hvad der ikke blev tilladt Thalias talende Dyrkere, opnaaede Terpsichores *stumme* Tjenere, idet Medlemmer af det kgl. Theaters berømte Ballet, under Ledelse af Solodanser *Daniel Krum*, i Juni og Juli 1885 fik Lov til at danse sig ind i Befolkningens Hjerter. Livet kan tynde, men Kunsten kan løfte, løfte op over dagligdags Møje! Det blev sande Festaftener, Publikum var henrevet over Prima ballerina Fru *Anna Tüchsen*

og Sønderjyden *Hans Becks*¹⁾ vidunderlige Kunst. De dansede Karakterdansen, Operasanger *Frederik Brun* sang, Kapelmusikens *Ludvig Holm* spillede Violin, og Aftenen sluttede som en Fanfare til Skønhedens Pris med „Blomsterfesten i Genzano“. Ogsaa i Kiel optraadte de, og i Flensborg var Hoffet fra Lyksborg tilstede, mens Officererne og Embedsklassen som sædvanlig udeblev. Baade dér og i Tønder klagede Pressen over, at Programmet var affattet paa Tysk. Det var urimeligt at se Landmændene sidde i Theatret og stave sig gennem det fremmede Sprog eller henvende sig til deres Sidemænd for at faa Meningen oversat. Det var ogsaa overflødigt, da baade Kunstnerne paa Scenen og Publikum i Salen havde samme Modersmaal²⁾.

Men heller ikke denne glansfulde Tourné skulde ende uden Skærmydsler.

Da Selskabet den 5. Juli vilde give en Afskedsforestilling i Aabenraa, blev Tilladelsen nægtet, skønt det nogle Dage tidligere havde givet en Forestilling der i Byen.

Det var et lokalt Forbud fra „den venligsindede“ Politimester Vreden.

Som Grund angav han til Theaterejeren, at han ikke vilde finde sig i, hvad „Højmdal“ havde skrevet,

¹⁾ Fl. A. 15/6, Dv. 29/6 1885. Hans Beck, det kgl. Theaters nuværende Balletdirigent og første Solodanser, er født 1861 i Ejsbøl ved Haderslev. Hans Fader, slesv. Danselærer B., fortalte til „Vestslesv. Tid.“, at han første Gang lagde Mærke til Drengens spirende Anlæg ved at se ham danse paa et Dige ved Landevejen, omgivet af en Skare Bønderkarle og Dreng. . . (Fl. A. 9/6 1883). Han kom paa Balletskolen 1869 og blev kun 20 Aar gl. Solodanser. Allerede i Juli 1877 optraadte han med et Par Kolleger fra Balletten i Haderslev og Aabenraa (Dv. 2/7 1877).

²⁾ Fl. A. 1/7 1885.

nemlig, „at Kunstnerne vilde tage Afsked med *Sønderyylland* i Aabenraa. Det Land, vi boer i, hedder *Nord-slesvig*.“ Han betragtede det ogsaa som en Demonstration at kaste Buketter med røde og hvide *Blomster* op paa Scenen. Og Byens tyske Avis forsvarede Dagen efter hans Handling og bragte yderligere til Verdens Kundskab, at det henrykte Publikum ved den første Forestilling havde raabt: „Kom snart igen!“¹⁾ Men disse latterlige Chikanerier forhindrede imidlertid ikke Selskabet i tre Dage efter at slutte Tournéen paa en smuk og værdig Maade i Haderslev.

„Indtil videre“ viste sig at være to Aars Straffetid, derefter betragtede Øvrigheden den Otto Petersenske Brøde som sonet, ihvertfald blev dansk Komædie atter tilladt i Februar 1886²⁾.

Det var paa dette Omraade den sidste Opblussen af Frihed, og den tidligere omtalte Direktør *N. F. Svendsen* var saa heldig at blive baaret frem af den. Da han hovedsagelig spillede de Skuespil, som slutter sig nær til Folkets eget Liv, Holberg, Heiberg, Hertz og Hostrups Komædier, Stammen i den danske dramatiske Literatur, betød det mindre, at det kun var et beskedent Selskab uden særlig udprægede Kunstnere, han raadede over. Om Efteraaret fik *N. F. Svendsen* en kort Tid en Konkurrent i et endnu mere beskedent Selskab, hvis Leder Hr. *William Petersen* var. Han spillede hovedsagelig i de smaa Byer paa Vestkysten, men Erfaringen havde tidligere vist, at to danske Selskaber ikke sam-

¹⁾ Fl. A. 7/7, 97 1885.

²⁾ Tidligere Skuespiller ved det kgl. Theater, fhv. Theaterdirektør *F. A. Cetti* (23.12.1838—18.2.1906) læste i Sommeren 1886 „Por Gynt“ i de større Byer.

tidig kunde trives i Nordslesvig, og i Foraaret 1887 var N. F. Svendsen igen ene om de Dansksindedes Interesse. Hans Repertoire stod da væsentligt i „Børsbaronen“s Tegn. Fristet af den Lykke, denne underholdende Folkekomedie gjorde overalt, søgte han Tilladelse til at spille paa Tivoli-Theatret i Flensborg, men fik Afslag. Maaske frygtede man en Gentagelse af det Overtag, den danske Komedie havde i denne By i Vilhelm Petersens Glansperiode.

Da Selskabet i Oktober i Skærbæk vilde til at begynde en ny Vintersæson, faldt Forbud efter Forbud ned over den intetanende Direktør. Efter Skærbæk blev Sønderborg lukket, derefter Haderslev; Aabenraa havde allerede i nogen Tid ingen Koncession haft¹⁾.

Men N. F. Svendsen og hans Skuespillere havde intet forbrudt, bevislig intet.

Naturligvis hvirvlede en Storm af Beskyldninger frem i den lokale Fortyskningspresse, men de enkelte Eksempler var enten urigtige, eller passerede i Frihedens første Morgenrødme i Halvfjerdsernes Begyndelse, dengang da Theaterdirektørerne endnu ikke havde lært at være forsigtige. De gamle Historier om Brødrene Petersens uheldige Selskabstaler, om Jublen som fulgte Majorens „oprørske“ Sang i „De Danske i Paris“, eller om et Dannebrogflag, som Tordenskjold engang skulde have smykket sig med „I Dynekilen“, og — last not least — Rimeriet i Fremmedbogen, alt blev kogt op paany. Men ikke en eneste Anke kunde der rettes mod den Direktør, som nu i næsten halvandet Aar havde gæstet Nordslesvig. De Skuespil, han opførte, var rib-

¹⁾ Fl. A. 2: 1887.

bede for nationale Sange eller Hentydninger. „Apenrader Nachrichten“ søgte at udlede Politik af den Kendsgerning, at de Dansksindede helst besøgte det danske Theater. Men Bladet glemte at tilføje, at den dansksindede Befolkning ogsaa er *dansktalende* og, paa faa Undtagelser nær, ikke forstod en tysk Sætning dengang. Derfor var det en Selvfølge, at Folket helst gik i Theatret, naar det Sprog taltes, som var dets eget. „Det er naturligt — skrev „Flensborg Avis“ — at ogsaa mange Hjemmetyskere overvære de danske Forestillinger; thi de forstaa næsten heller ikke Tysk, og kan derfor intet Udbytte have af tysk Komædie. At de danske Skuespillere har samlet godt Hus, medens de tyske stadig maa spille for tomme Bænke, er ikke noget Bevis for de danske Komædiers politiske Tendens, men har udelukkende sit naturlige Udspring deri, at Befolkningen i Nordslesvig er dansktalende.“

Forbudet blev meddelt Theaterøjerne ganske lakonisk: de maatte ikke mere give Forestillinger paa *Dansk*. Ordren kom fra Berlin.

Det var ikke som tidligere den enkelte Direktørs Forhold, man vilde ransage. Det var *Sproget*, man vilde til Livs. De kraftige Bestræbelser i denne Retning viste sig i den nærmeste Fremtid paa alle Omraader¹).

VII.

Underkendt af Overforvaltningsretten (Oberverwaltungsgericht) i Berlin staar dette Forbud alligevel endnu i Oktober 1910 praktisk talt ved Magt, og der er for Øjeblikket ikke megen Udsigt til at se det slettet.

¹) I Vinteren 1887—88 gæstede et plattysk Selskab Nordslesvig.

Tre og tyve Aar var det siden hine Danevirke-dage i 1864, da Soldaternes Skuespillere for første Gang blev trængt mod Nord. Og der er siden løbet nye tre og tyve Aar efter den Aften, da det sidste offentlige Skuespil, fremstillet af danske Kunstnere, levede sit Liv i Rampens Lys. I al den Tid har tysktalende Kunstnere fundet Hjerter og Ører aabne hos os. Det har ikke mindst *Kainz, Navál, Burmester, Wüllner* og mange flere følt.

Paa en Maade standser da denne Beretning ved den kinesiske Mur af *Oktober 1887*; tilbage staar kun at fortælle om nogle forgæves Forsøg paa at faa en Stormagts Myndigheder til at aabne de nordlige Porte for et lille Lands Kunst.

Olaf Poulsen, som kun vort Sprogs Grænser har hindret i at blive verdenskendt, og kongelig Skuespiller *Zangenberg* fik i Maj 1888 Afslag paa et Andragende om at læse op i Nordslesvigs Købstæder. De vilde have foredraget Holberg og et Par nyere Klassikere, maaske fem Gange ialt. Næppe to Maaneder efter gav Skuespillere fra det kongelige og fra det tyske Theater i Berlin¹⁾ otte og tyve tildels klassiske Forestillinger paa Dagmartheatret i København. *Holger Drachmann* anbefalede Folk at modtage disse udmærkede Kunstnere med Velvilje, „da den tyske Intelligens, Kunstbestræbelse, Kultur — nødvendigvis er og maa være Et — den nordtyske Politik et andet“²⁾. Opfordringen var overflødig; Forestillingerne samlede begejstrede Tilskuere, og Kongehuset udeblev ikke. Ved en Fest paa Skyde-

¹⁾ Maria Barkany, Georg Engels, Agnes Sorma var foruden Joseph Kainz de mest kendte Navne.

²⁾ Barlingske Tid. 1. 1888.

banen takkede Dr. *Georg Brandes* den geniale Helt paa de tredive Aar, *Joseph Kainz*, for hvad kunstnerisk Fornøjelse han havde bragt vor Scene — kort sagt, vi havde Forstaaelsen af, at Kunst og Politik intet har med hinanden at gøre; men skønt vor loyale Holdning blev telegraferet til Kunstnernes Hjemland, forandrede den ikke de prøjsiske Myndigheders Optræden i Fremtiden. Det viste sig snart. To Aar efter nægtede man *Sophus Schandorph* og *Holger Drachmann* at læse i Haderslev og Flensborg¹⁾ trods det, at *Hertugen af Sachsen-Meinings* Skuespillere Aaret før havde faaet en god Modtagelse i København. „Flensb. N. Ztg.“ meddelte, at for Øvrigheden havde den Betragtning været afgørende, at de danske Forfatteres Tilstedeværelse i Nordslesvig fra „en vis Side“ vilde blive benyttet ikke blot i literær Hensende, men meget mere paa *anden* utilladelig Maade.

Det var at tale i Gaader. De to Digtere vilde rimeligvis være komne om Eftermiddagen, holdt deres Oplæsning, og rejst igen. „De er jo ikke Heksemestre, der kunne bringe Riget i Fare!“ udbrød „Danevirke“. „Vi maa atter slaa os til Ro med at læse Digternes Værker, og hver Gang et saadant Forbud minder os om, at det er Hensigten at afskære alt aandeligt Samkvem mellem Nordslesvig og det danske Folk, skal det kun være en Opfordring for os til netop at vaage over denne aandelige Forbindelse“²⁾.

¹⁾ Fl. A. ²⁶/₁₀ 1890.

²⁾ Dv. ²⁰/₁₀ 1890. Dilettantforeningerne tog naturligvis et vældigt Opsving i disse Aar. Heibergs og Bøghs letsplillegge Vaudeviller udgjorde væsenligst Repertoiret. Man spillede i Reglen i velgørende Øjemed (i Toftlund i 1893 til Anskaf-

I Maj 1891 spillede Joseph Kainz blandt danske Kolleger, og to Aar senere gav de ypperste Medlemmer af det tyske Theater i Berlin tre og tredive Forestillinger i København, ligeledes paa Dagmartheatret. Den slesvigske Regerings Svar paa denne Gæstfrihed var med Rette egnet til at vække Opsigt over hele Nord-evropa: *Udrisningen af de kongelige Skuespillere*. Det var en af de Fejl, „som man begaar af lutter Bekymring for det tyske Rige, men som sætter en Plet paa det tyske Folks Ære“¹⁾.

— Det rygtedes i Januar 1894, at Theaterejer *Matthiesen* i Haderslev, der besad en Koncession, havde bestridt Øvrighedens Ret til at formene ham at lade danske Skuespillere optræde. Efter at de lavere Instanser havde givet Regeringen Medhold, indankede han Sagen for Overforvaltningsretten i Berlin, som gav Matthiesen Medhold og erklærede ham for berettiget til at lade opføre danske Skuespil i *hele Riget*, om han maatte ønske det²⁾.

Overforvaltningsretten er, som Navnet siger, noget andet end Højesteret, men dog øverste Instans paa sit

---

felsen af et Kirkeorgel), og i de større Byer kunde en Forestilling gentages fire Gange. Endda i Hjemmen samledes man til Komædie, saaledes f. Eks. i 1893 hos Gaardejer Heisel i Skovby, hvor „Abekatten“ og „Den Tredie“ opførtes. Iøvrigt blev det almindeligt i disse Aar, at danske Theaterdirektører i Byerne langs Grænsen spillede nationale Komædier, som blev averterede i de slesvigske Blade. I „Landsoldatens“ Glansperiode drog saaledes mange tusinde Sønderjyder langvejs fra over Grænsen for at se den moderne Nationalhelt „Jens Daglekke“.

¹⁾ Dr. Rade i „Die christliche Welt“, Sept. 1910.

²⁾ 1/1 1894. „Hamburger Nachrichten“ meddelte Forbudets Ophævelse i April.

Omraade, særligt gældende for Embedsmænd. Dens Kendelser er fuldstændig kompetente og have al den moralske Vægt, som fremragende Jurister kunne yde den. Dommen underkendte altsaa ikke blot de lavere slesvigske Instanser, men ogsaa de lokale Embedsmænds Beføjelse til at forbyde dansk Kunst i Nordslesvig. Den hævdede, *at gældende Lov ikke tillader Forbud af den omhandlede Natur paa Basis blot af den abstrakte Mulighed, at danske Skuespil-Opførelser i Nordslesvig skulde kunne fremkalde „Unfug“*. Denne Mulighed var nemlig gjort gældende som Motiv for Forbudet, men Overforvaltningsretten erklærede, at der i hvertfald maatte foreligge noget konkret, ifølge hvilket man kunde paa-beraabe sig Sandsynlighed for „Unfug“. *Sligt havde imidlertid ikke været Tilfældet*¹⁾.

I Henhold til denne Kendelse engagerede Theater-ejer Matthiesen „*Zangenberg-Tournéen fra det kongelige Theater*“, som agtede at gæste de danske Provinsbyer. Den skulde optræde i Haderslev, Aabenraa, Flensborg. Tønder og i Byerne nordover paa Vestkysten.

Sønderborg blev forbigaaet, fordi Borgmesteren dér paastod at have et særligt Reskript for Als, ifølge hvilket Skuespil-Opførelser betingedes af speciel Tilladelse paa Øen — i Modsætning til, hvad der efter Dommen var gældende i Byerne paa Fastlandet.

Forhaandsreklamen for Tournéen var ikke i nogen Maade udæskende; den indskrænkede sig til at gengive de københavnske Blades Smaanotitser, og Avertissementet lød saaledes:

---

¹⁾ Dv. 12/6 1894.

Theatret i Haderslev.

Efter at Overforvaltningsretten i Berlin har tilkendt Under-
tegnede Ret til at lade opføre dansk Komædie af danske Skue-
spillere, opføres

Søndag den 10. Juni,

Kl. 7¹., af de kongelige Skuespillere fra København med ganske
ny Udstyrelse

— *Ser Jer i Spejl* —

Lystspil i 1 Akt paa rimede Vers, efter Tøpfers Manuskript
„Nehmt ein Exempel d'ran“ ved J. L. Heiberg.

— *Gringoire* —

Skuespil i 1 Akt af Th. de Banville, oversat af Chr. K. F. Molbech.

— *Nej* —

Vaudeville i 1 Akt af J. L. Heiberg.

Mandag den 11. Juni,
Eftermiddag Kl. 4,
extra Landboforestilling med
samme Program.

Matthiesen,
Theaterdirektør.

Det første Stykke var altsaa en Bearbejdelse af et gammelt tysk Lystspil, og de to andre Skuespil var ligesaa kemisk rene for agitatorisk Stof. Men næppe var de averterede, før Borgmester Chemnitz i en Henvendelse, som han selv betegnede som *privat*, meddelte Theaterejeren, „at selv om han havde Lov til at opføre Skuespil paa Dansk, maatte disse dog ikke udføres af danske Undersaatter, og at Skuespillerne blev udviste, hvis de kom“¹⁾. Men i denne *private* Tilkendegivelse saa Matthiesen ingen Grund til at opgive sin Ret eller til at løse Selskabet fra Kontrakten. En lokal Borgmesters Trudsel har ikke en Højesteretsdoms

---

¹⁾ Dv. ¹¹/₆, Nat. Tid. ¹⁴/₆ 1894.

Karakter. Tværtimod kan en saadan „Verfügung“ appelleres, og de øverste Myndigheders Svar skal ovenikøbet sendes „pr. omgaaende“.

Men Svaret kom desværre ikke i rette Tid, fordi man begik en formel Fejl ved at sende Appellen direkte til Regeringen i Slesvig istedetfor til Landraaden. Matthiesen ventede fra Dag til Dag, fra Time til Time uden at have faaet endeligt Svar, da Selskabet Lørdag den 9. Juni ankom til Haderslev.

„Vi havde spillet i Odense Fredag Aften“, skrev det kgl. Theaters nuværende Sceneinstruktør Hr. *Poul Nielsen*¹⁾, „havde pakket vore Kufferter, drukket The og vare først komne til Ro henad Et. Allerede Kl. fem en halv næste Morgen banker det paa Døren — op i en Fart! Klæderne paa — vi skulle rejse Kl. Sex, fem og halvtreds.

Og Rejsen gælder Haderslev, den første By, Tourneén skal besøge i Slesvig. Den er endelig kommen, den spændende Dag, da vi skulle faa at vide, hvorledes Tyskerne ville modtage os, om de ville bøje sig for den Ret, deres egne Domstole selv have tilkendt os til at komme, eller — om de *ikke* ville.

Mange og langsommelige Forhandlinger er gaaede forud, Aar igennem er der ført Processer, som er tabte og sluttelig vundne — nu endelig synes Forholdene at stille sig saaledes, at Myndighederne ikke længere ville kunne lægge en Optræden af danske Skuespillere Hindringer i Vejen, og alle de nødvendige Forberedelser er trufne.

Paa Banegaarden i Assens modtages vi af Theater-

---

¹⁾ Nat.-Tid. 11/6 1894.

ejeren i Haderslev, Hr. Matthiesen, en varm Tilhænger af sit oprindelige Fædreland, og en Mand, der har bragt store Ofre for den Sag, hvis endelige og praktiske Gennemførelse han nu haaber skal ske ved Hjælp af os.

„Naa — hvad mener De?“ — spørger vi.

Hr. M. ryster paa Hovedet, men der er ikke Tid til lange Forklaringer, vi have kun et Kvarter til at bringe os selv og vor Bagage om Bord paa den lille Dampers „Skjold“, der vedligeholder Forbindelsen imellem Assens og Haderslev. Vort Haab om at finde et dækket Frokostbord paa Skibet, blev sørgelig skuffet; hurtig faar vi derfor en Mand af Sted for at besørge de nødvendige Indkøb til en tarvelig Frokost, der bliver indtaget, medens vi i det dejligste Sommergejr staar ud i Lillebælt, over mod det smilende og venlige Land paa den modsatte Side.

I Aarøsund lægge vi til ved en Bro, og tyske Toldbetjente komme om Bord for at efterse vor Bagage, hvilket sker med ligesaa megen Nysgerrighed som Hensynsfuldhed. Efter et kort Ophold gaar Farten videre, ind gennem Haderslev Fjord, et ganske smalt Farvand, der bugter sig gennem grønne Enge og under skovbeklædte Bakker op til Haderslev By, hvis røde Tage, solbeskinnede og let tilslørede af Disen inde over Land, ved den sidste Bugtning af Fjorden viser sig for os.

En Mand kommer tilsyne inde paa Bredden.

„Er der kommet Noget?“ spørger Matthiesen.

„Nej“, svarer Manden og forsvinder.

„Saa har han ikke ladet høre fra sig endnu“, siger Matthiesen til os.

Han, det er Borgmesteren.

Imidlertid varer det ikke længe, førend *han* lader høre fra sig. Allerede paa Afstand se vi inde i Land en Politibetjent med en stor Skrivelse i Haanden staa ved en Vogn, der er sendt ned for at hente vor Bagage, og saasomt vi har lagt til ved Bolværket, kommer han ombord, forhører sig hos Matthiesen, om vi er de ventede Skuespillere — om hvor mange vi er — og oplæser derpaa en Ordre fra Borgmesteren til os om alle at møde paa Raadhuset Klokken tre.

I Landauere, der velvilligt er stillede til vor Disposition af en dansk Mand i Byen, køre vi hen til Theatret, hvor Fru Matthiesen byder os Velkommen, og hvor Middagen er serveret for os — — her turde det være Stedet at fortælle, at de tyske Hoteller i Byen have *nægtet* at modtage os, og det er blevet det danske Hotel *forbudt* at modtage os¹⁾. Imidlertid, som Hr. Matthiesen siger — det er en Biting. Hjerterum er der aabenbart tilstrækkeligt af i Byen, til at der ogsaa nok bliver Husrum.

Mens vi spise, kommer der Bud fra Borgmesteren, at han ikke vil se os før Klokken halvfem. Vi faa saaledes Tid til at nyde Kaffen i Ro, til at spadsere en lille Tur i Byen og til at tale med forskellige Herrer, der kommer hen paa Theatret for at hilse paa os og drøfte Udsigterne med os — blandt andre Hr. *Hanssen-Nørremølle*, den bekendte Redaktør af „Hejmdal“.

---

¹⁾ Nat.-Tid. 14/6: „den danske Vært i „Harmonien“ turde ikke modtage Skuespillerne, fordi der for nogen Tid siden var opdaget en formel Mangel ved hans Koncession, men en af de tyske Hotelværter lovede at ville stille de fornødne Værelser til Raadighed. I Lørdags erklærede imidlertid begge de tyske Værter, at alle deres Værelser desværre var optagne.“

Klokken halvfem stige vi allesammen, Herrer og Damer, op i vore Laudauere og køre hen til Raadhuset. Vi bliver ført ind i Retssalen, hvor Borgmesteren modtager os og anviser os Plads paa en Række Stole inden for Skranken.

Derefter blev vi udvist med al den *éclat*, som en saadan aldrig standsende, kraftig arbejdende Udvisningsmaskine kan præstere. *Mantzius*, der sammen med Redaktør Hanssen havde drøftet de Eventualiteter, der vilde kunne møde os paa Raadhuset, protesterede paa Selskabets Vegne efter bedste Evne, men hvad bryder en Knusemaskine sig vel om Argumenter. Høflig, rolig, regelmæssig arbejdede Maskinen, nedplojede og begravede alle Indvendinger og Protester, indtil vi omsider sad der alle syv, saa udviste, som vi vel kunde blive det, med en Trusel om Arrestation svævende over Hovederne paa os, saafremt vi ikke den følgende Dag Klokken tolv mødte rejsefærdige paa Jærnbanestationen og steg ind i et Tog, der hurtigst muligt vilde føre os over Grænsen, hvortil vi for en Sikkerheds Skyld vilde blive ledsagede af det tyske Politi. Hvorpaa Maskinen rejste sig og forlod os med et Buk, ledsaget af *Zangenbergs* Tak for den Hensynsfuldhed, hvormed den havde opfyldt sin forhaabentlig sørgelige Pligt.

Efterat Protokolføreren havde optaget vore Signalementer, kørte vi atter bort.

Efterretningen om Udvisningen blev modtagen af Sønderjyderne med den Harme, en saadan Handling nødvendigvis maa fremkalde — den tavse Harme, der siger mere end Ord, men tillige med en Resignation, som mange Aars bitre Erfaringer have skænket dem.

Alle, der i Løbet af Eftermiddagen kom for at hilse paa os, sagde omtrent det samme:

„Der kan De se, hvilke Forhold vi leve under“.

Ingen mente, at Udvisningen var lovlig; „Beschwerde“ over Borgmesteren blev øjeblikkelig indgiven, og saaledes er allerede Kampen begyndt paany.

Intet kan sammenlignes med den festlige Hjertelighed og den overstrømmende Gæstfrihed, vi mødte hos de Familier, der havde den Godhed at huse os om Natten, og da vi den følgende Dag kørte til Jærnbane-stationen, tilvinkede Folk os Farvel fra Vinduer og Døre, hilste paa os i Gaderne, hvor vi kom frem, kastede Blomster ind i Vognene til os, og omsider, da Toget satte sig i Bevægelse, raabte de Hurra og — paa Gensyn!

Politibetjenten, der skulde ledsage os, tog diskret Plads i Kuppen ved Siden af; han blev tilbage i Vognen efter at have paaset, at vi stege ind i Toget, der gik Nordpaa til Vandrup.“

— —

Under Forhandlingen paa Raadhuset indrømmede Borgmester Chemnitz, at Matthiesens Ret til at opføre Skuespil paa Dansk ikke kunde bestrides, men paa den anden Side hævdede han Forvaltningens Ret til at udvise alle ikke-tyske Undersaatter, som faldt den „til Besvær“. I juridisk Henseende er denne Udvisningsret uomtvistelig, men naar den anvendes i Tilfælde, hvor ingen paaviselig Grund foreligger, er den i høj Grad fornærmende overfor den Stat, hvis sagesløse Undersaatter den rammer. Det nyttede ikke, at det kgl. Theaters nuværende Direktør, Dr. phil. *Karl Mantzius*, fastslog, at Selskabet var kommet for at øve en Gerning,

som efter den faldne Dom var tilladt, og at der absolut ingen Kendsgerninger forelaa, som kunde berettigede Øvrigheden til dette Skridt; — Udvisningen blev med stoisk Ro dikteret Protokollen, hvoraf Hr. Christian Zangenberg forlangte nedenstaaende Udskrift, da Selskabet ønskede at have et Bevis for, at ikke dets Optræden havde forskyldt den Behandling, det blev udsat for.

„Dansk Skuespil i Nordslesvig.“

Den sønderjydske Tourné kommer ifølge Nationaltidende til at bestaa af seks Medlemmer: Hr. og Fru Mantzius, Hr. Poul Nielsen og Fru Emma Nielsen, samt de Herrer Zangenberg og Gradmann. Den afrejser den 8. Juni fra København.“

Foranstaaende findes paa Spalte 5, 1. Side i Nr. 104 for 7. Maj 1894 af det i Haderslev udkommende Blad „Danevirke“, hvis Tyskfjendtlighed træder frem overalt og er bekendt, og som Erfaringen har lært, ville ogsaa danske Skuespillere lade sig paavirke af samme (folgsam gemacht).

Det er Politiforvaltningen i Haderslev en Pligt og Befaling (Gebot) at skride ind mod denne Tourné, og under Udførelsen af denne Forpligtelse fandt følgende Forhandling Sted:

Forhandlet i Haderslev paa Raadhuset den 9. Juni 1894 fra om Eftermiddagen Kl. 4¹/₂. Paa Stævning var mødte og bleve forhørte, som følger:

1. *Karl Mantzius*, født 20. Febr. 1860 i København, Dansker.
2. *Sofie Mantzius*, f. Rosenberg, f. 15. Maj 1861 i København, Dansker.

3. *Poul Nielsen*, f. 11. Decbr. 1862 i København, Dansker.
4. *Emma Nielsen*, født Lange, f. 21. Novbr. 1863 i København, Dansker.
5. *Christian Zangenberg*, f. 27. Septbr. 1853 i København, Dansker.
6. *Peter Gradmann*, født 17. Juli 1867 i Helsingør, Dansker.
7. *Emil Møller*, født 25. August 1858 i København, Dansker.

Disse 7 Tilsagte erklære:

Vi er engagerede af herværende Theatervært Matthiesen til at optræde paa det herværende Theater, første Gang i Morgen Aften.

Det meddeles de Tilsagte, at den herværende Politiforvaltning har at udvise danske Skuespillere, som forsøge at optræde her, paa Grundlag af Paragraf 361 Afd. 2 i den tyske Straffelov¹⁾, hvilken Bestemmelse blev oplæst for dem og gjort dem forstaaelig paa Dansk.

Denne Udvisning af de syv Tilsagte bliver bragt i Udførelse, naar de forsøge at optræde som danske Skuespillere. Dette Forsøg foreligger nu, og der rettes det Spørgsmaal til de Tilsagte, om de ville fortsætte dette Forsøg?

Hr. Mantzius og Hr. Zangenberg erklære paa de øvriges Vegne, som samtykke deri:

Vi protestere mod Udvisningen, da Matthiesen har eftervist Ret til at lade os optræde.

---

¹⁾ Paragraf 361, II lyder: Med Arrest straffes den, der efter at være udvist fra Forbundsområdet eller Forbundsstats-Området, vender tilbage.

Udvisningen af de syv Tilsagte bliver derpaa bragt i Udførelse paa den Maade, at de i Morgen Middag Kl. 12 have at indfinde sig paa den herværende Banegaard, paa egen Regning løse Billet til hvilken Klasse de ønske, og, ankomne til Vojens, afrejse derfra med det næste Tog til Vamdrup. Overpolitisergent Thoms har med samme Tog at køre herfra til Vojens og at vaage over, at de syv Udviste afrejser fra Vojens med Toget til Vamdrup. Hvem af de syv Udviste, der ikke med de nævnte Toge afrejse herfra til Vojens og Vamdrup, blive at arrestere.

Den foranstaaende anordnede Udvisningsmaade kan af Politiforvaltningen ændres derhen, at de Tilsagte tage herfra med Vogn over den danske Grænse, under Indrømmelse af en passende Plads paa Vognen til Overpolitisergent Thoms, naar de Tilsagte før i Morgen Formiddag Kl. 11 skriftligt andrager derom hos Politiet, og Bortkørselen herfra finder Sted inden senest Kl. 12 i Morgen Middag.

At foranstaaende Udvisning er meddelt de Tilsagte, bevidne de ved deres ovennævnte Navnes Underskrift, og paa deres Forlangende faa de endnu i Dag en Afskrift af denne Protokol mod en Kopiafgift af 40 Pg. pr. Ark.

Efter at denne Protokol er underskreven, optages de Udvistes Signalement. (Underskrifterne).

— —

Altsaa,

- 1) at Skuespillerne gjorde Forsøg paa at tage den Ret i Besiddelse, som Landets øverste Domstol havde tilkendt Theaterejeren, og

2) at Erfaringen havde lært Øvrigheden, at danske Skuespillere lod sig paavirke af Tyskfjendtlighed, var Borgmester Chemnitz' Grunde til denne Udvisning. Tyndere kan de vel overhovedet ikke tænkes. Den første ophævede logisk set sig selv, og den anden — refererede den sig til Valdemar Petersens Tale for Slesvigs Tilbagevenden eller maaske til Impressariens Rimeri ti, tyve Aar forud?

I den lokale Fortyskningspresse traadte Usandheder, ubeviste Paastande, blindt Had i Stedet for retfærdige Grunde. Man satte Skuespillerne i Ledtog med „den revolutionære Bande“, som kalder sig „Sønderjysk Forening“, og bebrejdede dem deres mangelfulde Begreb om, hvad de skyldte deres Stilling som *kongelige* Skuespillere, siden de lod sig bruge til Agitationsformaal osv. Uden at blinke paastod man, at de urge Landmænd ikke kunde forstaa det dem „saa fremmedklingende Københavnerdansk“, og generede sig end ikke for at optrykke Verset fra Ankeprotokollen¹⁾.

Af de sydligere Blade var „Hamburgischer Correspondent“ glad for at finde en lille Fjer i Ordene „Sønderjydsk Tourné“, som stod over en Notits i „Nationaltidende“ og derpaa gik over i „Danevirke“ for tilsidst at havne som Indledning til Udvisningsprotokollen. Bladet søgte at gøre den til mange Høns ved at forsikre, „at disse Ord klart viste, hvad de danske Agitatorer tilsigtede med dette Skuespilforetagende. Nord-slesvig hører til det tyske Rige, og Sønderjylland begynder først hinsides Kongeaen.“ Ogsaa *Bismarcks*

¹⁾ Nord-Ostsee Zeitung, Flensburger Nachrichten, Neuer Apenrader Anzeiger Kieler Tageblatt.

Organ „Hamburger Nachrichten“ paastod — uden at give Beviset — at det ikke drejede sig om et kunstnerisk, men om et politisk-agitatorisk Foretagende. „Alle Repressioner fra Myndighedernes Side, hvad enten de træffe skarpt eller mildt, anspore Skrighalsene paa dansk Side til stedse nye Kraftanstrængelser; ingen Myndighed bør bryde sig om den Ting, ellers viger den Pladsen og naar tilsidst til det Punkt, hvorfra det f. Eks. synes uraadeligt at anlægge Sag mod en Anarkist, fordi dette endnu mere vilde forbitre hans Kammerater og stemme dem til Hævn. For saadanne Tilstande maa vi i Tyskland betakke os; saa maa der hellere regeres efter Grundsætningen: *oderint dum metuant* — lad dem kun hade, naar de frygte — derved vilde Landsinteresserne i alt Fald lide mindre Skade. Alene derpaa kommer det an; hvad den kunstneriske Interesse angaar, saa er der jo intet i Vejen for, at de Haderslevere, der af Trang til dansk Komædie ikke længere kunne dy sig, kan rejse til København og faa deres Lyst styret. — Aner man ikke Jernkanslerens Skikkelse bag disse Ord?

Ligesaa dybt uenig han paa Rigsdagen var med de Frisindedes Fører *Eugen Richter*, ligesaa forskelligt saa Bismarcks Blad og Richters „*Freisinnige Zeitung*“ paa denne Sag: „I Grunden forstaar man ikke, hvad der har kunnet foranledige Borgmesteren til en saadan Fremfærd. Efter at den højeste Myndighed havde givet Koncessionshaveren Tilladelse til at opføre Komædier paa Dansk, havde den underordnede Politimyndighed allermindst Grund til at umuliggøre Udførelsen. Mod Skuespillerne personligt forelaa intet. De var Medlemmer af det kgl. Theater i Kobenhavn, og deres Optræden i

Haderslev havde ikke faaet nogen politisk Baggrund. — Denne smaalige Adfærd virker selvfølgelig mere agitatorisk end alt andet. Kunsten har hidtil været international, og tyske Kunstnere er hyppigt optraadte i Udlandet, og ikke mindst i Danmark er de blevne gæstfrit modtagne. Saa meget ubehageligere er det da, at man i Tyskland begynder at sammenblande Politikken med Kunsten.“

I lignende Aand udtalte „Vossische Zeitung“ sig: „De danske Skuespilleres Udvisning fra Sønderjylland vil gøre en for Tysklands Anseelse ufordelagtig Opsigt, ikke blot i Danmark, men ogsaa i Norge og Sverig. Den af Borgmesteren foretagne Forholdsregel er et Led i Germaniseringen af Sønderjylland, *men da man ikke kan holde danske Bøger og Aviser borte, er Forsøget paa at afspærre de danske Nordslægtigere fra dansk Aandsliv forgæves.* Udvisningen er uførenelig med den faldne Dom. De danske Skuespilleres Gæstespil vilde ikke have bragt Forstyrrelse i den offentlige Rolighed og Orden.“

Ogsaa „Kieler Zeitung“ havde Forstaaelsen af det daarlige Indtryk, Sagen gjorde i hele Norden¹⁾. „Et vedvarende Venskab har større Værdi for Folkene end krigerisk Berømmelse. Men vi ville aldrig komme i

---

¹⁾ Af de mange svenske og norske Protester skal her kun gengives „Göteborg Handels- og Sjöfartstidning“s Udtalelse: „Begivenheden, som i en ikke ringe Grad bærer Smaalighedens Præg, har ikke kunnet undgaa at berøre Tysklands Naboer mod Nord paa en smertelig Maade. Den Krænkelser, som den store Magts Embedsmænd har ladet vederfares Repræsentanter for skandinavisk Kultur, vil føles ikke blot paa slesvigsk og dansk Grund, men overalt, hvori de skandinaviske Sprog tales.“

inderlig Forbindelse med det skandinaviske Norden, naar vi bestandig opirre den ømtalelige Folkebevidsthed imod os, ligesom om det var en Politiks eneste Formaal kun at blive frygtet.“

„I Følelse af den tyske Kraft“ -- skrev Berlinerbladet „Volkszeitung“ -- fremstiller vore Kunstnere „Germania“ som en kæk, opadstræbende Kvinde i overnaturlig Størrelse med et af Laurbær omvundet Kæmpesværd i højre og en Krone som Tegn paa Enigheden i venstre Haand. Set i Belysning af Tilfældet i Haderslev skrumper Heltekvinden ind til en blegsochtig Skabning i et broget Klædebon, som skriger op, saa snart en Nabo tænder sin Pibe i et Hjørne af hendes Hus. Ved saadanne Tildragelser opnaaes kun det modsatte af det, som tilsigtes. Erfaringen har lært, at de absolut ikke virker forsonende, men kun forbitrende.“

Men det vilde føre for vidt at citere alle de Penne, som denne Sag satte i Bevægelse over det mægtige Rige. To Betragtningmaader gjorde sig hovedsagelig gældende, alt eftersom de paagældende Blade var regeringsvenlige eller oppositionelle. Medens de første søgte at forsvare Borgmesterens Adfærd og fremsatte Anskuelser, der vidnede om en med Hensyn til naboventligt og folkeretligt Samkvem saare ensidig Opfattelse, bedømte de frisindede Blade Tildragelsen rimeligere og fra et mere fordomsfrit Standpunkt.

De sønderjydske Blade følte, at Udvisningen vilde falde selv det tyske Publikum for Brystet. De omtalte Sagen ud fra en værdig Harme. „Vi Danske har ikke noget imod, at Evropa faar at vide, at Prøjsen byder kongelige danske Skuespillere en Behandling, som svenske

Skuespillere ikke ville blive udsat for under det af Tyskerne saa beklagede russiske Regimente i Finland. Lad det prøjsiske Politi kun have den Triumf, at det kan overgaa det russiske!

En lille Glæde er der for os Sønderjyder forbunden med denne Sag. Naar adskillige Københavnerne hørte om prøjsiske Domfældelser, Udvisninger o. s. v. i Sønderjylland, saa trak de paa Skuldrene og troede, at det kun var Brushoveder og Urostiftere, der udsatte sig for sligt. Men naar deres egne kære Skuespillere, en forgudet første Elsker som Hr. Zangenberg, en intelligent Kunstner som Hr. Mantzius, et vittigt Hoved som Hr. Poul Nielsen, ja selve den smukke Fru Emma Nielsen og den i Gengivelsen af Virkelighedstyper saa beundrede Fru Mantzius, naar de uden at have gjort det allermindste, transporteres over Grænsen af Politiet, — saa maa de gode Københavnerne faa Øjet opladt for, at almindelige 'prøjsiske Tilstande i fuld Fredstid er noget anderledes end danske Forhold, selv midt i den sorteste Provisorietid⁽¹⁾.|

Hvilken Opsigt Overgrebet vakte i Danmark, fik Selskabet bedst at føle paa Rejsen nordover gennem Jylland. Overalt greb Folk Lejligheden til at protestere. I Ribe og Kolding var Theatrene overfyldte, hele Vogntog var draget over Grænsen, og Skuespillerne kunde næppe faa Plads paa Scenen for Blomster. Ved Forestillingens Slutning udløste Stemningen sig i nationale Sange. Det blev et sandt Triumftog til Danmarks Pris! Den 28. Juni²⁾ overværede gamle *Kong*

¹⁾ Fl. A. 12/6 1894.

²⁾ Dagen efter spillede Selskabet for 300 Sønderjyder, som var paa Fællestur til Landmandsforsamlingen i Randers.

Christian og den kongelige Familie i Randers „Kvindernes Vaaben“. Ved Ankomsten var Kunstnerne i Kostume forsamlede i den blomstersmykkede Foyer, da Majestæten ønskede at hilse paa dem. Paa sin stilfærdige, hjertevindende Maade udtalte han sin Beklagelse af det Skete og glædede sig over „sine Skuespilleres“ fuldt ud korrekte Optræden under hele Affæren.

Men under dette Sejrstog udeblev Mistydninger ikke, hverken i den danske eller tyske Presse. „Kölnische Zeitung“ f. Eks. bragte en Korrespondance fra Nordslesvig, hvori man paastod, at Skuespillerne kun var rejste til Haderslev for at blive udviste og derved opnaa en god Reklame for Forestillingerne i de jydsk Byer.

Selskabet udsendte da følgende Dementi:

„I en Del af Pressen er der fremkommet Hentydninger i Retning af, at Deltagerne i det kgl. Theaters Tourné paa Forhaand skulde have været vidende om, at de vilde blive udviste af Slesvig, og at Hensigten kun har været at benytte Udvisningen som Reklame. Vi maa paa det bestemteste nedlægge Protest mod en saadan Betragtningssmaade, der er lige saa fornærmelig mod os, som den vidner om Mangel paa Kendskab til den forretningsmæssige Side af Sagen. Udvisningen¹⁾ har saavel direkte som indirekte forvoldt os Ulejlighed og Pengetab.

Paa Tournéens Vegne
Christian Zangenberg.“

Fredericia, 14. Juni 1894.

---

¹⁾ Efter flere Gange at have ansøgt forgæves, lykkedes det Chr. Zangenberg gennem den daværende Udenrigsminister, Konsejlspræsident Deuntzer, den 30. Juni 1903 at faa den

I København mindede Pressen om den storslaaede Gæstfrihed, tyske Kunstnere havde mødt i Danmarks Hovedstad, og fastslog i rolig Tone, at Borgmesterens grundløse Magtanvendelse var en Krænkelse af international Høflighed og en Haan mod det danske Folk; indtil den præjssiske Regering havde desavoueret ham, kunde vi ikke udsætte os for tysk Gæstfrihed.

Der kom snart en Anledning til i Praksis at vise vort Standpunkt.

Den kongelige danske Yachtklub havde som sædvanlig anmeldt Fartøjer til Deltagelse i den aarlige Kapsejls ved Kiel, som i Overværelse af selve Kejseren og Prins Heinrich fandt Sted i Slutningen af Juni. Men efter Udvisningen rejste der sig i de københavnske Blade Røster om at sende Afbud¹⁾. Den offentlige Mening var, at vi ikke den ene Dag kunne være Tyskernes kære Gæster og den næste lade os sætte paa Porten af dem som paatrængende og besværlige.

Nogle Dage senere vedtog Klubben ikke at sende sin anmeldte Eskadre til Kiel. Og den svenske Baron Blixen-Fineckes Lystyacht udeblev ogsaa. Man fandt

---

slesvigske Regering til at ophæve Udvisningen, dog paa Betingelse af, at Skuespillerne ikke mere forsøgte at optræde i Kredene Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder, Flensborg og Flensborg Landkreds.

¹⁾ Det var særlig Sejlsportsmanden, Italiensk Konsul C. A. Broberg, som i „Nat. Tid.“ hævdede, at danske Baade ikke burde give Møde i Kiel, „fordi danske Borgere af Tyskerne havde faaet en Behandling, som man hos os kun vilde byde gemene Vagabonder“. — I Juli blev han af den italienske Gesandt i København, Catalani — efter Ordre fra Regeringen i Rom — opfordret til at indgive sin Demission „pour raison de service“. Italien var Medlem af Treforbundet!

overalt i Norden, at dette var et værdigt Svar paa den tyske Tiltale.

Men — „Nachspielet er det artigste“, siger en gammel Poet. I Slutningen af Maanededen bragte danske og tyske Blade et Telegram, som stammede fra Regeringen i Berlin¹⁾, om at den tyske Kejser havde ladet Landraad Dr. juris. *Maure* og Borgmester Chemnitz stævne til Kiel for at aflægge Boretning om deres Bedrift, og to Uger efter meddelte den sidstnævnte paa et Byraadmøde Kommunalbestyrelsen i Haderslev, at han tog sin Afsked — skønt han i Maj, altsaa kort før Skuespillerne kom, havde ladet sig genvælge paa ti Aar. Dog for at dette Offer ikke skulde aabne skønne Perspektiver til Fremtiden fortalte „Berliner Tageblatt“, at Regeringen godt kunde billige en Embedsmands Adfærd, samtidig med at hans Afgang var den velkommen.

Efterretningen om Lystfartøjernes Udeblivelse vakte stor Glæde i Nordslesvig. „Flensborg Avis“ formede i disse jævne Sætninger Befolkningens Tak:

„For ethvert godt Ord, der er blevet sagt om denne Sag, for den gode Handling, som fulgte med, og ikke mindst for den sjældne Enighed og Samdrægtighed, der har raadet i dette Spørgsmaal, udtale vi herved de danske Sønderjyders inderlige Paaskønnelse og Tak!“

VIII.

I de mellemliggende Aar havde Skuespiller *Carl Marx* opnaaet at faa sin Udvisning annulleret, saaledes at han uhindret kunde rejse omkring i Nordslesvig og holde *private* Oplæsninger i de selskabelige Foreninger.

¹⁾ Fl. A. 80/8 1894.

I Sønderborg boede han paa Hotel „Alssund“, og der var det, at han den 21. Oktober 1895 blev anholdt, beskyldt for Majestætsfornærmelse. Selv om det senere viste sig, at denne Angiverisag forholdt sig som Historien om Myggen, der blev til en Elefant, var den just ikke egnet til at forandre Magthavernes Syn paa danske Skuespillere.

Paa Grund af Kejserinde *Augusta Viktorias* Fødselsdag blev der afholdt en Militærfest i Sønderborg, og i den Anledning var nogle Soldater udkommanderede til at pynte Hotellets Sal, hvor der skulde spilles Dilettantkomedie. Da Salen var færdig og Soldaterne borte, spurgte Marx Hotelpigen: „Hvorfor er alle de Flag hængt op?“ — „Fordi det er Kejserindens Fødselsdag i Morgen“, svarede hun, hvorpaa Marx gjorde en uærbødig Bevægelse og brugte et Udtryk, som Pigen opfattede som en Fornærmelse mod Kejserinden. Hun fortalte straks Hændelsen til sin Kæreste, en Soldat. Soldaten meldte den til Sergenten, Sergenten til Løjtnanten, han igen til Kaptajnen, Kaptajnen til Politiet, som Klokkeren seks samme Aften anholdt Marx og førte ham til Raadhuset, hvor Politimesteren efter tre Timers Forhør arresterede ham. Ikke mindre end to og tredive Dage maatte han „sidde“. Det var en Skæbnens Ironi, at netop denne Elsker af Germanien, som i sin Kunst altid var stærkt paavirket af tysk Spillemaade, skulde blive udsat for denne ublide Behandling. Det nyttede intet, at han klagede til vor Gesandt i Berlin, *Kammerherre Vind*, Sagen maatte gaa sin Gang for Retten. Omsider kom den til Behandling ved Landretten i Flensborg. Tilhørerpladserne var hin 22. November 1895

overfyldte, da den Anklagede blev ført frem for Skranken.

I sin Tale betragtede han sig selv som et Offer for Misforstaaelse; med de paagældende Ord, som Pigen havde opfattet forkert, havde han slet ikke ment den tyske Kejserinde, men den Dilettantforestilling, der skulde gives af Soldater paa hendes Fødselsdag, altsaa nærmest den Omstændighed, at Soldater skulde spille Komedie.

Var den Forseelse saa stor, at man derfor havde nødig at holde ham arresteret i to og tredive Dage, hvorved han havde lidt stor Skade? At der var gjort saa meget ud af Sagen, maatte ligge i de politiske Forhold. I Danmark forekom der næsten slet ingen Majestætsfornærmelser, men han havde nu hørt, at der i Tyskland forekom saadanne hver Dag, og derfor var man maaske mere tilbøjelig til at opfatte uskyldige Ord som Fornærmelser. Hvilken dannet Mand vilde overhovedet udtale sin Mening overfor en Hotelpige? — Han var som Kunstner international og ikke Politiker.

Tjenestepigen *Marie Knebel* sagde, at den Anklagede ogsaa havde spurgt hende, om det var danske eller tyske Soldater, som gjorde Forberedelserne til Fæsten — hvilket vakte Bevægelse i Retssalen — og at han derefter udtalte de paagældende Ord. Hun maatte gengive hele Ordsnittet paa Dansk.

Første Statsadvokat androg paa Frifindelse; men skulde Retten alligevel mene, at der forelaa en Majestætsfornærmelse, saa androg han paa den mildeste Straf, en Maanedes Fængsel, samt at denne skulde anses for afsonet ved den lidte Varetægtsarrest.

Forsvareren antog, at den Anklagede kun havde udtalt sin Misbilligelse mod den paatænkte Dilettantforestilling, og stadfæstede, at de af Anklagede brugte Ord var et *helt uskyldigt københavnsk Udtryk*. Ogsaa han androg paa Frifindelse.

Efter en kort Raadslagning forkyndte Formanden Dommen. *Den lød paa Frifindelse*. Retten var overbevist om, at Carl Marx ikke havde haft i Sinde at fornærme Hendes Majestæt, men det var uforsigtigt af ham at bruge det paagældende Udtryk; derfor maatte han tilskrive sig selv, at han var bleven misforstaaet¹⁾.

— — — — —

En smuk Dag i Sommeren 1905 naaede en ung Skuespiller, som sammen med en Ven vandrede Slesvig igennem fra Flensborg og nordover, omsider til Bakkerne ved Sverdrup Strand i Haderslevfjorden. Det var en stille Søndageftermiddag i Juni; Røgen fra det idylliske Værtshus oppe paa Bakkekammen snoede sig hen under Trærnes Løv, Fjorden laa blank og stille, og i den klare Luft kredsede Maager med hvide, solglitrende Vinger.

En Forening var paa Skovtur med tre Horn og en Tromme i Spidsen; de søndagsklædte Deltagere havde lejret sig paa Bakken eller omkring i Skoven ned mod Fjorden. Det var et nydeligt, hjemligt Billede.

Den unge Skuespiller faldt i Snak om Vind og Vejr med en Mand, som senere præsenterede sig som Foreningens Formand. Han begyndte snart at tale om Forholdene og — Forbudene, som saa at sige hører med til dansksindede Nordslesvigeres daglige Brød.

¹⁾ Fl. A. 22/11 1895; Dyb. Post. 22/10 1895.

Paa en lun, stilfærdig Maade fortalte han om de Indgreb, som i Tidens Løb havde ramt ham, fordi han var Leder af denne selskabelige Forening med alle dens „landsskadelige“ Sammenkomster om Vinteraftenerne, hvor Medlemmerne skiftes til at læse højt af Jakob Knudsens, Valdemar Rørdams eller andre „revolutionære“ Forfatteres Bøger. „Vi maa jo selv tilegne os det Aandsliv, som er fælles Eje“, sagde han, „men Udbyttet afhænger meget af Fortolkningen, som ikke er vor stærke Side, og mod Oplæsere og Foredragsholdere *derorrefra* er her jo stadig Forbud“. Saa kom han ind paa Forskellen mellem Evnen til at forme en Tanke paa Papiret, og Evnen til at gøre Ordet levende. Det var en Mand, som havde tænkt over Ting, der laa langt udenfor hans daglige Horisont. En typisk Nordslesviger.

Den Fremmede lyttede til. Da Formanden tav, sagde han,,: Kender De Paludan-Müllers Digt om „*at være*“? Mens De talte, fik jeg en ubændig Lyst til at sige det netop *nu*. Det har Bud til alle Mennesker! — Tror De, at det kan lade sig gøre?

Uden at betænke sig svarede han: „Ja! — Tak skal De ha' — jeg kalder straks Medlemmerne sammen“.

Og et Øjeblik efter sad de forbavsede Skovgæster bænkede i Værtshusets Stue.

„Ja, altsaa“, sagde Formanden og pegede paa den Fremmede, „Skuespiller *Robert Neiiendam* fra København, som tilfældigvis mødes med os her i Dag paa Sverdrup Strand, har lovet at foredrage noget. Det burde jo have været Vinter, men det maa vi se bort fra, Meningen er lige god.“

Stolende paa Hukommelsen begyndte jeg at frem-

sige anden Sang af „Adam Homo“, dér hvor den lille Adam sidder hos sin Moder og faar at vide, hvad det er at være til her i Verden.

Man fulgte Versene i dybeste Ro. Alle Foredragskunstnere kender de Øjeblikke, hvor Stemningen brydes itu udefra. Det skete ikke her. Engang blev en Dør lukket op, men Hovederne vendte sig ikke mod den.

Da jeg sluttede, trykkede man blot i Stilhed min Haand og sagde Tak. Det var næsten højtideligt. Og jeg lovede mig selv ad Aare at fortsætte denne saa mærkeligt begyndte Gerning.

Efter nitten Aars Forbud var det maaske ikke umuligt at overtøde Magthaverne om, at hverken den præjsiske Stat, Kultur, Intelligens, eller blot den „offentlige Orden“ kommer i Fare, fordi Skuespillere af Takt foredrager Digterværker i det Sprog, som tales i Nord-slesvig. Gennem et i bedste Forstand *folkeligt*, neutralt Program at optræde fuldkommen passivt, var den Opgave, som laa for. Uden at indhente Regeringspræsidentens generelle Tilladelse vovede jeg den følgende Sommer i Forbindelse med daværende Skuespiller ved det kgl. Theater *Jacob Texière*¹⁾ at forsøge at løse den.

Elskværdige dansksindede Borgere stod os bi og anmodede i Forvejen den lokale Øvrighed i de Byer, vi vilde gæste, om Tilladelse, og intet Sted fik vi Afslag. Men til Forstaaelse af denne paafaldende Tolerance maa det tilføjes, at selve Kejseren kort Tid forinden (18. Maj 1906) gennem Regeringspræsidenten havde

---

¹⁾ Jacob Seligman Texière, født 1879. ved Casino 1900—02, ved det kgl. Theater 1902—10, derefter ved Folketheatret. Kendt Fortolker af H. C. Andersens Eventyr.

givet Hr. *Christian Schröder*¹⁾ fra Cirkus Variété Ret til at tournere i September samme Aar; han havde haft den pudsige Dristighed at skrive direkte til Kejseren „paa tre store Sider Ansøgningspapir“²⁾, og i Kølvandet af denne allerhøjeste Tilladelse var vi saa heldig at blive taalt. Haderslevs Borgmester gav os endda Lov til at give *flere* Oplæsninger, og Øvrigheden i Tønder stillede de samme Betingelser, som han krævede:

Haderslev, den 31. Maj 1906.

Paa Deres d. 11. d. M. ved en her bosiddende Borger til Politiraadet rettede Forespørgsel skal der meddeles, at den for Juni Maaned d. A. planlagte offentlige Oplæsning af danske klassiske Værker tillades Dem under den Betingelse, at Aftenprogrammet hver Gang i rette Tid, d. v. s. flere Dage i Forvejen, bliver forelagt her til Prøve, og at Oplæsningen ikke finder Sted i det herværende danske Forsamlingshus.

Dr. Schindelhauer.

Til

Hr. Robert Neiiendam,
Skuespiller ved Folketheatret,

København.

Men hvad der var forbudt i Haderslev, var tilladt i Rødding. Der læste vi i det „farlige“ Forsamlingshus, og hverken i Gram, Broager eller Nordborg ønskede man at censurere vort Program, der saa saaledes ud:

¹⁾ Christian Schröder, født 1869, Løjtnant, Assistent ved Statsbanerne, Skuespiller ved Dagmartheatret 1897—99, ved Folketheatret 1899—1900, ved Casino 1900—02, derefter ved Nørrebro's Theater; overgik senere til Variétéen.

²⁾ Egen Udtalelse til „Vort Land“, citeret af Fl. A. 2/6 1906.

Paludan-Müller: Adam Homo I. Anden Sang.

François Coppéc: Smedenes Skrue, oversat af Chr. K. F. Molbech.

H. C. Andersen: Springfyrene. Flipperne.

Zacharias Nielsen: Et Møde.

Aarestrup: Den Kløge og den Gale.

Holberg: Jacob v. Thybo. 2den Akt.

Enkelte Steder, f. Eks. i Toftlund, hvor vi den 6. Juni begyndte, tilføjede vi et af Gustav Wieds Satyrspil. Landraad *Royge* vilde først ikke give Tilladelsen for Møgeltønders Vedkommende, men to Timer før Oplæsningen skulde begynde, tog han „sein Verbot vom gestrigen Tage zurück“. Dog strøg han det verdenskendte Digt „Smedenes Skrue“, fordi det var indsendt „til Prøve“ i Originalsproget. „La grève des forgerons“ wird nicht genehmigt, da mir die dänische Uebersetzung nicht vorgelegt ist“, skrev han. Det maatte være os en Trøst, at Landraaden altsaa forstod vort Modersmaal bedre end Fransk. Amtsførstander, Ritmester *Freitag* fra Bredebro overværede Oplæsningen i Stedet for den af Loven paabudte Gendarm; han bænkedes ved Siden af os oppe paa Podiet, med Ansigtet vendt mod Tilhørerne. Imidlertid, Holberg har før staaet sin Prøve som komisk Forfatter. Under Foredraget af Jacob v. Thybo var det let at se, at Ritmesterens skarpt-skaarne Ansigt kæmpede for at bevare sin militære Ro.

Tournéen forløb yderst fredeligt, som vort Ønske var. Et beskedent Avertissement var al den Reklame, som gik forud. Ikke *en* Linie stod der om den i de kongeriske Blade, og de slesvigske Anmeldelser indskrænkede sig til at konstatere, „at Oplæsningen var interessant og morsom, og at Tilhørerne gav stærkt deres Bifald til Kende“¹⁾. Fortyskningspressen, selv

¹⁾ Fl. A. % 1906. For at give Alle Lejlighed til at høre os, sættes Entréen til 50 Pfg pr. Plads.

„Schlesw. Grenzpost“, vidste intet ufordelagtigt at sige om vor offentlige Optræden, men tyede til vort Privatliv for at finde et tyndt Stof¹⁾).

Da vi en straaleude Junimorgen sejlede fra Hardsenhøj Færgested for at naa Sønderborg—Faaborg Damperen, troede vi, at vor Holdning havde skabt et Præcedens for danske Skuespilleres Optræden i Nordslesvig i Fremtiden. Men det viste sig snart, at vort Haab var større end vort Kendskab til Magthavernes Vilkaarlighed.

— — —

I Tiden mellem 16. September—6. Oktober samme Aar tournerede Hr. *Christian Schrøder* med sit Selskab i Slesvig. Han maatte ogsaa underkaste sig de sædvanlige Indskrænkninger: ikke opføre Komedier, ikke anslaa dansk-nationale Streng, forud indsende sit Repertoire til Øvrigheden og gaa uden om Forsamlingshusene. Programmet bestod af Musik, Sang, Oplæsning, Viser. *Jacob H. Gade* spillede Violin, Fru *Poula Giers* Klaver, *William Pio*²⁾ foredrog Skriver-Hans' Scener af „Eventyr paa Fodrejsen“, og *Christian Schrøder* sang københavnske Viser. Men den, som satte Sindene i Bevægelse, var Sangerinden Fru *Julie Rosenberg*.

¹⁾ „Man tog sig i Vare for Udæskelser. Dog stod det danske Partis Indpisker, Dannebrogsgent J. H. Schmidt paa en vis Maade i officiel Forbindelse med de to Skuespillere, der den følgende Dag ogsaa var Gæster i Landdagsmand Julius Nielsens Hus.“ „Schlesw. Grenzpost.“ 11/6 1906.

²⁾ *William Pio*, født 27.5.1850. (Søn af Borgmester Lipkø, som omkring 1850 var en kendt Studenterkomedieskuespiller) Student 1871, ved Casino 1872—75, 81—84, ved Folketheatret 1875—81, ved Dagmartheatret 1884—85, derefter atter ved Casino, hvor han med enkelte Afbrydelser (1900—01, 07—08) forblev til sin Død 22.10.1909.

„Det var en god Tanke at lade Fru Rosenberg holde Foredrag om den Skat af Folkeviser, som det danske Folk ejer, og at give slesvigske Tilhørere, der ikke er forvænt i saa Henseende, en udmærket Prøve paa dem. Men der var ikke faa, som følte sig skuffede over, at Hovedvægten ikke er lagt paa at gøre Nord-slesvigerne bekendt med scenisk dansk Sprog — det, de fleste aldrig har haft Lejlighed til at høre — men paa Revuviser og Variétésange“¹⁾).

Belært af Sønderjydernes Smag strøg Hr. Schrøder nogle af sine mest „virksonne“ Nummere; iøvrigt havde Selskabet overalt udmærket Besøg, og i politisk Henseende var dets Holdning uangribelig.

— — —

Da vi efter gensidigt Ønske den følgende Sommer kom tilbage, traf vi Myndighedernes Holdning forandret. Mens Befolkningen mødte os med Varme og Hjertelighed, udstedte man fra oven Forbud efter Forbud mod vor Optræden og viste os til sidst bort, skønt vi intet havde forbrudt.

Rejsen var atter forberedt i Stilhed; fremfor at søge Regeringen i Slesvig, fortrak vi ligesom sidst enten at faa udvirket lokale Bevillinger gennem bo-siddende Borgere eller at optræde i private Selskaber, fordi disse mindre opsigtsvækkende Former svarede bedst til vore Oplæsningers tordringsløse Karakter. Inden Afrejsen fra København havde vi modtaget Tilladelse fra Amtsforsøgeren til at læse *offentligt* i Broager den 5te Juni, og Lørdag den 1ste Juni foredrog vi uhindret omstaaende Repertoire i Borgerforeningen i Sønderborg:

¹⁾ Fl. A. 22/6 1906.

Carl Bagger: Den engelske Kaptajn.

H. C. Andersen: Eventyr.

Chr. Winther: Erik og Ellen.

Wessel: Satiriske Digte.

Kaalund: Nøddeknekkeren.

Pontoppidan: Den stærke Skrædder.

Holberg: Mester Gert Westphaler (i fem Akter, Udtog).

Men Mandag den 3die Juni begyndte den Del af Nordslesvigs Theaterhistorie, som Bladene kaldte for „Jagten efter de to Skuespillere“¹⁾. Den varede i tre Dage, tre bevægede, pinlige, men ogsaa lærerige Dage!

Vi skulde den Aften læse i Nordborg; om Formiddagen var vi inviteret til at deltage i en Udflugt pr. Vogn til Elstrup, iværksat af den selskabelige Forening „Konkordia“. Da vi skulde til at køre, blev vor Vært *Peter Grau* fra Pøl kaldt til Telefonen, Amtsforstander *Klinker* vilde tale med ham. Erfarne Folk anede Uraad; snart bragte Hr. Grau den Besked, at vi ikke maatte optræde om Aftenen, og at vi kun fik Løv til at tage med paa Turen, hvis vi vilde være *stumme*. En Gendarm havde Ordre til at passe nøje paa os.

Saa drog Toget af Sted, 29 Vogne fulde af glade Mennesker. I Elstrup drak Selskabet Kaffe ved et langt Bord i Krosalen. Oppe paa en Balkon skimtedes Pikkelhuen. Peter Grau tog Ordet og forklarede Folk, hvorfor vi kun var tause Tilhørere. „Som Kunstnerne sidder dér, er de en levende Illustration til de Forhold, vi lever under. Deres Sind er fuldt af Lyst til at bringe et neutralt Bud fra det Aandsliv, som ogsaa er vort, og det er vi dem taknemlige for. Det er kun gennem Tvang, at de nødes til at være stumme. Men maa de ikke fornøje os, saa maa vi raabe et *Lere* for dem!“ Og Hurraraabene rungede gennem Salen.

¹⁾ Dyb.-Post. "a 1907.

Da Øvrigheden ikke havde krævet, at vi skulde være *døve*, bukkede vi til Tak, mens Gendarmen deroppe stod som en Tiger paa Spring.

Men vi gav ham ikke Anledning til at gøre et Bytte.

Om Aftenen under Fællesspisningen i „Nørherredhus“ i Nordborg var der endog to Uniformmænd til at passe paa os. Forsamlingen maatte synge og holde Taler, men os tvang man stadig til at være livløse. Ved tidligt at forlade Selskabet gjorde vi Arbejdet endnu lettere for de to Gendarmere.

Tirsdag skulde vi læse i *Tandslet*, vel en tre Mils Vej fra Nordborg. Der havde Hr. *Bladt* fra Tandsgaard indbudt Ligesindede til en *privat* Sammenkomst i Forsamlingshuset.

Om Morgenen telefonerede vi til Hr. *Bladt*: „Er der lagt Dem Hindringer i Vejen?“ — „Ingen som helst“, lød Svaret. Luften var ren til alle Sider. Vi tog altsaa med Toget. — Aftenen blev en værdig Fortsættelse af den foregaaende. Forsamlingshuset var stuvende fuldt af Folk, over 300 Mennesker, og mange havde kørt baade to og tre Mil. Men da vi skulde til at begynde, traadte Byens Gendarm ind i fuld Galla og forlangte Hr. *Bladt* i Tale. Han meldte, at hans Ordre gik ud paa at forbyde Oplæsning, Tale, Sang, ikke alene af os, men ogsaa af Forsamlingen, og Hr. *Bladt* maatte end ikke meddele den Forbudet. Det var tilladt at drikke Kaffe og — spille Kort. Overskred nogen Ordren, blev de mulkerede, gjorde vi det, blev vi arresterede.

Et Øjeblik efter — og Barbariet lød i Stilhed fra

Mund til Mund. Man trykkede vore Hænder og skiltes i overlegen Ro. En gammel Mand sagde: „Hvis de tror, at vi nogen Tid bliver Tyske paa *den* Maade, tror de Fejl.“

— — —

Da vi den næste Dag ved Middagstid sad i Hr. Bladts Stue, traadte Gendarmen ind og beordrede os til at følge med ham til Sønderborg. Toget gik om en god Time. Han havde vist faaet Ordre til at tage forsigtigt paa os, thi da Remsen var afleveret, behandlede han os som sine Ligemænd. Han lagde Pikkelhuen paa Bordet og snakkede op om løst og fast, om Schlesien, hvor han var fra, og hvor der efter hans Mening var meget kønnere end paa Als. Øjensynlig var han en godmodig Fyr, som gjorde sin Pligt. Vi drak Kaffe, og jeg bød ham en Cigar. Endnu var der god Tid. Jeg kunde ikke modstaa Lysten til at sige: „Skal vi ikke spille et Slag Kort? *Det* er jo tilladt!“ Skønt Tilbudet uden Tvivl fristede ham, pegede han dog paa sine blanke Knapper og gjorde en afværgende Bevægelse med Haanden.

Vi mindedes *Olaf Poulsen* som v. Buddinge i „Genboerne“: „Militær“!!

I Kupeen fortsatte vi det sjældne Bekendtskab, som havde bænket sig lige over for os, og saaledes holdt vi vort Indtog paa Sønderborg Banegaard. Gennem Gaderne holdt han sig helst bag ved, sjældent imellem, aldrig foran os.

Omsider stod vi paa Amtsførstanderkontoret.

„Her er de to Herrer!“ sagde Gendarmen med en militær Hilsen og følte sig øjensynlig stolt over at have bragt Byttet vel i Havn.

Amtsforstander *Peter Kjer* præsenterede sig, og vi ligeledes. Saa begyndte han i højtidelige Vendinger at udbrede sig om det frygtelige, at man sammenkaldte til et Møde med saa mange Mennesker uden at anmelde det i Forvejen.

„Det var ikke noget Møde“, svarede jeg. „Det var et *privat* Selskab, indbudt af en privat Mand.“

— „Aah! De ved jo godt, at De slet ikke maa læse op!“ snerrede han.

Nej, det vidste jeg ikke. Jeg havde tværtimod erfaret, at man kunde læse op til enhver Tid i privat Selskab.

— „Men Tilladelsen, De har jo ingen *officiel* Tilladelse. Endda i fremmed Land!“

— „Tilladelse?“ svarede jeg, „jeg havde *syv* officielle Tilladelser i Fjor. Og i de Byer, hvor vi *da* læste privat, f. Eks. Graasten og Flensborg, forlangte man slet ingen Anmodning. Iøvrigt havde Deres Kollega i Broager givet os Lov til at læse offentligt dér — netop i Aften. Først i Mandags tog han sin Tilladelse tilbage. Og vi læste uhindret her i Deres egen By i Lørdags!“

Uden at svare paa det, jeg sagde, raabte han: „*De vil blive udvist!*“ Hans Tone var beregnet paa at afskære os fra al yderligere Forhandling.

Men det lykkedes ikke Hr. Peter Kjer at imponere os. Da jeg vidste, at mit Modersmaal ogsaa var hans, sagde jeg: „Nu be'r jeg Dem tale Dansk, for at ikke et eneste Ord skal gaa tabt for os.“

Han gentog saa paa flydende Dansk, at vi vilde blive udvist, fordi vi havde forsøgt at læse op uden Tilladelse.

„Meu først i Mandags erfarede vi, at den Gerning, som var tilladt i Fjor, er forbudt i Aar“, svarede jeg, „og baade i Nordborg og Tandslet *overholdt* vi Forbudene. Vi er ikke politiske Forbrydere. Det Program, vi agtede at læse, staar til Tjeneste!“

Amtsforstanderen syntes nu at blive tvivlraadig. Han gik ind i det tilstødende Lokale, og vi hørte lidt efter, at han talte i Telefon — formodentlig med Landraaden. Erindrede man sig Borgmester Chemnitz' Afsked, sidste Gang danske Skuespillere blev udviste? Ihvertfald, da Hr. Kjær kom tilbage, var der foregaaet en Forandring baade i hans Tone og Handlemaade. Han forelagde os et Dokument, som han raadede os til at underskrive, hvis vi vilde *undgaa* en Udvisning. Det indeholdt en Erklæring om, at vi forpligtede os til at være ude af Landet inden 24 Timer.

Jeg spurgte, om Forbudet kom fra Regeringen i Slesvig, og om Bortvisningen havde mere end *lokal* Betydning.

Til det første svarede han *Ja*, til det sidste *Nej* — „hvis vi parerede Ordre“.

Saa skrev vi under. Over Dokumentet stod Datoen den 5. Juni 1907. Da vi ingen Brug havde for et negativt Svar otte Dage efter, indgav vi ingen Klage til Regeringen.

Næste Formiddag rejste vi med „Fylla“ til Faaborg. Tilfældet vilde, at vi paa Vejen ned til Dampskibsbroen mødte Amtsforsanden, som smilte og sagde: „*Glückliche Reise!*“

— — —

Vor Færd laa aaben for alle, som overhovedet *vilde* se. Derfor kunde vi tage Fortyskningsbladenes sæd-

vanlige Beskyldninger for det, de var, Væv og ubeviste Paastande. Et af dem beklagede dog den Behandling, vi havde faaet: „Paa den Maade transporterer man Forbrydere, men ikke Udlændinge, hvem man kun har forbudt at optræde som Kunstnere“¹⁾.

Den sønderjydske Presse hævdede med Varme vor Holdnings Uangribelighed og vor Ret til at forsøge at fortsætte den Gerning, som var tilladt Aaret forud. „Det var ingen stor Imødekommen, hvis Prøjserne atter havde tilladt de to Kunstnere at læse op; men Folkets brede Lag vilde have betragtet det som et Vidnesbyrd om, at der dog var *nogen* Velvilje til Stede. Tror man da virkelig, at Befolkningen ved den Slags Forholdsregler vindes for Tyskheden, eller er det Magthavernes Haab at gøre os modfaldne og møre, saa at vi beder om godt Vejr og kysser Riset?“²⁾.

Efter Konventionen af 11. Januar 1907³⁾ var det Regeringens Maal at skaffe Fred og Ro i Nordslesvig. Skønt Befolkningen var vant til Skuffelser, troede den, at Rigets Statsmænd omsider havde indset, at Kærlighed til Sprog og Nationalitet ikke ophører at være Dyder, fordi de findes hos Ikke-Tyske. Men Troen paa Tvangsstyrets Ophævelse og paa en fredelig Tid for den fri folkelige Tilværelse svandt, da det viste sig, at den Ro, Bureaukratiet vilde skaffe, var Kirkegaardens Ro med et Gravkors over den danske Folkeejendommelighed og Kultur, og ikke den naturlige Ro, som mere og mere vilde brede

¹⁾ Flensb. Nordd. Zeit.

²⁾ Dv. og Fl. A. ³⁾/₆, ⁶⁾/₆ 1907.

³⁾ Sønderjydske Aarbøger 1907, Pag. 177—206; 1908 Pag. 1—39.

sig ved Opfyldelsen af Sønderjydernes menneskelige Ret til at beholde deres tusindaarige Modersmaal.

Først nægtede man unge Mennesker at deltage i dansk Gymnastikundervisning, saa blussede Tjenestedrengkrigen op, og endelig blev det gamle Forbud mod Foredragsholdere og Oplæsere fra Kongeriget sat i Kraft igen. En politisk Forklaring af den sidste Forholdsregel fremkom i „*Berliner Tageblatt*“, hvor det tilføjedes, at den stammede fra Indenrigsministeriet i Berlin:

„De to danske Kunstnere blev bortviste alene af den Grund, at Tidspunktet for deres Optræden i Sønderjylland var meget ubelejligt. Da Optanttraktaten blev til, var det en fra begge Regeringers Side udtalt anerkendt Overenskomst, at man, saa længe Gennemførelsen af Traktaten stod paa, skulde undgaa alt, som paa nogen Maade kunde bidrage til at ophidse det nationale Modsætningsforhold i Nordslesvig. Ud fra denne Overenskomst har Bortvisningen funden Sted, og man nærer i ledende tyske Kreser ikke ringeste Tvivl om, at det var en Foranstaltning, hvis Betimelighed ogsaa billigedes af den danske Regering.“

De danske Blade tog skarpt til Gennemæle herimod. I „Politiken“, udtaltes det saaledes, at „den brutale Bortjagning var ganske overflødig, og den er der utvivlsomt ingen i Danmark, der forstaar eller i mindste Maade billiger, saa de ledende tyske Kreses Opfattelse er paa dette Punkt ganske urigtig.“ Og „Dannevirke“ kaldte den officielle Fremstilling usmage- lig, fordi den danske Regering blev blandet ind i Sagen. „Det tyder paa Ukendskab til dansk Forvaltningspraksis,

hvis man i Berlin tror, at den danske Regering vilde eller kunde afholde sine Undersaatter fra paa en — set fra et internationalt Synspunkt — aldeles upaaklagelig Maade at optræde paa en nabovenlig Nations Omraade. — Nej, hvorfor blev de danske Skuespillere udviste? Fordi Regeringen i Slesvig systematisk vil ethvert Udslag af dansk Kultur paa denne Side Kongeaaen til Livs. Intetsigende Undtagelser som *Christian Schrøders* „Ebeltoftvise“ og „O, Sofie“ stadfæster Reglen.“

Som et Bevis paa, i hvor høj Grad Tyskland værdsætter H. C. Andersens Betydning for den germanske Folkeoplysning og Folkeopdragelse, havde det prøjsiske Kultusministerium sendt en Repræsentant til Festlighederne i Odense i Anledning af Digterens Hundredaarsdag. Men nu — to Aar efter — var hans Eventyr i Forbindelse med Holbergs „Mester Gert“ egnet til at „ophidse det nationale Modsætningsforhold.“ Fortyskningsmanden Dr. *Hahn* havde Ret, da han paa et Møde i den tyske Forening betegnede Forbudet som en af Frugterne af hans „sociale Studier“ i Berlin. Vi faldt som et Offer paa den tyske Forenings Alter. Paa en Maade var det smigrende for dansk Selvfølelse, at de nordslesvigske Tyskere tillagde vore Oplæsninger en saa kolossal nationalpolitisk Betydning, at de betragtede dette Forbud som en værdifuld Erstatning for Regeringens Opgivelse af Optanttvangspolitikken.

IX.

„Vi maa i vor Indenrigspolitik gøre os fortrolig med Tanken om, at vi i vore Grænseegne har fremmede Folkeslag, som vi hverken kan eller skal fortyske“.

Dr. Rade.

„Der Tag“, Oktober 1910.

Nordslesvigernes jævne Velstand fritager dem for at være trælbundne til Arbejdet, den giver dem Øjeblikke, hvor de kan se sig om og modtage nye Indtryk. Men siden den kinesiske Mur blev rejst i Oktober 1887, har Udryddelse af dansk Sprog og dansk Kultur været den røde Traad gennem alle Magtbudene. Den eneste Art, som man ikke synes at frygte, er „Viser“. Forud for Hr. Christian Schrøder havde i 1901 den svenske Sangerinde Fru *Anna Petterson* Lov til at give Aftenunderholdninger, men da „Nordisk Musikforlag“ samme Aar søgte Regeringspræsidenten om Tilladelse til at foranstalte en Tourné af Kunstnere fra det kgl. Theater med Brudstykker af *tyske* Operaer og Bournonvilles Balletter paa Programmet, blev Svaret negativt. Mere gæstfri var man paa Papiret mod Forfatteren *Alfred Ipsen*, som fik Lov til at læse i Provinsen Slesvig, d. v. s. *sydfor* de danske Egne! Vort Politi har heldigvis aldrig gjort sig latterligt ved at anvise f. Eks. *Ernst v. Wolzogen* Grønland eller Færøerne, Island eller dansk Vestindien, naar han ønskede at optræde i Danmark. Snæversynet fejrede sin Apotheose, da Myndighederne nægtede den udmærkede Skuespillerinde Fru *Johanne Dybrød* fra Norges Nationaltheater at spille et Par af Henrik Ibsens verdenskendte Dramaer i det

Sprog, hvori de er skrevne. Enhver oplyst Tysker ved, at det moderne tyske Drama og dets realistiske Fremstilling er utænkeligt uden Henrik Ibsens Livsværk¹). Man vaager over hvert af hans Skridt i Tyskland og sætter Plader paa de Huse, hvor han boede. Men i de nordlige Byer maa prøjsiske Borgere ikke høre hans Sprog. I Nordens Øjne deklasserer et saadant Overgreb Prøjsen i Kulturstaternes Rækker.

Schiller har sagt: *Zwang erbittert die Schwärmer immer aber bekehrt sie nie!* Efterhaanden som det er blevet Sønderjyderne nægtet at ombølges af Rigsmaalets gamle Klang fra Scenen, søger de selv at fremstille de ældre danske Komedier, som mere elskværdigt end psykologisk skildre Folkets Liv. Ikke alene Heibergs og Bøghs Duftvaudeviller spiller man, men ogsaa Skuespil, som stiller Fordring til virkelig Karakterskildring, saasom „Genboerne“, „Pak“, „Sparekassen“, „Tordenvej“, „Under Snefog“ — ja endda „Svend Dyrings Hus“ og „Elverhøj“²). Disse Dilettantforestillinger har i næsten hver eneste Kro i Aarenes Løb samlet Folk i tusindvis „ej blot til Lyst“. Under Morskabens lette Form er et befrugtende Arbejde udført, et Arbejde, som maaske bærer Kimen til Fremtidens sønderjydske Theater i sig. Overforvaltningsrettens Dom gav *prøjsiske Undersaatter* Lov til at opføre Skuespil paa Dansk i hele Riget. Den Ret

---

¹) Senest har den store Skuespiller Josef Lewinsky i sine efterladte „Kleine Schriften dramaturgischen und theatergeschichtlichen Inhalts“, Wien 1910, fremhævet Ibsens gennemgribende Betydning.

²) I det romantiske Skuespil maa hverken Danmark eller Kongens Navn nævnes. Ligeledes skal „kong Christian“ udelades.

kunde selv Borgmester Chemnitz ikke bestride. Desto mærkeligere er det da, at der ikke i de mellemliggende seksten Aar er gjort Forsøg paa at skabe et ambulaut Selskab af uddannede Skuespillere. Statistikken har sagt, at f. Eks. i en By som København er det bestandig de samme 30—40,000 Mennesker, som besøger Theatrene. Men i Sønderjylland lever ca. 150,000 Dansksindede; der er da al Grund til at tro, at et Theater ogsaa økonomisk kunde betale sig. Det vilde ihvertfald ikke risikere at blive udvist under et Gæstespil i Danmark! I „Sønderjyllands Betydning for dansk Kultur“¹⁾ har Dr. *Georg Brandes* kastet Blikket tilbage paa Danmarks Fortid og vist, hvad Landets Kultur skylder det mistede Hertugdømme. Gælden er saa stor, at dersom vi ikke gør alt, hvad vi formaar, for at holde Sprog og Kulturfællesskab vedlige, saa mister vi en af *Hovedkilderne* til vort Aandsliv. Blandt mange andre fremragende Mænd er Digteren *Brorson*, Historikeren *A. D. Jørgensen*, de banebrydende bildende Kunstnere *Curstens*, *C. W. Eckersberg*, *C. A. Jensen*, *H. V. Bissen* fostret i Sønderjylland. Hvorfor skulde denne rigtbegavede Landsdel ikke ogsaa eje *dramatiske Talenter*?

I *Jylland* blev Nationaltheatrets første Holbergske Henrik, det komiske Geni *Gert Londemann* født, og hans Modsætning *Niels Clementin* — Jeronimus — der i sit Spil var ligesaa streng og behersket, som den anden var løs og kaad, var ogsaa runden af *Jyllands Jord*. Og helt ned til Nutiden er flere af vore ypperste komiske Talenter Jyder.

Endnu i vore Dage besøger de Dansksindede kun

¹⁾ Samlede Skrifter XII. Pag. 236—252.

i ringe Grad de tyske Selskabers Forestillinger. Uden Tvivl er det ikke alene det fremmede Sprog, men ogsaa Folkenes kunstneriske Smagsforskel, som gør sig gældende. For Prøjserne er Alvor og Spøg i Reglen to absolutte Modsætninger, for os gennemsyre de hinanden. Det er nu engang saaledes, at det tyske Sprog har sin Styrke i Patos, det danske i Skemt og lyrisk Vemod. Det Tragediespil, som kan forekomme en Tysker fuldtonende, kan i danske Øren lyde hult. Karakteristisk er i saa Henseende den Dom, vor store Skuespiller *Michael Wiehe* gav de fejrede tyske Heltefremstillere *Wagner* og *Lowe*, nemlig „at de brølede, og at Maneren var svulstig gespreitzt med et vigtigt Ansigt efter alle søgte Effecter, selv om de ingen Effekt gøre“¹⁾.

Omvendt har en ung Tysker endnu i 1906 i en ved sine Uhyrligheder pudsig Bog²⁾ søgt at reducere det danske Drama og den danske Fremstillingskunst til Dilettantisme, men ved sin Iver kun opaaet at give en — omdømt karikaturmæssig — yderligere Illustration til Tyskes og Danskes forskellige Syn og Opfattelse.

Til de simpleste Menneskerettigheder i alle Folkeslag hører et Theater. Under forskellige Former har det eksisteret fra Oldtiden til vore Dage. Det er Skuespilkunstens Opgave gennem Sproget at vise Dydens egne Træk, Skændslen dens eget Billede. Menneskene trænger i Sorg og Glæde til at genfinde deres Følelser udtrykte i *Modersmalets* Rytmer, — Moders-

¹⁾ Breve fra Michael Wiehe til hans Hustru, meddelte af A. C. Larsen, „Tilskueren“, Oktober 1908.

²⁾ Rothenburg-Møns: Kunst og Dilettantisme paa det nordiske Theater. København 1906.

målet, der saa forunderligt hænger sammen med en Nations inderste Væsen.

Disse Blade har handlet om Kamp mere end om Kunst. Gid *Kunsten* være Ledemotiv, naar det næste Halvhundredeaars danske Theaterhistorie engang skal skrives!

Det nordslesvigske Pengevæsen.

Af
Chr. Hübbe.

Naar jeg i det efterfølgende har forsøgt at skildre vort Pengevæsen, maa det paa Forhaand være sagt, at det ikke er noget udtømmende, jeg formaar at bringe; dertil mangler jeg adskillige Forudsætninger, først og fremmest den videnskabelige Uddannelse og dernæst den fornølvne Tid. Min Oversigt er derfor nærmest kun en kortfattet Gøngivelse af de Iagttagelser og Erfaringer, jeg har indvundet i min daglige Virksomhed. I Tilslutning til selve Oversigten bringer jeg en Statistik over de nordslesvigske Pengeinstitutter, og da en saadan til Dato ikke har været udarbejdet, haaber jeg, at denne Del af min Afhandling vil byde adskilligt af Interesse for de i vore økonomiske Forhold interesserede Kredse. Min Opgave har fra første Færd af været en ren forretningsmæssig Behandling af Stoffet, ligesom jeg har befittet mig for Eennets størst mulige objektive Behandling uden at tilføre det mindste Kulør eller politisk Tendens; hvorvidt dette er lykkedes mig, vil jeg overlade til de ærede Læsere selv at bedømme.

Som paa saa mange andre Omraader er Nordslesvig ogsaa noget for sig selv med Hensyn til dets Pengevæsen. Denne vor lille Landsdel har jo i mangt og meget faaet sin Udvikling nordfra, fra det Land, hvortil den var knyttet for en Menneskealder siden.

Saaledes er vore private Spare- og Laanekasser ifølge deres Oprindelse, saavel hvad selve Forvaltningen, som hvad de gængse Forretningsformer angaar, nærmest beslægtet med den typisk danske Sognesparekasse. Indtil har de private Spare- og Laanekasser ogsaa gennemgaaende bibeholdt denne Karakter til Dato; udadtil er der ved Slutningen af det foregaaende Aarhundrede indtraadt en Omformning, idet den borgerlige Lovbogs Ikrafttræden medførte en Ændring i vore nedarvede Retsforhold, som nødvendiggjorde visse juridiske Ændringer, for at Sparekasserne kunde fortsætte deres Virksomhed. For at bibeholde de mest utvungne Former indenfor selve Sparekasserne blev de overvejende omdannede til „Selskaber med begrænset Hæftelse“, og denne Selskabsform er nu den mest fremtrædende blandt de nordslesvigske private Sparekasser; længere sydpaa opnaaede de bestaaende private Sparekasser Ret som juridisk Person ved at anerkende et af Regeringen udarbejdet Normalstatut. Vore Bysparekasser har derimod vistnok haft deres Forbillede i de i Hamborg og Kiel ved Slutningen af det 18. Aarhundrede oprettede Sparekasser. Endvidere har vi sydfra i de senere Aar faaet Kredssparekasserne overført til Nordslesvig; disse er ifølge deres hele Karakter typisk tyske Institutioner.

Hvad vore Banker angaar, kan man sige, at disse nærmest danner en Kombination af dansk og tysk Bankvirksomhed, idet man har søgt at tilpasse Virksomheden efter de forskelligartede Forhold, som et Grænseland medfører.

I en Landsdel som Nordslesvig er det ret naturligt, at Befolkningens forskellige politiske Anskuelse ogsaa

gør sig gældende paa rent økonomiske Omraader. Dette har selvfølgelig været medvirkende til, at vore Pengeinstitutter, alt efter deres politiske Sammensætning, har faaet en dansk, tysk eller blandet Bestyrelse. Ud fra dette Synspunkt har jeg i den sidste Del af Oversigten ad statistisk Vej forsøgt en politisk Gruppering af Kapitalen i Nordslesvig.

I. Sparekasserne.

Følger man Tidsløbet rigelig 100 Aar tilbage, vil man se, at der inden for det nuværende Nordslesvig, ligesom i de fleste andre Egne med overvejende Agerbrug og Kvægavl som Levevej, ikke fandtes Spor af Pengeinstitutter, der som Nutidens havde sin Rod i Befolkningens brede Lag.

Hist og her i Storbyerne og Handelscentrerne blev der i Slutningen af det 16de og i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede oprettet enkelte Deposito- og Girobanker, hvoraf sidstnævnte specielt tjente Handelen til Afvikling af dens Betalinger i Ind- og Udlandet.

Depositobankerne tog derimod særlig Sigte paa Opbevaring af kontante Penge og ædle Metaller, idet de imod en Godtgørelse bød Datidens Købmænd og Rigmænd et sikkert Opbevaringssted, hvor deres Kapitaler var beskyttede mod Tyveri og Ildsvaade. Disse Opbevaringsbanker udviklede sig i Tidernes Løb til Laanbanker, idet Bankerne fik Lov til at gøre Forretning med de deponerede Penge, hvorved der tillige gaves Ejerne af disse Adgang til at faa deres Sparepenge frugtbargjorte i Form af en Rentegodtgørelse. Da, som

allerede nævnt, paa dette Tidspunkt endnu ingen Pengeinstitutter var skabte med det for Øje at tjene Almuen, henlaa betydelige Midler slunrende i Strømpeskafter eller paa Kistebunden som en død Skat, der tilmed let var udsat for at gaa tabt ved Tyveri etc.

Først saa sent som ved Slutningen af det 18de og op imod Begyndelsen af det 19de Aarhundrede udviklede der sig en særlig Form af Laanbanker under Navn af Sparekasser, der under filantropiske Mænds Ledelse og Medvirkning netop henvendte sig til den mindre bemidlede, arbejdende Befolkning og ansoprede den til Sparsommelighed.

Elter alt at dømme blev den første tyske Sparekasse oprettet i Brunsvig 1765, den næste i Hamborg i Aaret 1778, senere blev en saadan oprettet i Kiel 1796, hvilket altsaa blev den første i Hertugdømmerne. Denne Sparekasse stiftedes af Selskabet „De Fattiges frivillige Venner i Kiel“.

De danske Sparekasser kunde den 29. April i Aar (1910) fejre 100-Aars Dagen for Oprettelsen af den første danske Sparekasse. Det var Filantropen Frederik Adolf Holstein, Lensgreve til Holsteinborg, der blev Grundlæggeren af det første Institut af denne Art i Kongeriget. Han, der var besjælet af Oplysningsperiodens store Tanker og havde Vilje til at give disse Form, som havde stiftet Selskaber til Fremme af Jordbruget, Husfliden o. s. v., ønskede nu ogsaa, foreløbig paa sit eget begrænsede Omraade, at give Sparetanken en praktisk Udformning, idet han oprettede det første Spareinstitut, „Spare- og Laanekassen“ til Nytte for Bonde-

Almuen paa Grevskabet Holsteinborg under Garanti af samme Grevskabs Industri-Selskab.

Ifølge Justitsraad Johs. Schjødt's Bog „Danmarks Sparekasser 1810—1910“ lyder den første danske Spare- og Laanekasses Love i afkortet Form som følger:

I. SPARE CASSEN.

1.

Enhver, som boer paa Grevskabets Grund og ei er Embedsmand eller haver i Brug over 1 Tønde Hartkorn, har Tilladelse at anbringe de Penge, han kan undvære, udi denne Casse. Fremdeles kan og derudi modtages Børnpenge under 20 Rdr., som ei indkomme under Overformyndieriet, samt andre af Børn sammensparede eller dem skienkede Penge uden Hensyn til hvo disse ere; alt efter de nærmere her fastsettende Regler.

2.

Enhver Sum, som ei er under 1 Rdr. og ei fulde 150 Rdr., modtages i Sparecassen; Summer af 150 Rdr. og derover kunne vel deponeres af hvænsomhelst paa Grevskabet boende, ligesom og Selskabet vil gjøre sig Umage at anbringe disse mod behørig Sikkerhed og efter Overlæg med Eieren, men i den egentlige Sparecasse til Renters Svarelse, som næste § berører, kan saadanne Summer ei modtages. —

8.

For alt, hvad saaledes i Sparecassen deponeres, Capitaler saavel som Renter, er Holsteinborg Grevskabs Industri Selskab, een for alle og alle for een, Vedkommendes skadesløse Borgen i alle Henseender, indtil Capital og Renter ere udbetalte. — — —

II. LAANE CASSEN.

1.

Udi Laane Anstalten kan enhver, som boer paa Grevskabets Grund, deeltage, naar han underkaster sig dens Betingelser.

2.

Hvo som optager Laan, maa godtgjøre, at han vil anvende samme enten til oekonomiske Indretninger eller til

Industrie Anlæg, saasom Agerdyrknings eller Haandværks Redskaber, Jordforbedringer ved Grøvters Gravning eller Steensbrydning og Høgens Opførelse, Creaturers Anskaffelse og deslige, hvorved han vil være istand til at høste større Gavn af sit Brug eller lettere kunne drive sin Profession, og saaledes derved blive istand til at tilbagebetale Capitalen, uden igien at gjøre nyt Laan. Udi den udstædende Obligation skal derfor og stedse bestemt nævnes, til hvad Hensyn Laanet er skeelt. — — —

4.

Den, som erholder Laan, udstæder derfor en formelig Obligation; finder Directionen det fornødent, da stilles endvidere antagelig Sikkerhed, som kan skee enten ved Pandtsettelse eller Cautionist; men skulle Pandtet være af den Natur, at det ved Ulykkes Tilfælde eller paa anden Maade kunne forkommes, da bør og tillige stilles Cautionist, eller og godtgjøres, at de pantsettende Effekter i Brandcassen ere assurede. For smaa Summer indtil 25 Rd., der for nogle Maaneder af Cassereren kan udlaanes, kan og stilles laandfaent Pandt, naar saadant bestaar i Metaller, eller andre saadanne Sager, som ei ere vanskelige at bevare for Bekærvelse. — — —

Af det ovenfor anførte Uddrag vil man se, at Datidens Laanevirksomhed i mangt og meget har Lighed med Nutidens.

Der er ved Oprettelsen af disse Spare- og Laaneinstitutioner efterhaanden blevet opsamlet meget betydelige Kapitaler, hvortil Fortiden ikke kendte noget tilsvarende. Og dette har fremmet hele Befolkningens økonomiske Udvikling i en betydelig Grad. Det vil være tilstrækkeligt her at minde om, at der i 1898 i de danske Sparekasser, inklusive Banker med Sparekasseafdeling, var opsamlet ca. 663 Mill. Kr. fordelte paa over 1 Mill. Konti. For en stor Del tilhører denne Kapital Personer, som tidligere kun undtagelsesvis tænkte

paa at opspare Penge. Siden 1898 er Udviklingen fremdeles gaaet i samme Retning, saa at der i 1908 indestod i de danske Sparekasser, inklusive Banker med Sparekasseafdeling, ca. 839 Mill. Kr., det vil sige, at der i dette Mellemrum af 10 Aar er opsamlet ca. 176 Mill. Kr., altsaa $17\frac{1}{2}$ Mill. Kr. aarlig. Deri er ikke indbefattet, hvad der indestaar hos Banker paa Folio og Indlaan, som ikke kommer ind under Sparekasse-Loven.

De bestaaende Sparekasser her i Nordslesvig kan man efter deres væsentligste Karakter dele i 3 Hoved-grupper:

- I. private Sparekasser,
- II. kommunale Sparekasser (offentlige),
- III. Raiffeisen-Spare- og Laanc-Kasser.

Forinden jeg gaar over til at omtale de enkelte Grupper, vil jeg paa dette Sted nærmere definere, hvad en Nutids-Sparekasse er: En Sparekasse er et Kredit-institut, hvis Formaal er ved solide og rentebærende Anlæg at frugtbargøre de den betroede Spareskillinger. Med andre Ord, den er Mellemand mellem dem, der udbyder og dem, der efterspørger Kapital.

Den Rentefod, Sparekasserne i Tidernes Løb har ydet Indskyderne, har ligesom den Rente, den har modtaget af Laantagerne, været underkastet ikke ubetydelige Svingninger, alt efter som Tilbudet eller Efterspørgslen efter Penge har været overvejende. For Indskud af Sparekassemidler har Rentefoden i de sidste 50 Aar bevæget sig mellem $3-4\frac{1}{2}$ $\%$. De samme Svingninger, Indskudsrenten har været underkastet, har

selvfulgelig ogsaa været medbestemmende for Udlaansrenten. Denne har i de sidste 50 Aar i det væsentligste bevæget sig mellem 4—5½ %. Man kan ikke frakende, at der her hjemme i de senere Aartier overvejende har været en stigende Tendens at spore i Rentefoden, hvilket peger hen paa en stærk Efterspørgsel efter Penge til Trods for de fra Aar til Aar voksende Indskud.

Vore Sparekasser er uden Forskel i deres Karakter helt igennem Pengeinstitutter af lokal Natur, og som Følge deraf er deres Virksomhed i Reglen knyttet tæt til Hjemegnens Befolkning. Dette gælder saavel for Sparekassens Indskydere som for dem, der modtager Laan fra den.

Sparekasserne maa jo, som naturligt er, i første Række sørge for, at de ofte surt erhvervede Sparepenge sikres saa godt som muligt; dette har til Dato været den røde Traad i saa godt som alle vore Pengeinstitutter, og med dette for Øje har Bestyrelserne særlig rettet Udlaansvirksomheden paa Realkreditten, det vil sige Laan mod Pant i faste Ejendomme.

Denne Udlaansform er jo selvfulgelig ikke lige stor hos alle Sparekasser og svinger ret betydeligt, men ved en Sammenligning af en Række af Sparekasseregnskaber kan dog antages, at Sparekasserne i Flæng har gennemsnitlig 70 % af deres Virkemidler anbragte i Hypoteker. Resten, fra regnet Kasse- og en eventuel Fondsbeholdning, finder gennemgaaende Anvendelse som Udlaan mod Gældsbeviser, Veksler eller Depot paa kortere Frist. Derudover findes kun enkelte Kasser,

som yderligere har udvidet deres Virksomhed ved i mindre Omfang at yde Kredit i løbende Regning.

Hidtil har de fleste Institutter saa vidt muligt søgt at holde Hypoteklaanene indenfor 20—30 Gange Netto-udbyttet i Landejendomme, eller, saafremt det drejede sig om Købstadejendomme, da indenfor en Grænse af $\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ Brandkasseværdi.

I den senere Tid er der fremkommet Røster fra flere nordslesvigske Landboforeninger, som retter den Opfordring til Spare- og Laanekasserne mere end hidtil at yde amortisable Laan paa anden Prioritet i nordslesvigske Landejendomme, idet de opfordrer Sparekasserne til at udvide den nuværende almindelige Laanegrænse indtil $\frac{2}{3}$ af Ejendommens Værdi. Denne fastsættes ved en af stedkendte Mænd forudgaaende Taksation, og bør der fremdeles føres Tilsyn med, at Ejendommen ikke forringes.

Denne Henstilling fra Landmændenes Side maa man i det hele og store tilkende en vis Berettigelse, idet vore Landejendomme, ved Siden af den almindelige Pristigning, de har været underkastet, gennemgaaende ogsaa har en betydelig større reel Værdi baade i den ene og den anden Retning end for tyve til tredive Aar siden, saa den gamle Boniteringsmaade næppe mere kan kaldes et paalideligt Maal for Ejendommens Værdi.

Som Forholdene ligger i Nordslesvig, har Oprettelse af de i Danmark over hele Landet udbredte Kreditforeninger, ifølge de her gældende lovlige Bestemmelser ikke kunnet finde Sted; derimod er der i de sidste 20 Aar i de saakaldte Kiel-Kasser: Landschaftlicher Kredit-Verband für die Provinz Schleswig-Holstein, Kiel, og Schleswig-Holsteinische Landschafts-Direktion, Kiel,

bleven optaget ca. 40 Millioner Mark Prioritetslån som første Pant i vore Landejendomme. Heraf falder ca. 21 Millioner paa Haderslev, 4 Millioner paa Aabenraa, 7 Millioner paa Sønderborg og 8 Millioner paa Tønder Kreds. Men til Trods for denne meget betydelige Tilførsel af fremmed Kapital er vore hjemlige Sparekasser dog endnu den Dag i Dag vort Landbrugs største og vigtigste Kreditydere. Der foreligger heller ingen Tvivl om, at vore Sparekasser ogsaa fremtidig paa dette Omraade vil være deres Opgave voksen, saa vore hjemlige Sparepenge fremdeles bliver knyttet til og frugtbargjorte i nordslesvigsk Jord og nordslesvigske Ejendomme til Gavn og Bedste for hele vor Befolknings økonomiske Udvikling.

Første Gruppe.

De *private* Sparekasser er saavel i Tal som i Betydning de overvejende, saa at de udgør den vigtigste af de tre forannævnte Grupper.

Som Navnet selv siger, er disse Sparekasser fremstaaet ved private Mænds Initiativ, idet en Kreds af ansete Mænd i de forskellige Egne af Nordslesvig, hvor der viste sig Trang dertil, rettede Opfordring til de mere velstillede Beboere i Omegnen om at tegne sig som Garanter for den paatænkte Sparekasse. Efter at den fornødne Garantikapital saa var tilvejebragt, blev Garanterne sammenkaldte til et Møde, hvor Sparekassens Statutter vedtoges og den første Bestyrelse valgtes.

Bestyrelsens Medlemmer overtog ogsaa i de fleste Tilfælde Ledelsen af Sparekassen som et ulønnet Tilhidsverv. Denne Oprindelse har langt ned i Tiden præget vore Sparekasser som filantropiske Foretagender

og gør det tildels ogsaa endnu, om det end for de større af dem har været nødvendigt at antage et lønnet og forretningskyndigt Personale.

For Fuldkommenhedens Skyld og til Belysning af Dattidens Sparekassers Forhold hidsætter jeg nedenstaaende et saadant Opraab samt en Bekendtgørelse fra en af vore betydeligste Sparekasser angaaende Sparekassens Aabning.

Opraab til Oprettelse af en Sparekasse for Haderslev Omegn.

I Erkendelse af den Nytte, Sparekasserne stifte for en stor Deel af Befolkningen, ere vi Undertegnede for længere Tid siden traadte sammen for at forsøge at oprette en saadan for Haderslev Omegn og have ansøgt Regeringen om de dertil fornødne Begunstigelser.

Da det Kongelige Ministerium nu ved Skrivelse af 16. d. Md. har tilkendegivet, at disse Begunstigelser kan forventes, naar Selskabet har dannet sig, saa indbyde vi dem af vore Medborgere, der erkende Sagens Vigtighed og Nytte, til at stytte sig til os ved at tegne sig hos en af os som Kautionister i Henhold til det medfølgende Lovudkasts § 9.

Saasnart et tilstrækkeligt Antal har tegnet sig, ville samtlige Kautionister blive indkaldte til et Møde, for at drøfte og endelig vedtage Lovene.

August 1856.

Laurids Skau, Amtsforvalter, Ejer af Mariegaard.
Hans Nissen, Gaardejer og Sandemand i Hammelev.
Christen Hansen Juhl, Øster Hjerndrup.
Alexander Heide, Herredsfoged.
C. D. Møller, Sognepræst i Vonsbæk.
Andr. I. Bergsted, Haderslev.
Nis Lorenzen, Lillholt.
C. H. Østergaard, Sognefoged i Vonsbæk.

Announce i Dannevirke No. 274 d. 25. November 1856
vedrørende Aabning af Sparekassen:

Sparekassen for Haderslev Byes Omegn.

Mandagen d. 1. December begynder Sparekassen for Haderslev Byes Omegn sin Virksomhed. Kontoret, der foreløbig er hos Cancelliraad, Herredsfoged Heide paa Nørretorv, er aabent den første og tredje Mandag i hver Maaned fra Kl. 12—2.

Indskud modtages fra 2 Rdl. til 500 Rdl., og maa enhver Indskyder opgive sit Navn, Stand og Bopæl. Renten er foreløbig bestemt til 3 pCt.

Haderslev i Bestyrelsen for Haderslev Byes Omegns Sparekasse d. 24. November 1856.

Alexander Heide, Formand.	Bergsted, Købmand.	C. H. Juhl, Stænderdeputeret.
Nis Lorenzen, Gaardejer i Lillholdt.	Møller, Præst i Vonsbæk.	
Hans Nissen, Sandemand i Hammeløv.	L. Skau, Amtsforsalter.	
C. H. Østergaard, Sognefoged og Gaardejer i Vonsbæk.		

Den nye borgerlige Lovbogs Ikrafttræden den 1. Januar 1900 medførte gennemgribende Ændringer i vore nedarvede Retsforhold. Følgen deraf var, at alle vore private Sparekasser maatte omdannes for at opnaa Ret som juridisk Person. Vore Sparekasser blev derefter paa enkelte Undtagelser nær omdannede til Selskaber med begrænset Hæftelse og fører fra den Tid af, foruden Sparekassens Navn, som Tilføjning, „Gesellschaft mit beschränkter Haftung“.

I enkelte Egne, særlig i den sydlige Del af Nordslesvig, opnaaede de bestaaende private Sparekasser Ret som juridisk Person ved at anerkende et af Regeringen udarbejdet Normalstatut. Disse private Sparekasser, som opnaaede deres Ret som juridisk Person ad denne Vej, blev samtidig stillet under Statstil-

syn, hvilket udøves af Regeringspræsidenten. Bestyrelsen har endvidere hvert Aar at aflægge Beretning om Sparekassens Virksomhed til den tilsynsførende Øvrighed. For disse Sparekasser er der ligeledes i Statuttet fastsat særlige Bestemmelser med Hensyn til Udlaansvirksomheden og Forretningsførelsen, som Bestyrelsen har at overholde.

Anden Gruppe.

De *kommunale* (offentlige) Sparekasser skiller sig i det væsentligste fra de private Sparekasser kun ved det officielle Præg, Forvaltnings-Myndighederne har sat paa dem, og da Kredsen, henholdsvis Kommunen, hæfter for disse Kassers Forpligtelser, staar, som ganske naturligt er, disse Sparekassers Forvaltning under Tilsyn af Magistraten for Bysparekassernes, Kredsudvalget for Kredssparekassernes og Kommuneraadet for Kommunesparekassernes Vedkommende.

Som en Begunstigelse har disse kommunale Kasser Lov til at modtage umyndiges Penge, ligesom andre offentlige Midler fra de forskellige Kasser, der er underordnet Øvrigheden, tilføres disse.

De fire Bysparekasser i Kobstæderne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder er de ældste Sparekasser, vi har. De kan se tilbage paa ca. 90 Aars Bestaaen. De er oprindelig oprettede som private Institutioner og har nærmest haft de i Slutningen af det 18de Aarhundrede i Hamborg og Kiel af Selskabet „De Fattiges frivillige Venner“ oprettede Sparekasser til Forbillede.

Tredje Gruppe.

Skønt den tredje Gruppe af Sparekasserne, de saakaldte *Raiffeisen*-Spare- og Laanekasser, som Penge-

institutter til Dato ikke har svunget sig op til nogen nævneværdig Betydning indenfor Nordslesvig, har jeg dog for Fuldkommenhedens Skyld taget dem med i min Statistik. Ifølge en Fortegnelse, som er udarbejdet af disse Kassers Hovedorganisation her i Provinsen, „Verband der schlesw.-holst. landw. Genossenschaften e. V. in Kiel“ findes der i de fire nordslesvigske Kredse 50 af disse overvejende efter Raiffeisens Grundsætninger og Principper udstyrede Spare- og Laanekasser. Den første af denne Slags landlige Laaneforeninger blev i Aaret 1849 oprettet i Rhinprovinsen af den strængt filantropiske og kristelig sindede Borgmester F. W. Raiffeisen i Flammersfeld, efter hvem Kasserne bærer Navn; dog først efter 1864 fik disse Laaneforeninger en større og hurtigere Udbredelse over det øvrige Tyskland.

Raiffeisens Formaal var ved Oprettelsen af disse nærmest kun til deres egen Landsby eller eget Sogn begrænsede Laaneforeninger, ved „Kærlighed til Næsten og Selvhjælp“ at højne den mindre Landbrugers økonomiske og moralske Stilling og at frigøre den betrængte Landbruger for Datidens trykkende Aager. De Raiffeisenske Laaneforeninger, som gennemgaaende endnu fastholder ikke at fordele Dividende til Andelshaverne af disses Medlemstilgodehavende, men i Reglen kun at svare en Rentegodtgørelse i Højde med den, der betales for optagne Laan, adskiller sig derudover nu til Dags fra de øvrige Systemer (Schultze-Delitzsch) nærmest kun ved deres Begrænsning af Arbejdsområdet til selve Stedet samt ved deres vidtgaaende og fortrinligt organiserede Sammenlutninger i de enkelte Landsdele med fælles Centralorganisation i Berlin for hele Riget. (Reichsverband).

Som Kreditkilde samt Udligningssted for overflødige Midler for de forskellige Kasser tjener foruden den provinsielle „Landesgenossenschaftskasse“ i Kiel den under Finansministeriets Tilsyn staaende „Preussische Central-Genossenschaftskasse“, Berlin. Dette Hovedinstitut, der raader over betydelige Midler, yder de mindre Kasser og Interessentskaber en efter bestemte Normer fastsat Kredit, i Reglen dog ikke større end det tidobbelte Beløb af Forretningsandelens Højde. Kredittens Højde fastsættes halvaarlig og ydes enten i løbende Regning eller som Diskonteringskredit eller ogsaa samtidig i begge Former.

Disse Laaneforeninger eller Kreditkasser, hvoraf den ældste er oprettet for ca. 20 Aar siden, har dog til Dato ikke opnaaet stor Betydning her i Nordslesvig og vil, efter som Forholdene ligger her, med rigelig og let Adgang til Pengeinstitutter ejheller næppe i Fremtiden finde stor Tilslutning fra Befolkningens Side, tilmed da disse Kasser paa nogle enkelte Undtagelser nær ifølge deres juridiske Karakter og System betinger Medlemmernes solidariske Ansvar.

II. Bankerne.

Ved en Bank forstaar man et Institut, hvis Virksomhed gaar ud paa at lette Pengeomsætningen og fremme Pengeomløbet. Afvigende fra Sparekasserne, som særlig plejer den reale og langfristede Kredit, har Bankerne specielt sat sig til Opgave at understøtte den mobile og kortfristede Kredit, den Forretningsform der

i Reglen betinger et kortvarigt Omløb, saasom Diskontering af Veksler, Ydelse af Laan i løbende Regning samt Lombardering af Metaller, Værdipapirer og Varer etc.

Denne Bankernes Virksomhed har i Aarhundredets Løb ganske naturligt været underkastet forskellige Ændringer og Forbedringer ved den Udvikling, Handel og Industri har taget, og som Bankerne, der stedse har følt sig som disses fornemste Tjenere, har søgt at staa i Kontakt med. Ja, man kan vel nok uden Overdrivelse sige, at vore moderne Banker nutildags danner Rygraden i det kommercielle og industrielle Liv og udgør Knudepunktet, hvor saa godt som al Handel og Om sætning koncentrerer sig.

Efter som Handel og Industri antog større Udvikling, gjorde der sig ogsaa herhjemme i Nordslesvig Trang gældende til mere alsidig og tidssvarende Pengeinstitutter — Banker — da Sparekasserne med deres begrænsede Virksomhed, selv om de var nok saa velledede, ikke kunde tilfredsstille eller efterkomme de Krav, Handel og Industri stillede.

I Begyndelsen af 70erne fik de 4 nordslesvigske Kredsbyer deres første Banker, senere bredte Udviklingen sig til de større Flækker, og i nyeste Tid er de større Banker skredne til Oprettelse af Filialer og Agenturer paa de større Handelspladser i Landdistrikterne, saa at der nutildags findes et helt Næt af Banker og Filialer udbredt over Nordslesvig, hvorved der bydes saavel den Næringsdrivende som Landmanden bekvem Adgang til Afvikling af deres Pengeforretninger.

Siden Bankernes Udvikling har taget stærkere Fart, er der sket et Omsving i vore Pengeinstitutters Art,

idet der er indtraadt en Stilstand i Oprettelsen af Sparekasser, saa at de senere Aar kun har Oprettelse af nogle faa Sparekasser at fremvise. Med Hensyn til Sparekassernes Antal er Nordslesvig med sine rigelig 60 Sparekasser uden Tvivl ogsaa den Egn indenfor det tyske Rige, der kan opvise det største Antal i Forhold til Befolkningens Størrelse, og en Forøgelse af disse Institutter foreligger der i Øjeblikket ej heller nogen Trang til. Hvad der er sagt om Sparekasserne, kan man ogsaa anføre for Bankernes Vedkommende, at der i Øjeblikket ikke foreligger Trang til Oprettelse af flere, da deres Antal alt i Forvejen er temmelig rigeligt, og en Forøgelse af deres Antal ikke vil medføre en Forøgelse af Kapitalen. Følgen vilde blive en haardere Konkurrence, en Kamp om Kapitalen, som let vilde udarte, og ved Siden af at skrue Indlaansrenten højere op, end den allerede er i Forvejen, skabe usunde Tilstande i vort gennemgaaende sunde og velordnede Pengevæsen.

Til Orientering over de i Tabel III opførte 16 Banker bringes i det efterfølgende nogle kortfattede Bemærkninger med Henblik paa de enkelte Bankers særlige Forhold, og i Tilslutning til disse følger en Oversigt over de Banker, der i Tidernes Løb har maattet opgive deres Virksomhed.

Foruden de i Tabel III opførte 16 selvstændige Banker findes der paa det Omraade, Statistikken omfatter, en hel Række Filialer af fremmede Banker, hvilke ikke er inddragne i Statistikken, da disse Filialers Regnskaber opføres samlet i Hovedsædets Balance.

I Haderslev findes saaledes en Filial af Rigsbanken

samt en Agentur af „Schleswig-Holsteinische Bank“ i Husum.

Aabenraa har foruden en Rigsbankfilial en Filial af „Schleswig-Holsteinische Bank“.

Sønderborg ligeledes en Filial af Rigsbanken og „Schleswig-Holsteinische Bank“.

Tønder har en Filial af Rigsbanken, „Schleswig-Holsteinische Bank“ i Husum, „Westholsteinische Bank“ i Heide, og „Bankverein für Schleswig-Holstein“ i Neumünster.

„Den Nordslesvigske Folkebank“.

Den ældste af de bestaaende Banker i Nordslesvig er „Den Nordslesvigske Folkebank“ i Aabenraa. Oprettelsen fandt Sted den 8. Juni 1872, og Banken begyndte sin Virksomhed den 16. Juli 1872. Dens oprindelige Aktiekapital udgjorde: 60.000 d. Rdl. 135.000 Mk., i 1876 forhøjedes Aktiekapitalen med 90.000 Mk. til 225.000 Mk. I Aaret 1907 fandt en yderligere Forhøjelse Sted, saa Aktiekapitalen nu udgør 1 Million Mk., hvoraf 50 % er indbetalt.

Folkebanken har Agentur i Broager og Kliplev.

Til nærmere Belysning af Folkebankens Tilblivelse aftrykker jeg et kort Uddrag af en Artikel, som den 17. Juli 1897 fandtes i „Dannevirke“:

„Den Mand, som fattede Initiativet til „Den Nordslesvigske Folkebank“s Oprettelse, var Møller Jørgen Fausbøl, Branderup Mølle, som sammen med flere andre kendte Mænd søgte at vække Folks Interesse for Sagen, i hvilket Øjemed efterfølgende Indbydelse under 12. Maj 1872 udsendtes i „Dannevirke“:

Indbydelse til Aktietegning i Den Nord- slesvigske Folkebank.

Som det vil være vore Landsmænd bekendt, existerer der i hele Nordslesvig nord for Flensborg intet Pengeinstitut, som befatter sig med Diskontering og de øvrige Bankforretninger. Dette har navnlig for Handelsstandens og de større Industridrivendes Vedkommende været et føleligt Savn, men ej heller uden Betydning for Landmanden.

Paa Grund heraf ere Undertegnede traadte sammen for at danne et Aktieselskab til Grundlæggelse af en Bank, hvis Virksomhed foruden at omfatte de Forretninger, der er forbunden med en almindelig Spare- og Laanekasse, tillige skulle omfatte alle Bankforretninger og udstrække denne sin Virksomhed over Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg Kredse. Grundkapitalen er foreløbig fastsat til 75,000 Thlr. pr. Kr. eller 100,000 Rd. d. Rigmønt.

Heraf er 18.000 Thlr. (24.000 Rd. d. R.) tegnede, og der indbydes herved til Aktietegning af de resterende 57.000 Thlr. (76.000 Rd. d. R.) i Aktier à 75 Thlr. pr. Kr. (100 Rd. d. R.). Saafremt imidlertid Halvdelen af hele den resterende Grundkapital er tegnet, agtes Selskabet konstitueret, og ville de tegnede Aktionærer blive indbudte til en Generalforsamling til Vedtagelse af de fornødne Skridt hertil. Af Aktiernes Beløb indbetales mindst 10 %, naar Tegningen af 37500 Thlr. (50.000 Rd. d. R.) er sket, derefter 2 % af hver Akties Beløb den 1. i hver paafølgende Maaned. Bankens Sæde er Aabenraa. Medundertegnede Callesen i Aabenraa meddeler nærmere Underretning og modtager Anmeldelser om Aktietegning.

Callesen, Skibsmægler.	N. Sørensen, Aabenraa.	Møller, Skovgaard.
Kancelliraad Grauer, Aabenraa.	Fausbøl, Branderup Mølle.	Petersen, Hostrup.
	Callesen, Posekjær.	

Haderslev Bank.

De samme Forhold, som bidrog til Oprettelsen af „Den Nordslesvigske Folkebank“ i Aabenraa, gjorde sig

ogsaa gældende for Haderslevs Vedkommende og førte til Oprettelsen af „Haderslev Bank“, som fandt Sted den 23. Juli 1875. Bankens Aktiekapital blev fastsat til Mk. 500.000 inddelt i 1000 Aktier à Mk. 500.

Til at begynde med blev 50 % af Aktiekapitalen indbetalt; Resten er bleven indbetalt i Sommeren 1910, saa Banken nu har en fuldt indbetalt Aktiekapital paa $\frac{1}{2}$ Million Mark.

Haderslev Bank, hvis Arbejdsomraade spænder over hele Haderslev Kreds, har Filial i Rødding, Gramby og Toftlund samt Agentur i Skodborg, Spandet og Brøns.

Haderslebener Creditbank, e. G. m. b. H.

Samme Aar (1875), som Haderslev Bank paabegyndte sin Virksomhed, blev der fra tysk Side hen paa Efteraaret oprettet en Interessentskabsbank under Navnet „Haderslebener Creditbank“, e. G. m. u. Haftpflicht.

Denne Bank, i Lighed med de over hele Tyskland udbredte „Volksbanken“, efter Schulze-Delitzschs System, var oprindeligt udrustet med uindskrænket Garantipligt fra Medlemmernes Side, hvilket siden 1. Januar 1906 er bleven forandret til begrænset Garantipligt; dens Udlaansvirksomhed er ifølge Statut indskrænket til Medlemmerne.

Toftlunder Creditbank, e. G. m. b. H.,
er oprettet i 1886 som Interessentskabsbank.

Lygunkloster Bank, Lygunkloster,
er oprettet i 1887 med en Aktiekapital paa Mk. 75.000 inddelt i 250 paa Navn lydende Aktier à nom. Mk. 300, som er fuldt indbetalt.

Creditbank Scherrebeck, e. G. m. b. H.

Creditbank Scherrebeck blev oprettet 2. Maj 1890 som Interessentskabsbank og nærmest med det for Øje at fremme Tyskheden i Nordslesvig ved financielt at støtte tilflyttede tyske Kolonister samt Egnens Hjemmetyskere.

I Spidsen for Banken stod i mange Aar Pastor Jacobsen i Skærbæk, der ved sin Veltalenhed og ihærdige Agitation, ikke alene i Nordslesvig, men langt ud over dets Grænser søgte at tilføre Banken Interessenter og Kapital. I en Del Aar udviklede Banken sig ogsaa tilsyneladende heldigt. Og der opvoksede ved Pastor Jacobsens Initiativ rundt omkring Banken forskellige Foretagender, en Væveskole, et Teglværk, et Rederi, et Badested (Lakolk), Karpedamme etc.; men da disse Foretagender ikke var bygget op paa et sundt og forretningsmæssigt Grundlag og tilmed stod under en alt andet end kyndig Ledelse, førte det til, at de ramlede sammen, hvorved Banken, som disses Hovedstøttepunkt, ikke undgik at komme i Vanskeligheder. Paa dette Tidspunkt, 1903, indsattes der en ny Ledelse, som paa forretningskyndig Maade søgte at bringe Klarhed i Bankens indviklede Forhold og at raade Bod paa de tidligere begaaede Fejl. Da den samlede indbetalte Andelskapital var tabt, blev der samme Aar foretaget en Sanering af Bankens Forhold, idet der paa en Generalforsamling, som afholdtes den 5. December 1903, blev vedtaget at forhøje hver Forretningsandel med Mk. 100. Til Trods for den foretagne Sanering, som ved stor Offervillighed i fremragende Grad blev støttet af All-deutscher Verband, afslutter det nævnte Regnskab pro

1903 med et Tab af Mk. 224.476,06. I Følge det sidste Regnskab for Aaret 1909 er Tabet nu bragt ned paa Mk. 185.728,17.

Creditbank in Gravenstein, e. G. m. b. H., Graasten, er oprettet i 1892 som Interessentskabsbank.

Sylter Credit Verein, e. G. m. u. H., Vesterland, er oprettet i 1895 som Interessentskabsbank.

Føhrer Creditverein, e. G. m. u. H., Vyk, er oprettet i 1902 som Interessentskabsbank.

Industrie- d' Landmannsbank, e. G. m. b. H., Haderslev.

Dette Bankforetagende blev den 6. November 1897 oprettet med det Formaal at støtte den mindre Handlende samt Haandværker- og Landbostanden med den fornødne Driftskapital.

Man havde oprindelig tænkt sig Muligheden af at byde Medlemmerne af denne Bank større Begunstigelser, end Banker i Almindelighed gaar med til, idet man, efter en af Bestyrelsen forudgaaende Taksation, vilde normere en *Blanko-Kredit* for de enkelte Medlemmer.

Endvidere havde Banken oprindelig sat paa sit Program at mobilisere de Næringsdrivendes Bogfordringer, ved at saadanne af Køberne anerkendte Fordringer cederedes til Banken, der da enten skulde diskontere eller yde Forskud paa disse i løbende Regning. Man haabede endvidere, at denne Fremgangsmaade maatte bidrage til sundere Kreditforhold og indøve Kunderne til prompte Betaling, idet disse ved Fristens Udløb skulde afvikle Regningerne til Banken.

Da saavel Indrømmelse af Blanko-Kreditter som Diskontering af Bogfordringer i Tidens Løb ikke svarede

til de Forventninger, man havde gjort sig, ophævede Banken disse Forretningsformer og driver nu sin Virksomhed under samme Former, som vore øvrige Banker i Almindelighed gør det.

Tønder Landmandsbank A/S, Tønder.

Denne Bank blev efter Tilskyndelse fra en Del Landmænd i Tønder-Eggen oprettet den 6. September 1901, og den 15. Oktober samme Aar paabegyndte den sin Virksomhed.

Bankens oprindelige Aktiekapital udgjorde Mk. 400.000 inddelt i 400 paa Navn lydende Aktier à Mk. 1000; den 16. Juli 1910 forhøjedes Aktiekapitalen med Mk. 300.000, der ligesom den første Emission er inddelt i 300 paa Navn lydende Aktier à Mk. 1000, og herefter udgør Aktiekapitalen ialt Mk. 700.000.

Tønder Landmandsbank har Filial i Skærbæk og Gram samt Agenturer i Højer og Bylderup.

Privatbank A/G., Haderslev.

En Del Venner af Indre-Mission fattede i Aaret 1903 den Plan at oprette en Bank, hvis Overskud, efter at der var fordelt Dividende til Aktionærerne, hvilken dog højest maatte udgøre 6 % p. a., skulde tilfalde „Kirkelig Forening for indre Mission“.

Der blev samme Aar udsendt følgende Opraab til Venner af indre Mission i Nordslesvig, i hvilke Kredse Aktiekapitalen ogsaa overvejende blev tegnet:

Paa et Møde af Indre-Missions Venner, som afholdtes i Missionshotellets Sal i Haderslev Onsdagen den 12. August, var der Stemning for Oprettelsen af en Bank, hvis Overskud skulde tilfalde „Kirkelig Forening for indre Mission i Nordslesvig“ til Fordeling til Guds Riges Fremme.

Banken tænkes oprettet til 1ste Januar 1904 som Aktieselskab, hver Aktie lydende paa Et Tusinde Mark med en Fjerdedel, altsaa Mk. 250, indbetalt. Aktionærerne maatte ikke faa højere Dividende end 6 % af deres Penge. En troende dygtig Bankmand har lovet at ville overtage Bogholderpladsen. Der tænkes oprettet Agenturer eller Filialer paa de Pladser, hvor vi særlig har Venner, som 2 troende Mænd skulde bestyre, og som skulde tage imod Indskud og udlaane Penge til et vist Beløb. Hovedforretningen tænkes oprettet i Haderslev. Bestyrerne af Agenturerne eller Filialerne skulde have Sæde i Bankens Tilsynsraad, som skal bestaa af troende Mænd. Bankens Regnskab vil hvert Aar blive revideret af en Regeringsrevisor, saa Venner altid kunde faa et grundigt Indblik i Bankens Stilling.

Aktiekapitalen tænktes Mk. 400.000 med en Fjerdedel indbetalt, altsaa Mk. 100.000. Sagen anbefales til Vænerne.

Abkjær,	Dangaard,	Thiesen,
Bollerslev.	Sommersted.	Apenrade.

H. Magnussen,
Haderslev.

Den 1. April 1904 begyndte Banken sin Virksomhed. Dens Aktiekapital udgør Mk. 400.000, inddelt i 400 paa Ihænde-haver lydende Aktier à Mk. 1000, hvoraf 25 % er indbetalt.

„Sonderburger Bank“ A/G., Sønderborg.

Kort efter at „Sonderburger Bank“ den ældre i 1895 var falleret, oprettedes der en ny Bank under Navn „Kreditbank Sønderburg“, e. G. m. b. H.; denne Bank virkede indtil 1. Januar 1905, paa hvilket Tidspunkt den blev omdannet til et Aktieselskab under Navn „Sonderburger Bank“.

Sonderburger Bank, som 1905 begyndte med en Aktiekapital af Mk. 600.000, udviklede sig meget hurtig, hvilket gav Anledning til, at den allerede i 1906 forhøjede sin Aktiekapital med Mk. 600.000. Den samlede

Aktiekapital, som nu udgør Mk. 1.200.000, er inddelt i 1200 paa Ihændebarer lydende Aktier à Mk. 1000 og fuldt indbetalt.

Jels Bank, Jels,

er oprettet 1907 med en Aktiekapital paa Mk. 100.000 inddelt i 100 Aktier à nom. Mk. 1000, hvoraf 50 % er indbetalt.

Folkebanken for Als og Sundeved A/S, Sønderborg.

Ovenstaaende Firma er Navnet paa den yngste af de nordslesvigske Banker. I Indbydelsen til Aktietegningen, som blev udsendt den 4. April 1909, var Bankens Aktiekapital foreløbig fastsat til Mk. 300.000; men da Planen om Oprettelsen af en Bank fandt ualmindelig stærk Tilslutning hos Befolkningen paa Als og Sundeved, blev denne Sum hurtig overtegnet, saa Aktiekapitalen fastsattes til Mk. 600.000 inddelt i 600 paa Navn lydende Aktier à nom. Mk. 1000. Af Aktiekapitalen er til Dato 50 % indbetalt.

Den 22. Maj 1909 fandt det konstituerende Møde Sted, hvor Banken blev oprettet, og 1. Juli samme Aar paabegyndte den sin Virksomhed.

Nordslesvigske Kreditforening, G. m. b. H., Haderslev.

Dette Foretagende er strengt taget ikke nogen Bank ej heller en Sparekasse, men et nyt Led i vore forskelligartede Kreditinstitutter, der særlig har sat sig til Opgave ved Siden af at ordne Landbrugets Kreditforhold, at bidrage til at bevare den hjemlige Jord i den indfødte Befolknings Eje.

Stødet til Oprettelsen af Nordslesvigske Kreditforening gaves nærmest ved det fra tysk Side i Slutningen af 1908 projekterede „Schleswig-Holsteinische gemein-

nützige Siedlungs-Genossenschaft“, som i Maj 1909 startedes i Kiel. Dette Interessentskabs Formaal er ifølge § 2 i dets Statut at hidføre en stærkere Bosættelse paa Landet i Provinsen Slesvig-Holsten. Man kan endvidere deraf slutte, da Interessentskabet ifølge sin Tilblivelse og hele Sammensætning har politisk Tendens, at det i særlig Grad vil interessere sig for Bosættelse af tyske Kolonister i Nordslesvig og derved gøre den danske Hjemmebefolkning Jorden stridig. Med Henblik paa den Fare, Bosættelsesinteressentskabet, Domæneopkøbet og Dannelsen af Rentegaarde kunde medføre for den dansksindede Bondestand i Nordslesvig, blev der fra den dansksindede Befolkning i Nordslesvig taget energisk fat paa at danne et Værn om den hjemlige Jord. Dette tog sin Begyndelse med, at der paa et Møde i Aabenraa den 6. April 1909 nedsattes et Forretningsudvalg, som skulde forestaa Oprettelsen af Kreditforeningen og foranledige den fornødne Stankapital tegnet, hvilket Arbejde Udvalget indledede med at udsende efterfølgende *Indbydelse til Tegning af Forretningsandele i „Nordslesvigsk Kreditforening“*.

„Nordslesvigsk Kreditforening“, G. m. b. H.

Under ovenstaaende Firma er det paatænkt at oprette et Selskab med begrænset Hæftelse, som vil faa sit Sæde i Haderslev.

Selskabet vil især søge at afhjælpe Trangen til Hypoteklaan imod sekundært Pant i Landejendomme, endvidere at købe, sælge og udparcellere Ejendomme i Kommission og at yde Laan til Frømme af Handel og Haandværk.

Selskabets Grundkapital er foreløbigt fastsat til Mark 500.000, som tænkes tilvejebragt ved Andele paa Mark 500 og opad i afrundede Beløb, som er delelig med 500. Det tegnede Beløb indbetales med 50 % ved Selskabets Op-

rettelse, 25 % efter 6 Maaneders og Resten efter 12 Maaneders Forløb.

Idet vi i denne for Almenheden saa vigtige Sag appellerer til den samlede nordslesvigske Befolknings Velvilje og Støtte, udtaler vi samtidig det Haab, at der ved alsidig Tilslutning vil blive rejst et Kreditinstitut til Fremme af Landbrug, Handel og Haandværk, til Værn om den hjemlige Jord, til Held baade for det nuværende og for kommende Slægtled i Nordslesvig.

Nordslesvig, i April 1909.

Carl C. Fischer, Chr. Hübbe, Frederik Høyberg,
Aabenraa. Haderslev. Visby.

H. D. Kloppenborg Skrumsager,
Bejstrupgaard.

H. P. Hanssen, Julius Nielsen, J. H. Schmidt,
Aabenraa. Damager. Haderslev.

Jørgen Zachariassen. Lorens Poulsen,
Dybbøl. Flensborg.

M. Refslund Poulsen, Nis C. Nissen, N. J. Hørlück,
Skovgaard. Viby. Rurup.

P. Grau, J. P. Tønder, R. P. Rossen,
Pøl. Birkelev. Tønder.

Resultatet af Tegningen overtraf Forventningerne, idet der blev tegnet ialt en Stamkapital paa Mk. 830.000. Denne Sum er fordelt paa de forskellige Egne af Nordslesvig som følger:

Haderslev Vesteramt	523	Andele paa tilsammen	Mk. 294.000
" Østeramt	329	" " "	" 197.500
Aabenraa Amt	221	" " "	" 130.000
Sønderborg Amt	210	" " "	" 119.000
Tønder	80	" " "	" 58.500
Flensborg	43	" " "	" 31.000
tilsammen 1406 Andele			Mk. 830.000

I Slutningen af Oktober var Organisationen tilendebragt og de første 50 % af Stamkapitalen indbetalt. Den 10. November 1909 fandt den officielle Oprettelse

af Selskabet Sted, og den 1. Januar 1910 paabegyndte „Nordslesvigske Kreditforening“ sin Virksomhed.

Nordslesvigske Banker,
som har maattet opgive deres Virksomhed.

Sonderburger Bank A/G, Sønderborg.

Denne Bank — ikke at forveksle med den nuværende Bank af samme Navn — var fremgaaet af den i Aaret 1876 oprettede „Vorschusskasse für Handel & Industrie“ e. G. og blev ved sin Omdannelse til Aktieselskab i Aaret 1889 udrustet med en Aktiekapital paa Mk. 800.000 inddelt i 800 Aktier à Mk. 1000.

Ved forfejlede Børsspekulationer, som dens daværende Direktør for egen Regning havde drevet med Bankens Penge, blev den i 1895 som Følge af det lidte store Tab nødsaget til at likvidere.

„Vereinsbank“ i Aabenraa.

Denne Bank blev oprettet i 1887 med en Aktiekapital paa Mk. 150.000.

Paa Grund af de betydelige Tab, Banken led ved forskellige Kunders Insolvens, hvoraf 3 tilhørte selve Bankens Bestyrelse, blev Tilliden til den fuldstændig rystet, saa dens Indskud i meget stort Omfang blev trukket ud.

For at dække Tabet blev Aktiekapitalen i Marts 1900 forhøjet med yderligere Mk. 400.000, som blev overtaget af Bankens Direktion og Tilsynsraad samt nogle enkelte Interessenter. Men da Bankens Fremtidsmuligheder viste sig at være meget ringe, traadte den i April 1900 i Likvidation. Udbyttet til Aktionæerne blev kun yderst ringe, nemlig 7 %.

I Vereinsbanks Lokaler oprettede Schleswig-Holsteinische Bank senere en Filial og overtog en Del af Bankens solide Forretninger.

Creditbank Tondern.

Denne Bank var fremgaaet af den i 1870 oprettede Interessentskabsbank „Creditverein zu Tondern“ e. G. Efter en ca. 19 Aars Virksomhed blev den d. 1. Oktober 1889 omdannet til et Aktieselskab under ovenstaaende Navn. Dens Aktiekapital var 1 Million Mark.

Ved forskellige Uheld, Banken havde haft, fremkom der i 1905 et ret betydeligt Tab for den, saa at Regnskabet udviste, at en Del af dens Aktiekapital var tabt. Dette havde til Følge, at Bankens Position svækkedes, og at en Del af Indskyderne trak deres Penge ud af Banken.

For at undgaa yderligere Kalamiteter blev der efter længere Forhandlinger sluttet en Overenskomst med „Westholsteinische Bank“ i Heide, hvorefter „Creditbank Tondern“ den 1. April 1908 traadte i Likvidation og afstod sine Forretninger samt den nye Bankbygning til „Westholsteinische Bank“.

Nordfriesische Bank A. G. i Tønder.

Denne Bank, et Unikum i de nordslesvigske Bankers Række, blev den 13. April 1905 under Navn „Neue Vereinsbank“ oprettet i Risum; men da den i Aaret 1900 grundlagte „Nordfriesische Bank“, Selskab med begrænset Hæftelse, i Mellemtiden var traadt i Likvidation, adopterede det nye Aktieselskab denne Banks Navn.

Den 29. Juni 1905 begyndte Banken sin Virksomhed med en Aktiekapital paa $\frac{1}{2}$ Million Mark, som

allerede den 2. December samme Aar blev forhøjet med en Million.

Banken, som drev en meget forceret Virksomhed, oprettede i kort Tid ca. 15 Filialer og Agenturer, deriblandt adskillige i Nordslesvig, saasom: Sønderborg, Højer, Vesterland, Nordborg, Augustenborg og Broager. Denne forcerede Virksomhed i Forbindelse med ukyndig Ledelse bragte hurtig Banken, hvis Aktiekapital paa $1\frac{1}{2}$ Million nærmest endnu kun stod paa Papiret, i Vanskeligheder.

I Midten af 1906 blev Bankens Hovedsæde paa Foranledning af dens nye Ledelse flyttet til Tønder, og nogle faa Maaneder efter Omflytningen var dens Tilværelse endt, idet det paa en Generalforsamling i November 1906, altsaa næppe to Aar efter dens Oprettelse, blev besluttet, at Banken skulde træde i Likvidation. Banken overtoges senere af „Westholsteinsche Bank“ i Heide.

III. Statistik.

De efterfølgende Tabeller omfatter, saa vidt jeg har kunnet fastslaa, samtlige selvstændige Pengeinstitutter i de 4 nordslesvigske Kredse Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder. Skulde et enkelt mig ubekendt Institut være forbigaaet, er det sket ubevidst.

Idet jeg nu gaar over til at knytte nogle Bemærkninger til de vedføjede statistiske Tabeller, undlader jeg ikke at bemærke, at det paa Grund af Pengeinstitutternes indbyrdes forskellige Kontibetegnelse og Regnskabsopstilling ikke har været muligt at fremskaffe en fuldstændig Ensartethed i Talmaterialet, hvilket i Sær-

deleshed gælder for Indskuddenes Vedkommende i Sparekasserne; nogle angiver nemlig Indskuddenes Størrelse med paaløbne Renter til Afslutningsdagen, andre derimod holder Renterne for det sidste Regnskabsaar udenfor. Da jeg i de fleste Tilfælde kun har haft Tallene i Spørge-Skemaerne at støtte mig til, er Statistikkens Nøjagtighed selvfølgelig afhængig af, hvorvidt de Oplysninger, de enkelte Kasser har meddelt mig, er fuldtud nøjagtige; deres Rigtighed har jeg ikke i alle Tilfælde formaaet at kontrolere, da kun enkelte har stillet mig Regnskaberne til Raadighed.

Med Hensyn til Tidsperioden for Regnskabernes Afslutning er der en Del Afvigelser til Stede, idet nogles Regnskabsaar gaar til 1. Jan., andres til 1. April, 1. Maj eller 1. Juli; men alle disse Afvigelser har dog kun underordnet Betydning og indvirker ikke paa Statistikken i sin Helhed.

Eftersom det endnu ikke er helt almindeligt hos alle Sparekasser at holde Tal paa, hvormange Sparekonti der føres, har jeg maattet give Afkald paa at anføre, hvormange Sparekassebøger der falder paa hver 100 Indbyggere. Realiter set har det heller ikke nogen særlig Betydning, da man ret ofte kan konstatere, at en og samme Person har flere Sparebøger hos samme Kasse under forskellige Betegnelser, ligesom ogsaa mange anbringer deres Sparepenge i forskellige Kasser.

Tabel No. 1. A. B. C. D. omfatter Sparekassernes Udvikling i de 4 nordlige Kredse i de sidste 5 Aar 1905—1909 og giver Oplysning om Aarstallet, hvornaar Sparekassen er oprettet, dets Firma og Hjemsted samt hvilke Virkemidler — omfattende samlet Indskud, ind-

betalt Garantikapital (Medlemstilgodehavende) og Reserver — vedkommende Sparekasse havde til Raadighed ved det nævnte Regnskabsaars Udgang.

Haderslev Kreds har nu for Tiden 13 Sparekasser, hvoraf de fleste, ligesom i de andre Kredse, er oprettet i den Tidsperiode, der ligger mellem Aarene 1850 og 1880.

Den yngste af Sparekasserne er Kredssparekassen. Denne Kasse har haft en meget hurtig Vækst og raader tiltrods for, at den kun kan se tilbage paa en 8-aarig Virksomhed, over langt de fleste Midler, en enkelt Kasse indenfor Haderslev Kreds kan opvise. Ved Siden af sit Hovedkontor i Haderslev By har den som Opsamlingssted for Spareindskud samt for at lette Ud- og Indbetalingerne i Aarenes Løb oprettet 15 Filialer paa de forskellige Strøg af Kredsen.

Med Hensyn til Sparekassernes samlede Midler staar Haderslev Kreds som Nr. 2 og i Række efter Tønder Kreds. Derimod kommer den først i tredje Rang hvad Beløbenes Størrelse pr. Indbygger angaar (se Tabel IV) og bliver paa dette Punkt overfløjet af Sønderborg og Tønder Kreds.

Aabenraa Kreds, der er den mindste med Hensyn til Indbyggerantal, er ogsaa den Kreds, som raader over de færreste Sparekasser, idet den kun har 7 at opvise; men ogsaa hvad de samlede Indskud samt Beløbenes Størrelse pr. Indbygger angaar, er den de andre 3 Kredse betydelig underlegen. Noget udlignes Forholdet dog ved de betydelige Indskud, Bankerne raader over. (Se Tabel IV).

Denne ret betydelige Forskel og Underlegenhed med Hensyn til Indskudenes Størrelse pr. Indbygger i

Sammenligning med de 3 øvrige Kredse, maa vistnok for en stor Del søges deri, at en ikke ubetydelig Part af den opsparede Kapital har taget en anden Retning end den almindelige for vore hjemlige Forhold. Som bekendt har Aabenraa helt fra gammel Tid haft betydelige Interesser paa Søen og dette har, som ret naturligt er, medført, at en Del af den opsparede Kapital har søgt Anlæg i Skibe og derved er bleven unddraget Sparekasser og Banker.

Sønderborg Kreds er af Omfang den mindste af de 4 Kredse med Henblik paa Arealet, hvorimod den med sine 9 Sparekasser hævder sig som et smukt Nr. 2 med Hensyn til Spareindskudenes Størrelse pr. Indbygger (se Tabel IV). I 1905 indtog Sønderborg Kreds paa dette Punkt første Rang, men er i Mellemtiden bleven overfløjet af Tønder Kreds.

Tønder Kreds er den Kreds, der er rigeligst forsynet med Sparekasser; den tæller indenfor sit Omraade 33 Sparekasser, hvilket vil sige det samme som, at den har 4 flere end de 3 øvrige Kredse tilsammen. Dens samlede Indskud overstiger ogsaa de andre Kredses og den er ligeledes med Hensyn til Indskudenes Størrelse pr. Indbygger den bedst stillede Kreds. For lettere at kunne overse det store Antal Sparekasser, har jeg inddelt dem i 2 Grupper, Nørre- og Sønderamtet med Vid-Aaen som Grænse.

Tabel III A. B. C. D. omfatter Bankerne i de sidste 5 Aar 1905/1909. Foruden de Oplysninger, som Tabel I og II giver med Hensyn til samlet Indskud, Garantikapital (Aktie- og Andelskapital) og Reserver, er her endnu tilføjet nogle Rubrikker, der giver Oplys-

ning om vedkommende Banks Totalomsætning og Dividende. Da ikke alle Banker opfører deres Omsætning efter samme Mønster, men dels angiver Omsætningen beregnet efter en Side af Hovedbogen, dels efter begge Sider, har jeg under 1905 og 1909 indflettet en Rubrik med Overskriften „Egaliseret Omsætning“, for at der bedre kan drages Sammenligninger mellem de enkelte Banker.

Bankernes Udvikling har i de mellemliggende 4 Aar i samtlige Kredse været meget betydelig, saa Omsætningen i dette Tidsrum har mere end fordoblet sig, og af denne Fremgang i Omsætningen falder den overvejende Part paa Sønderborg Kreds. Hvad Fremgangen i Indskudene angaar, da stiller Forholdet sig gunstigst i Haderslev Kreds.

Tabel IV indeholder en kredsvis Sammenstilling af de foregaaende 3 Tabeller samt en Rubrik, der viser, hvor meget der indestod i 1905 og 1909 i Sparekasserne pr. Indbygger paa Grundlag af sidste Folketælling i 1905; endvidere følger en Rubrik, som viser Beløbet pr. Indbygger beregnet efter samtlige Indskud i saavel Sparekasser som Banker. Dernæst viser Slutningssummerne os, at samtlige Indskud i de 4 nordslesvigske Kredse udgjorde

ved Udgangen af 1905	Mk. 93,522,892
ved Udgangen af 1909	Mk. 115,548,243
Fremgangen i 4 Aar har altsaa været	Mk. 22,025,351
eller udtrykt i %	23,5 %

Efter den sidste Folketælling, som fandt Sted i 1905, udgjorde Indbyggerantallet i alle 4 Kredse tilsammen, inklusive Militærpersoner, 182,845. Der inde-

stod altsaa 1909 i Sparekasserne og Raiffeisenkasserne gennemsnitlig Mk 514 pr. Indbygger; i Sparekasser og Banker tilsammen gennemsnitlig Mk. 632 pr. Indbygger.

Sammenligner man dette med den Sparekasse-Statistik, det statistiske Kontor i Berlin har udsendt for 1908, vil man se, at Beløbene pr. Indbyggere i Nordslesvig langt overstiger Gennemsuits-Beløbene fra andre Lande; Prøjsen staar f. Eks. opført med Mk. 244; det tyske Rige med Mk. 222 og Danmark med Mk. 309 pr. Indbygger.

Dermed er det nu langt fra sagt, at Nordslesvig, fordi det kan opvise et langt højere Beløb pr. Indbygger, skulde være saa meget mere velstillet end andre Egne af Tyskland og Danmark; Sparekasse-Beløbene pr. Indbygger giver efter min Mening ikke nogen paalidelig Maalestok i den Retning. Den betydelige Forskel ligger efter min Formening derimod overvejende i den Form, Befolkningen her til Lands er slaaet ind paa med Hensyn til Anbringelse af deres opsparede Kapital.

Vel næppe noget Sted i hele det tyske Rige har Sparekasevirksomheden en saa alsidig Udbredelse som i Nordslesvig, idet der her gennemsnitlig kommer en Sparekasse paa hver 3000 Indbyggere foruden Banker og Raiffeisenkasser.

Kapitalen er derfor her, i Modsætning til andre Egne af Tyskland, ledet ind paa andre Omraader, idet Befolkningen i overvejende Grad i Stedet for, som det er Skik og Brug i Tyskland, selv at forvalte den ved at anbringe den i Hypoteker, Obligationer, Aktier, Handels- eller Industriforetagender, har overdraget Sparekasser og Banker den til Forvaltning.

Herved fritages Befolkningen for det Besvær og den Risiko, en Selvforvaltning medfører, og den Forrentning, der opnaas, kan ogsaa kaldes meget god, idet der gennemgaaende ikke svares under 4 % p. A. for faste Indskud, hvilket kun yderst sjældent opnaas sydpaa hos solide Pengeinstitutter.

Kaster man Blikket tilbage og lador de sidste 60 Aar passere Revue, kan man ikke sige andet, end at vort organiserede Pengevæsen har været underkastet en stærkt fremadskridende Udvikling.

Efter en gammel statistisk Optægnelse, som hidrører fra det statistiske Kontor i København, udgjorde samtlige Sparekasseindskud i Hertugdømmet Slesvig ved Udgangen af 1851: Mark 3,195,616. I 1855 fandtes der i hele Hertugdømmet Slesvig 35 Sparekasser med Mk. 5,973,365 samlet Indskud, hvilket svarede til Mk. 14 pr. Indbygger. Hertugdømmet Holsten havde paa samme Tidspunkt 66 Sparekasser med Mk. 25,306,859 Indskud eller Mk. 45 indestaaende pr. Indbygger.

I de mellemliggende 11 Aar fra 1851 til Udgangen af 1862 voksede Sparekassernes Antal i Hertugdømmet Slesvig til 60, Indskudene til Mk. 10,325,952, hvilket er en Stigning af Indskudene til rigelig det tredobbelte.

Nu ved Udgangen af 1909 kan de 4 nordslesvigske Kredse alene tælle

62 Sparekasser,

16 Banker.

50 Raiffeisenkasser,

som sine foruden adskillige fremmede Bankfilialer; og disse 128 nordslesvigske Institutters samlede Indskud udgør nu Mk. 115,548,243, hvad der vil sige det samme

som rigelig det tidobbelte af, hvad hele Hertugdømmet Slesvig havde for næppe 50 Aar siden i 1862. Regner man den sydlige Del af Tønder Kreds fra, falder der med et rundt Tal 100 Millioner Mark Indskud paa det egentlige Nordslesvig.

Foruden de forannævnte Indskud har de samme Institutter Mark 6,562,708 Garantikapital i Form af Aktier eller Forretningsandele, samt Mk. 6,005,339 Reserver til deres Raadighed.

Lægger man disse 3 Poster sammen faar man Mk. 128,116,290, hvilket i Øjeblikket udgør vore Pengeinstitutters hjemlige Virkemidler.

Tabel V A. viser den politiske Gruppering af den Kapital, der staar under de opførte 16 Bankers Forvaltning.

Tabel B. viser den samme Gruppering for Sparekassernes og de „Raiffeisenske“ Kassers Vedkommende.

Disse to Inddelinger af Institutterne er sammenfattet i Tabel V C., som omfatter samtlige Pengeinstitutter efter politisk Gruppering.

For Haderslev Kredses Vedkommende staar den største Kapital, saasom Indskud, Garantikapital og Reserver, under dansk Forvaltning, og den havde 1909 i Sammenligning med hvad der stod under tysk Forvaltning en Overvægt paa rigelig $5\frac{3}{4}$ Million Mk. Ved en Sammenligning af Fremgangen for de sidste 4 Aar har Indskudene under tysk Forvaltning haft en forholdsvis stærkere Vækst, nemlig 34 %, imod 15 % under dansk Forvaltning. Denne stærke Vækst af Indskudene under tysk Forvaltning falder saa godt som udelukkende paa Haderslev Kredssparekasse. — Hvad Kapitalen under

blandet Forvaltning angaar, vil man af Tabel A. se, at den ene og alene hidrører fra Bankerne og har i de sidste 4 Aar haft en Fremgang af rigelig 1 Million.

I Aabenraa Kreds har den samlede Kapital under dansk Forvaltning endnu en Overvægt paa $1\frac{1}{2}$ Million, men til Gengæld har Indskudenes Tilgang under tysk Forvaltning i de sidste 4 Aar haft en forholdsvis langt stærkere Vækst end Indskudene under dansk Forvaltning. Her er det ligesom i Haderslev Kreds Kredssparekassen, der er Hovedfaktoren for den tyske Kapitals Fremgang. Kapitalen under blandet Forvaltning indtager kun en ganske underordnet Rolle, idet den kun udgør rigelig 1 Million Mark, og dens Fremgang har ligeledes kun været ret ubetydelig.

I Sønderborg Kreds er det Kapitalen under tysk Forvaltning, der har et betydeligt Forspring for Kapitalen under dansk Forvaltning, nemlig $5\frac{3}{4}$ Million. Derimod har Fremgangen af Indskud under dansk Forvaltning været betydelig større i Sammenligning med, hvad der staar under tysk Forvaltning, idet førstnævnte havde 21 % Fremgang, sidstnævnte kun 11 %. Af denne Fremgang falder, saavidt det drejer sig om Kapitalen under dansk Forvaltning, den overvejende Del paa Sparekasserne, hvorimod Indskudenes Fremgang under tysk Forvaltning overvejende hidrører fra Bankerne. Under blandet Forvaltning naar Indskudene næppe op paa 1 Million, ligesom Fremgangen summarisk set ogsaa er ret ubetydelig.

Drager man en Sammenligning mellem forannævnte 3 Kredse, Haderslev, Aabenraa og Sønderborg i Fællesskab, og forudsætter samtidig, at Kapitalen under blandet

Forvaltning halter lige meget til begge Sider, er Resultatet det, at den samlede Kapital (Indskud, Garantikapital og Reserver) under dansk Forvaltning 1909 havde en Overvægt paa $1\frac{1}{3}$ Million Mk. imod hvad der stod under tysk Forvaltning.

Dette lille Forspring er ikke nogen Maalestok, ligesaa lidt som den politiske Gruppering afgiver noget Holdepunkt for, hvormeget af Kapitalen der tilhører den tysksindede Del og hvormeget den dansksindede Del af Befolkningen, thi en saadan Adskillelse af Kapitalen efter dens Ejers politiske Sindelag lader sig praktisk set ikke gennemføre.

Men en Ting er dog hævet over al Tvivl, at den dansksindede Befolkning har langt flere Midler indestaaende i Kasser under tysk Forvaltning, end den tysksindede Befolkning har indestaaende i Kasser under dansk Forvaltning. Dette kommer for en stor Del deraf, at Øvrigheden vistnok saa godt som i alle Tilfælde anordner, at umyndiges Penge anbringes i de offentlige Sparekasser, og disse offentlige Kasser har jeg alle uden Undtagelse, selv om deres Bestyrelse havde en eller flere dansksindede Mænd som Medlem, grupperet under tysk Forvaltning.

Ligeledes er alle Raiffeisen - Kasserne grupperet under tysk Forvaltning.

I Tønder Kreds er Kapitalen under tysk Forvaltning langt den overlegne. Institutter under dansk og blandet Forvaltning findes kun i Nørre-Amtet nordfor Vidaaen og spiller kun en underordnet Rolle. I den sydlige Del af Kredsen, Sønder-Amtet, staar samtlige Institutter under tysk Forvaltning.

Tabel I.

Sparekasserne

1905

1906

1907

1908

1909

Oprettet	Firma	Selskabsform	Hjemsted	1905	1906		1907		1908		1909							
				Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver			
A. Haderslev Kreds.																		
1819	Spar- og Leihkasse der Stadt Hadersleben	Kommunal	Haderslev	4041767	—	281959	4021019	—	295552	4060974	—	289826	4014434	—	292332	4326264	—	307364
1856	Sparekassen for Haderslev Byes Omegn	Ges. m. b. H.	do.	3869737	15500	209918	3841866	15500	219548	3752225	15500	221263	3771389	15500	227587	3782638	15500	247087
1860	Skærbæk og Omegns Spare- og Laanokasse	do.	Skærbæk	2124979	24000	113116	2289134	24000	119451	2340133	24000	124788	2350551	24000	133129	2492937	24000	130328
1862	Agerskov Sogns Spare- og Laanekasse	do.	Agerskov	1067299	21500	17226	1071673	21500	20537	1091004	21500	21948	1122023	21500	24638	1195688	21500	28443
1872	Spare- og Laanekassen for Rødding By og Omegn	do.	Rødding	553196	21000	11923	623749	21000	14021	664167	21000	17959	679635	21000	20483	630076	21000	24238
1872	Sparkasse des Kirchspiels Toftlund	do.	Toftlund	591157	9750	23952	664266	9500	25956	705584	9250	28255	662281	9250	31311	717314	10000	34122
1872	Sparekassen for Gram og Nybøl Godser med Omegn	do.	Gramby	1791740	35500	74982	1981096	35500	77046	2035702	35500	86662	2066028	35500	94385	2151373	35500	98520
1872	Sparekassen for Kristiansfelt og Omegn	do.	Kristiansfelt	2905700	*25260	191607	3083767	*25320	196340	3029789	*25305	200090	2992422	*25365	213869	3028280	*25560	223337
1872	Spandet Sogns Spare- og Laanekasse	do.	Spandet	177175	5000	3977	191407	5000	4897	192321	5000	5311	195883	5000	6065	194258	5000	6950
1872	Spare- og Laanekassen for Frøs og Kalvslund Herreder	do.	Rødding	1428652	18750	73457	1474145	18750	77363	1499764	18750	81345	1517422	18750	83002	1566977	18750	83528
1873	Hvidding Sogns Spare- og Laanekasse	e. G. m. b. H.	Høgsbro	82024	7493	358	76625	7662	702	81142	7788	987	87719	7770	1545	88276	7930	1831
1883	Spar- og Leihkasse des Kirchspiel Brøns	Ges. m. b. H.	Brøns	304909	18500	14373	319213	18500	15200	355044	20000	15700	360524	20750	16500	389354	23000	17700
1902	Haderslebener Kreissparkasse	Kommunal	Haderslev	4349382	—	71948	4550859	—	100750	4775625	—	127688	6640627	—	160816	7329375	—	195316
				Mk. 23282717	202253	1088796	24188819	202232	1167363	24583474	203593	1221822	26460938	204385	1305662	27892810	207740	1407764
Haderslev Kreds 1905				Mk. 23282717	202253	1088796												
do. 1909				Mk. 27892810	207740	1407764												
Fremgang i 4 Aar				Mk. 4610093	5487	318968												
" udtrykt i %				20 %	3 %	29 %												
B. Aabenraa Kreds.																		
1819	Spar- og Leihkasse der Stadt Apenrade	Kommunal	Aabenraa	2156790	—	123984	2150145	—	127102	2003220	—	127735	1976749	—	135375	2134690	—	142644
1851	Sparkasse des Kirchspiels Loit	Privatsparekasse (Stiftelse)	Løjtkirkeby	1097485	—	83876	1178306	—	88622	1181038	—	91544	1158078	—	99966	1223491	—	105435
1852	Spare- og Laanekassen for Sundeved og Omegn	Ges. m. b. H.	Graasten	3189379	60000	191608	3283503	60000	201412	3379241	60000	211817	3463386	60000	223225	3524175	60000	235502
1868	Bjolderup Sogns Sparekasse	Ges. m. b. H.	Bjolderup	676373	30000	42502	694451	30000	46935	693192	30000	49552	684705	30000	52327	693621	30000	54725
1873	Uker Sparkasse	Privatsparekasse	Uge	134622	—	9695	137251	—	10348	128725	—	10983	128635	—	11810	121053	—	12118
1876	Spar- og Leihkasse in Klipleff	Ges. m. b. H.	Klipleff	294008	21500	15012	318794	21500	16514	354529	21500	18215	395728	21500	19418	408076	21500	20783
1906	Apenrader Kreissparkasse	Kommunal	Aabenraa	—	—	—	—	—	—	1360434	—	—	2093943	—	6008	2342008	—	11576
				Mk. 7548657	111500	466677	7762450	111500	490933	9100379	111500	510246	9901224	111500	548129	10447204	111500	582783
Aabenraa Kreds 1905				Mk. 7548657	111500	466677												
do. 1909				Mk. 10447204	111500	582783												
Fremgang i 4 Aar				Mk. 2898547	—	116106												
" udtrykt i %				38 %	— %	25 %												
C. Sønderborg Kreds.																		
1820	Spar- og Leihkasse der Stadt Sønderburg	Kommunal	Sønderborg	7994303	—	453175	8087736	—	474056	7859823	—	451504	7843059	—	464928	7802653	—	485111
1845	Broager Spare- og Laanekasse	Ges. m. b. H.	Broager	2476562	60500	129243	2540052	60500	134669	2512662	60500	141014	2574388	60500	153124	2584013	60500	163486
1862	Spar- og Leihkasse im Kirchspiel Ulkebüll	do.	Vollerup	717446	7500	24343	737493	7500	25772	778139	7500	27397	843950	7500	29209	907975	7500	31460
1863	Nordborg Sparekasse	do.	Nordborg	2621384	25000	137391	2935887	25000	151019	3108963	25000	163696	3168292	25000	175968	3241190	25000	189714
1867	Spare- og Laanekassen for Ulkebøl Sogn	do.	Sønderborg	923725	32000	61783	1001075	32000	67206	1048897	32000	73901	1049486	32000	78141	1050323	32000	84261
1874	Nybøl Sogns Spare- og Laanekasse	do.	Nybøl	464722	20000	20458	485517	20000	22023	512094	20000	23646	568344	20000	25377	560902	20000	27376
1888	Sparkasse des Sparkassenverbandes Ketting	Kommunal	Ketting	1555128	—	37733	1610858	—	42724	1697922	—	47880	1699687	—	56204	1767013	—	61497
1896	Spare- og Laanekassen for det sydlige Als	Ges. m. b. H.	Tandslet	971955	25000	7899	1067010	50000	10647	1136206	50000	12943	1272764	50000	15136	1275719	50000	19428
1897	Spar- og Leihkasse des Fleckens Norburg	Kommunal	Nordborg	432172	—	8569	443546	—	10585	417498	—	12307	456001	—	15113	466070	—	16709
				Mk. 18157397	170000	880594	18909174	195000	938701	19072204	195000	954288	19475971	195000	1013200	19655858	195000	1079042
Sønderborg Kreds 1905				Mk. 18157397	170000	880594												
do. 1909				Mk. 19655858	195000	1079042												
Fremgang i 4 Aar				Mk. 1498461	25000	198448												
" udtrykt i %				8 %	15 %	23 %												

* incl. Renter.

Tabel I D. Tønder Kreds.

		1905						1906			1907			1908			1909		
Oprettet	Firma	Selskabsform	Hjemsted	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver	
1820	Alte Privat Spar- og Leihkasse	G. m. b. H.	Tønder	3,814,350	250,000	81,356	3,869,216	250,000	85,994	3,975,529	250,000	97,378	3,634,668	250,000	107,846	3,612,752	250,000	121,278	
1821	Spar- og Leihkasse, Lügumkloster	do.	Lygumkloster	1,487,851	20,000	308,000	1,494,521	20,000	317,000	1,574,092	20,000	326,000	1,654,146	20,000	334,000	1,800,339	20,000	340,000	
1843	Spar- og Leihkasse, Hoyer	do.	Højer	2,977,295	192,000	84,006	3,200,391	192,000	103,828	3,282,894	192,000	124,700	3,399,126	192,000	143,963	3,470,982	192,000	161,946	
1845	Spar- og Leihkasse für das Kirchspiel Hostrup	do.	Hostrup	861,847	81,000	26,029	877,835	81,000	31,220	876,789	81,000	36,433	912,928	81,000	38,586	958,237	81,000	41,098	
1861	Spar- og Leihkasse zu Buhrkall	Privatsparekasse	Rends	106,242	—	20,949	103,085	—	20,949	104,049	—	20,949	106,943	—	20,949	118,347	—	21,067	
1864	Privat Spar- og Leihkasse	do.	Ravsted	242,238	—	27,843	242,903	—	28,767	257,328	—	29,715	269,632	—	31,015	262,709	—	32,257	
1867	Sparkasse für das Kirchspiel Tingleff	do.	Tingleff	197,336	—	10,975	198,266	—	11,656	207,553	—	12,135	214,955	—	12,355	211,692	—	12,664	
1870	Spare- og Laanekasse for Bylderup Sogn	G. m. b. H.	Bylderup	60,630	20,000	4,338	47,969	20,000	6,906	43,867	20,000	7,799	42,752	20,000	9,250	47,087	20,000	10,742	
1872	Spar- og Leihkasse des Kirchspiels Norderlygum	do.	Løgumgaard	263,339	20,900	3,590	276,930	20,900	3,930	269,913	20,900	4,306	264,382	20,900	4,644	260,799	20,900	4,946	
1873	Visby Sogns og Omegns Spare- og Laanekasse	do.	Visby	379,535	12,500	3,800	411,321	12,500	4,300	395,949	12,500	4,800	400,015	12,500	5,300	400,583	12,500	5,300	
1874	Spar- og Leihkasse des Kirchspiels Hoist	do.	Høist	291,423	24,500	4,604	289,696	24,500	6,096	305,914	24,500	7,613	288,711	24,500	9,514	311,108	24,500	10,140	
1871	Wiesby Arbejder-Sparkasse	do.	Visby	261,424	19,100	2,891	252,744	20,000	2,679	260,263	21,500	3,345	265,018	22,500	2,679	290,906	24,000	2,407	
1875	Spar- og Leihkasse des Kirchspiels Brede	do.	Bredebro	495,165	10,000	25,856	523,130	10,000	26,239	560,329	10,000	23,827	615,989	10,000	27,232	652,898	10,000	28,232	
1876	Spar- og Leihkasse des Kirchspiels Emmerleff	do.	S. Sejerslev	272,325	20,000	12,111	315,288	20,000	13,762	314,547	20,000	15,881	309,856	20,000	17,588	321,164	20,000	19,417	
1883	Spar- og Leihkasse des Kirchspiels Dahler	do.	Daler	152,744	5,000	4,627	157,732	5,000	5,772	167,102	5,000	6,463	189,581	5,000	7,126	190,571	5,000	8,857	
1884	Spar- og Leihkasse der Stadt Tønder	Kommunal	Tønder	2,459,417	—	140,844	2,525,679	—	146,725	2,653,212	—	147,338	2,526,774	—	159,688	2,437,097	—	168,796	
1898	Døstrup Sogns Spare- og Laanekasse	G. m. b. H.	Døstrup	111,952	22,000	1,915	98,162	22,000	2,258	96,905	22,000	2,667	107,731	22,000	3,084	117,424	22,000	3,527	
1899	Spar- og Leihkasse für das Kirchspiel Ballum und Umgegend	do.	Ballum	182,383	22,000	2,785	186,609	22,000	3,551	211,700	22,000	4,785	236,853	22,000	6,166	265,797	22,000	7,524	
1900	Spar- og Leihkasse des Kirchspiels Møgeltonder	do.	Møgeltonder	130,994	15,750	3,489	164,039	15,750	4,422	238,438	15,750	6,200	285,502	15,750	7,914	331,144	15,750	9,721	
1900	Spar- og Leihkasse der Tønder Landgemeinde	do.	Emmerske	96,281	5,250	1,314	112,003	5,250	1,569	117,486	5,250	2,006	121,361	5,250	2,573	118,235	5,250	3,218	
1908	Kreis-Sparkasse Tønder	Kommunal	Tønder	—	—	—	—	—	—	—	—	—	* 436,000	—	—	* 940,000	—	1,386	
Nørre Amt 21 Stk.				14,844,771	740,000	771,322	15,347,519	740,900	827,623	15,913,859	742,400	884,340	16,282,923	743,400	951,472	17,119,871	744,900	1,014,523	
Nørre Amt 1905				14,844,771	740,000	771,322													
— 1909				17,119,871	744,900	1,014,523													
Fremgang i 4 Aar Mk.				2,275,100	4,900	243,201													
do. i pCt.				15%	2/5%	32%													
1856	Spar- og Leihkasse zu Süderlygum	G. m. b. H.	S. Løgum	62,054	20,000	1,205	65,585	20,000	1,705	59,693	20,000	2,293	75,185	20,000	2,881	83,888	20,000	3,180	
1860	Spar- og Leihkasse zu Leck	do.	Læk	2,194,488	39,000	99,211	2,355,157	39,000	104,596	2,476,205	39,000	109,255	2,471,862	39,000	113,200	2,464,421	39,000	117,021	
1868	Wyker Spar- og Leihkasse	do.	Vyk	1,835,198	30,000	83,869	2,102,295	30,000	87,775	2,225,395	30,000	91,729	2,392,782	30,000	96,564	2,547,989	30,000	102,446	
1868	Spar- og Leihkasse der vereinigten sechs Gemeinden des Amtsbezirks Medelby	Kommunal	Medelby	434,005	—	14,313	462,626	—	16,684	499,741	—	19,606	506,522	—	22,561	555,051	—	23,237	
1869	Spar- og Leihkasse für Föhr und Amrum	G. m. b. H.	Niblum	1,687,933	21,000	10,726	1,806,113	21,000	107,087	1,895,470	21,000	109,902	1,927,583	21,000	116,985	2,014,747	21,000	123,974	
1872	Allgemeine Spar- og Leihkasse der Insel Sylt	do.	Kejtum	1,556,423	50,500	20,666	1,692,014	50,500	26,400	1,698,607	50,500	32,286	1,699,669	50,500	38,973	1,731,210	50,500	42,985	
1874	Spar- og Leihkasse zu Ladslund	do.	Ladslund	214,418	21,700	5,883	260,499	21,700	6,679	269,352	21,700	7,411	347,985	21,700	8,236	335,100	21,700	9,256	
1884	Spar- og Leihkasse der Gemeinde Emmelsbüll	Kommunal	Emmelsbüll	1,341,569	—	68,588	1,413,326	—	71,429	1,431,302	—	76,404	1,384,227	—	81,622	1,388,399	—	87,024	
1886	Risum-Lindhølm Sparkasse	do.	Lindhølm	1,906,099	—	64,989	1,952,836	—	75,076	2,013,572	—	84,032	2,044,170	—	95,672	2,026,998	—	104,276	
1900	Achtruper Spar- og Leihkasse	do.	Agrup	443,566	—	2,860	523,664	—	4,571	554,862	—	8,465	595,665	—	10,168	659,550	—	12,880	
1906	Sparkasse der Gemeinde Niebüll	do.	Niebüll	—	—	—	114,233	—	—	330,269	—	467	379,028	—	1,771	444,428	—	2,755	
1907	Spar- og Leihkasse der Stadt Westerland	do.	Westerland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	560,000	—	295	1,416,290	—	4,315	
Sønder Amt 12 Stk.				11,675,753	182,200	462,310	12,748,348	182,200	502,002	13,454,468	182,200	541,850	14,404,678	182,200	588,928	15,668,071	182,200	633,349	
Sønder Amt 1905				11,675,753	182,200	462,310					Hele Kredsen 1905				26,520,524	922,200	1,233,632		
— 1909				15,668,071	182,200	633,349					— 1909				32,787,942	927,100	1,647,872		
Fremgang i 4 Aar Mk.				3,992,318	—	171,039					Fremgang i hele Tønder Kreds i 4 Aar				6,267,418	4,900	414,240		
do. i pCt.				34%	—	37%					do.				24%	1/5%	34%		

* Tallene er taget efter den tyske Sparekasse-Kalender.

Total Sammenstilling af samtlige Sparekasser.

Tabel I. A., B., C. & D. 1905. 1909.

Tabel I	Antal Sparekasser	Kreds	Samlet Indskud	Indbetalt Garantikapital	Reserver
A.	13	Haderslev	23,282,717	202,263	1,088,796
B.	7	Aabenraa	7,548,657	111,500	466,677
C.	9	Sønderborg	18,157,397	170,000	880,594
D.	21	Tønder Nerreamt	14,844,771	740,000	771,322
"	12	Tønder Sønderamt	11,675,753	182,200	462,310
	62	Alle 4 Kredse tilsammen	75,509,295	1,405,953	3,669,659
		1905	75,509,295	1,405,953	3,669,659
		1909	90,788,814	1,441,340	4,717,461
		Fremgang i 4 Aar Mk.	15,274,519	35,387	1,047,762
		Fremgang i 4 Aar i pCt.	20%	2 1/2 %	29%

Tabel II. Raiffeisen-Kasserne.

Oprettet	Firma	Hjemsted	1907			1908		
			Indskud	Medlems-Tilgodehavende	Reservefonds	Indskud	Medlems-Tilgodehavende	Reservefonds
A. Haderslev Kreds.								
1898	Spar- og Leihkasse Nustrup Kirchspiel u. Umg. e. G. m. b. H.	Nustrup	315864.—	22100.—	5530.—	341977.—	23300.—	7050.—
1897	Spar- og Darlehnskasse e. G. m. u. H.	Jels	80636.—	1572.—	5341.—	111474.—	1748.—	6759.—
1897	do.	Rødning	16222.—	945.—	539.—	17254.—	539.—	943.—
1897	do.	Sommersted	36626.—	1765.—	2066.—	38421.—	1949.—	2942.—
1897	do.	Vedsted	40045.—	840.—	1141.—	42764.—	850.—	1150.—
1898	do.	Hvidding	4873.—	530.—	120.—	603.—	510.—	120.—
1901	do.	Sønderballe	18546.—	277.—	15.—	10972.—	255.—	10.—
1901	do.	Vodder	6602.—	1185.—	246.—	—	—	—
1903	do.	Hejsager	4693.—	180.—	33.—	10237.—	170.—	51.—
1906	do.	Sillerup	8745.—	—	30.—	11600.—	20.—	42.—
1908	do.	Jøgerup	—	—	—	3593.—	1255.—	9.—
1908	do.	Skrydstrup	—	—	—	(1909) 6568.—	900.—	20.—
12 Stk.			532852.—	29394.—	15061.—	595463.—	31586.—	19096.—
B. Aabenraa Kreds.								
1892	Spar- og Leihkasse für das Kirchspiel Osterlögum u. Umg. e. G. m. b. H.	Ø.-Løgum	100015.—	6373.—	2692.—	81912.—	6581.—	2682.—
1896	Spar- og Darlehnskasse e. G. m. u. H.	Hjortkjær	164433.—	1622.—	4851.—	159993.—	1664.—	5384.—
1897	do.	Hellevad	92739.—	93.—	397.—	96853.—	112.—	1120.—
1898	do.	Holebøl	78699.—	572.—	1287.—	71402.—	592.—	1729.—
1899	do.	Rødekro	43986.—	766.—	1320.—	40262.—	825.—	1440.—
1900	do.	Kværs	57292.—	570.—	123.—	68893.—	600.—	361.—
1902	do.	Bolderslev	75416.—	760.—	1284.—	33685.—	850.—	1427.—
1902	do.	Kliplev	16687.—	508.—	457.—	17276.—	568.—	485.—
1903	do.	Støbbæk	32946.—	500.—	207.—	44252.—	530.—	554.—
1903	do.	Uge	35540.—	530.—	652.—	47617.—	592.—	941.—
10 Stk.			697753.—	12294.—	13270.—	722145.—	12914.—	16123.—
C. Sønderborg Kreds.								
1896	Spar- og Darlehnskassenverein e. G. m. u. H.	Tandslet	192352.—	690.—	284.—	193148.—	710.—	317.—
1903	Spar- og Darlehnskasse e. G. m. u. H.	Guderup	54886.—	770.—	319.—	83309.—	960.—	1086.—
1903	do.	Ketting	32651.—	560.—	—	23877.—	640.—	68.—
1903	do.	Lunden	118715.—	770.—	451.—	154016.—	820.—	734.—
1903	do.	Notmark	17289.—	590.—	345.—	22210.—	650.—	439.—
1903	do.	Sottrup	77146.—	958.—	1060.—	88707.—	1098.—	1516.—
1903	do.	Skelle	24793.—	226.—	258.—	21118.—	226.—	380.—
1903	do.	Ullerup	18689.—	630.—	365.—	26012.—	650.—	375.—
1904	do.	Dybbøl	3655.—	487.—	250.—	4442.—	605.—	373.—
1904	do.	Holm	8808.—	264.—	18.—	13690.—	264.—	31.—
1905	do.	Brobalke (Nordborg)	5962.—	370.—	49.—	7516.—	500.—	88.—
1905	do.	Nybøl	2026.—	338.—	—	2117.—	290.—	54.—
1907	do.	Svenstrup	7024.—	530.—	186.—	11595.—	630.—	246.—
13 Stk.			563996.—	7183.—	3585.—	651757.—	8043.—	5707.—
D. Tønder Kreds.								
1896	Spar- og Darlehnskasse e. G. m. u. H.	Faretoft	162410.—	960.—	8115.—	202890.—	1020.—	9924.—
1896	do.	Oldsum	241522.—	1238.—	1170.—	265901.—	1318.—	1128.—
1896	do.	Øvenum	164482.—	650.—	1366.—	167006.—	670.—	1598.—
1898	do.	Ellum	24520.—	350.—	512.—	26342.—	350.—	863.—
1898	do.	Klægsbøl	39930.—	4493.—	12.—	43774.—	2603.—	12.—
1899	do.	Ravsted	38236.—	3540.—	643.—	53091.—	3570.—	127.—
1900	do.	Tinglev	236088.—	2863.—	5568.—	264328.—	3096.—	6714.—
1901	do.	Bylderup Bov	32010.—	556.—	902.—	15315.—	556.—	944.—
1903	do.	Abild	12402.—	265.—	—	23262.—	335.—	—
1903	do.	Rødenæs	25345.—	476.—	145.—	33015.—	563.—	185.—
1903	do.	Tinningsted	22711.—	211.—	19.—	46669.—	221.—	166.—
1904	do.	Juvre	40910.—	457.—	20.—	53871.—	524.—	100.—
1906	do.	Nykirke	43428.—	720.—	144.—	48174.—	738.—	748.—
1907	do.	Stadum	—	—	—	9591.—	660.—	—
1908	do.	Morsum	—	—	—	100.—	80.—	27.—
15 Stk.			1083994.—	16779.—	18616.—	1253329.—	16304.—	22536.—

Total-oversigt over alle 4 Kredse.

Kreds	Stk.	1907			1908		
		Indskud Mark	Medlems-Tilgodehavende	Reservefonds	Indskud Mark	Medlems-Tilgodehavende	Reservefonds
A. Haderslev	12	532852.—	29394.—	15061.—	595463.—	31586.—	19096.—
B. Aabenraa	10	697753.—	12294.—	13270.—	722145.—	12914.—	16123.—
C. Sønderborg	13	563996.—	7183.—	3585.—	651757.—	8043.—	5707.—
D. Tønder	15	1083994.—	16779.—	18616.—	1253329.—	16304.—	22536.—
Ialt	50	2878595.—	47650.—	65650.—	3222694.—	68847.—	63462.—
1907 Mk.		2878595.—	65650.—	65650.—	3222694.—	68847.—	63462.—
1908 Mk.		3222694.—	68847.—	68847.—	3222694.—	68847.—	63462.—
Fremgang Mk.		344090.—	3197.—	12930.—			
do. i %		12 %	5 %	26 %			

De ovenstaaende 50 Spare- og Laanekasser (Raiffeisenkasser) tilhører paa en enkelt Undtagelse nær "Verband der schleswig-holsteinischen landw. Genossenschaften" e. V. i Kiel, og Tallene til den sidestaaende Statistik er tagne af Foreningens Aarsberetninger. Med Undtagelse af Kasserne i Nustrup og Ø.-Løgum, som er med begrænset Garantipligt, er de alle med ubegrænset Garantipligt.

Tabel V A.

Nordslesvigske Banker.

Aarstal	Kreds	Under dansk Forvaltning			Under tysk Forvaltning			Under blandet Forvaltning		
		Indskud	Aktie- og Andelskpt.	Reserve	Indskud	Aktie- og Andelskpt.	Reserve	Indskud	Aktie- og Andelskpt.	Reserve
1905	Haderslev	2,062,600	250,000	124,000	2,362,982	211,355	171,701	1,214,623	166,500	16,494
—	Aabenraa	4,333,721	225,000	171,867	449,437	365,000	25,995	—	—	—
—	Sønderborg	—	—	—	1,818,368	150,000	83,613	—	—	—
—	Tønder	1,268,824	220,000	5,035	715,753	81,395	40,775	908,694	75,000	38,861
		Mk. 7,665,145	695,000	300,902	5,346,540	807,750	312,084	2,123,317	241,500	55,355
1909	Haderslev	3,237,927	1,330,000	201,100	2,922,681	276,779	236,802	2,283,287	217,000	67,589
—	Aabenraa	4,825,044	506,750	200,000	562,791	486,875	45,873	—	—	—
—	Sønderborg	305,528	300,000	300	2,984,549	1,200,000	230,738	—	—	—
—	Tønder	2,462,463	550,000	64,349	790,362	110,117	70,368	1,167,103	75,000	57,297
		Mk. 10,830,962	2,686,750	465,749	7,260,383	2,073,771	683,781	3,450,390	292,000	124,886
	Alle 4 Kredse									
	Fremgang i 4 Aar	Mk. 3,165,817	1,991,750	164,847	1,913,843	1,266,021	291,697	1,327,073	50,500	69,531
	do. i pCt.	41%	287%	55%	36%	157%	35%	63%	21%	126%
	Fremgang i 4 Aar, Haderslev	Mk. 1,175,327	1,080,000	77,100	559,699	65,424	35,101	1,068,664	50,500	51,095
	do. do. do. i pCt.	57%	432%	62%	24%	31%	18%	88%	30%	310%
	Fremgang i 4 Aar, Aabenraa	Mk. 491,323	281,750	28,133	113,354	121,875	19,878	—	—	—
	do. do. do. i pCt.	11%	125%	16%	25%	33%	76%	—	—	—
	Fremgang i 4 Aar, Sønderborg	Mk. 305,528	300,000	300	1,166,181	1,050,000	237,125	—	—	—
	do. do. do. i pCt.	oprettet 1909	1909	1909	64%	700%	248%	—	—	—
	Fremgang i 4 Aar, Tønder	Mk. 1,193,639	330,000	59,314	74,609	28,722	29,593	258,409	—	18,436
	do. do. do. i pCt.	94%	150%	1178%	10%	35%	73%	28%	—	47%
	Fremgang i alle 4 Kredse ialt	Mk. 3,165,817	1,991,750	164,847	1,913,843	1,266,021	291,697	1,327,073	50,500	69,531

Tabel V B.

Nordslesvigske Sparekasser og Raiffeisenkasser.

Aarstal	Kreds	Under dansk Forvaltning			Under tysk Forvaltning			Under blandet Forvaltning		
		Indskud	Andelskapital	Reserver	Indskud	Andelskapital	Reserver	Indskud	Andelskapital	Reserver
1905	Haderslev	14,891,568	202,253	734,889	8,924,001	29,394	363,968	—	—	—
—	Aabenraa	3,189,379	60,000	191,608	4,086,650	12,294	230,825	970,381	51,500	57,514
—	Sønderborg	7,458,348	162,500	356,774	10,545,599	7,183	503,062	717,446	7,500	24,343
—	Tønder	2,082,803	131,600	58,788	24,906,323	741,979	1,130,928	615,392	65,400	12,532
		Mk. 27,622,098	556,353	1,342,059	48,462,573	790,850	2,233,783	2,303,219	124,400	94,389
1909	Haderslev	16,237,171	207,740	905,084	12,251,102	31,586	131,776	—	—	—
—	Aabenraa	3,524,175	60,000	235,502	6,543,477	12,914	237,896	1,101,697	51,500	75,508
—	Sønderborg	8,712,147	187,500	484,265	10,687,493	8,043	569,024	907,975	7,500	31,460
—	Tønder	2,688,722	136,500	88,203	30,733,555	741,504	1,556,377	618,994	65,400	25,828
		Mk. 31,162,215	591,740	1,713,054	60,215,627	794,047	2,935,073	2,628,666	124,400	132,796
	Alle 4 Kredse.									
	Fremgang i 4 Aar	Mk. 3,540,117	35,387	370,995	11,753,054	3,197	651,290	325,447	—	38,407
	do. do. i pCt.	13%	6%	28%	24%	3/4 %	29%	14%	—	41%
	Fremgang i 4 Aar, Haderslev	Mk. 1,345,603	5,487	170,195	3,327,101	2,192	152,808	—	—	—
	do. do. do. i pCt.	9%	3%	23%	37%	7%	41%	—	—	—
	Fremgang i 4 Aar, Aabenraa	Mk. 334,796	—	43,894	2,456,827	620	57,071	131,316	—	17,994
	do. do. do. i pCt.	10%	—	23%	60%	5%	25%	14%	—	31%
	Fremgang i 4 Aar, Sønderborg	Mk. 1,253,799	25,000	127,491	141,894	860	65,962	190,529	—	7,117
	do. do. do. i pCt.	17%	15%	36%	1%	12%	13%	27%	—	29%
	Fremgang i 4 Aar, Tønder	Mk. 605,919	4,900	29,415	5,827,232	Tilbagegang 475	375,449	3,602	—	13,296
	do. do. do. i pCt.	29%	4%	50%	23%	—	32%	3/4 %	—	106%
	Fremgang i alle 4 Kredse ialt	Mk. 3,540,117	35,387	370,995	11,753,054	3,197	651,290	325,447	—	38,407

Tabel V C.

Af samtlige nordslesvigske Pengeinstituter staar: (Banker, Sparekasser og Raiffeisenkasser.)

Aarstal	Kreds	Under dansk Forvaltning			Under tysk Forvaltning			Under blandet Forvaltning		
		Indskud	Aktie- og Andelskt.	Reserver	Indskud	Aktie- og Andelskt.	Reserver	Indskud	Aktie- og Andelskt.	Reserver
1905	Haderslev	16,954,168	452,253	858,889	11,286,983	240,749	560,669	1,214,623	166,500	16,494
—	Aabenraa	7,523,100	285,000	363,475	4,536,087	377,294	266,820	970,381	51,500	57,514
—	Sønderborg	7,458,348	162,500	356,774	12,363,967	157,183	566,675	717,446	7,500	24,343
—	Tønder	3,351,627	351,600	63,823	25,622,076	823,374	1,221,703	1,524,086	140,400	51,393
		Mk. 35,287,243	1,251,353	1,642,961	53,809,113	1,598,600	2,635,867	4,426,536	365,900	149,744
1909	Haderslev	19,475,098	1,537,740	1,106,184	15,173,783	308,365	748,578	2,283,287	217,000	67,589
—	Aabenraa	8,349,219	566,750	435,502	7,106,268	499,789	333,769	1,101,697	51,500	75,508
—	Sønderborg	9,017,675	487,500	484,565	13,672,042	1,208,043	859,762	907,975	7,500	31,460
—	Tønder	5,151,185	686,500	152,552	31,523,917	851,621	1,626,745	1,786,097	140,400	83,125
		Mk. 41,993,177	3,278,490	2,178,803	67,476,010	2,867,818	3,568,854	6,079,056	416,400	257,682
	Alle 4 Kredse.									
	Fremgang i 4 Aar	Mk. 6,705,934	2,027,137	535,842	13,666,897	1,269,218	942,987	1,652,520	50,500	107,938
	do. do. i pCt.	19%	162%	33%	25%	79%	36%	37%	14%	72%
	Fremgang i 4 Aar, Haderslev	Mk. 2,520,930	1,085,487	247,295	3,886,800	67,616	137,909	1,068,664	50,500	51,095
	do. do. do. i pCt.	15%	240%	29%	34%	28%	34%	88%	30%	310%
	Fremgang i 4 Aar, Aabenraa	Mk. 826,119	281,750	72,027	2,570,181	122,495	76,949	131,316	—	17,994
	do. do. do. i pCt.	11%	99%	20%	57%	32%	30%	14%	—	31%
	Fremgang i 4 Aar, Sønderborg	Mk. 1,559,327	325,000	127,791	1,308,075	1,050,860	273,087	190,529	—	7,117
	do. do. do. i pCt.	21%	200%	36%	11%	63%	47%	27%	—	29%
	Fremgang i 4 Aar, Tønder	Mk. 1,799,558	334,900	88,729	5,901,841	28,247	405,042	262,011	—	31,732
	do. do. do. i pCt.	54%	95%	139%	23%	3%	33%	17%	—	62%
	Fremgang i alle 4 Kredse ialt	Mk. 6,705,934	2,027,137	535,842	13,666,897	1,269,218	942,987	1,652,520	50,500	107,938

Den samlede politiske Gruppering af Indskudene ved Udgangen af 1909 bliver efter Tabel V C. med runde Tal som følger:

67 $\frac{1}{2}$	Million Mark under tysk Forvaltning
42	Millioner Mk. under dansk Forvaltning
6	Millioner Mk. under blandet Forvaltning
<hr/>	
ialt 115 $\frac{1}{2}$	Million Mark.

Forudsætter man, at Indskudene under blandet Forvaltning halter lige meget til begge Sider, bliver Forholdet det:

70 $\frac{1}{2}$	Million Mark under tysk Forvaltning
45	Millioner Mk. under dansk Forvaltning,

hvilket giver Indskudene under tysk Forvaltning i de 4 Kredse den ret betydelige Overvægt af 25 $\frac{1}{2}$ Mill. Mk.

For nu at fastslaa Forholdet for det egentlige Nordslesvig maa man fradrage disse 25 $\frac{1}{2}$ Million Mk. et rundt Beløb paa 15 $\frac{1}{2}$ Million Mk., som hidrører fra den Del af Tønder Kreds, der ligger sydfor Vid-Aa (se Tabel I D.). Slutningsresultatet bliver altsaa det, at Indskudene under tysk Forvaltning ved Udgangen af 1909 overstiger Indskudene under dansk Forvaltning med en rund Sum af 10 Millioner Mark.

Dette Resultat vil uden videre Kommentar tale sit eget Sprog til dem, som forstaar at læse Tal.

Fra Østgrænsen.

Træk af Nationalitetskampen mellem Finner og Russere.

Af

F. Ohrt.

I

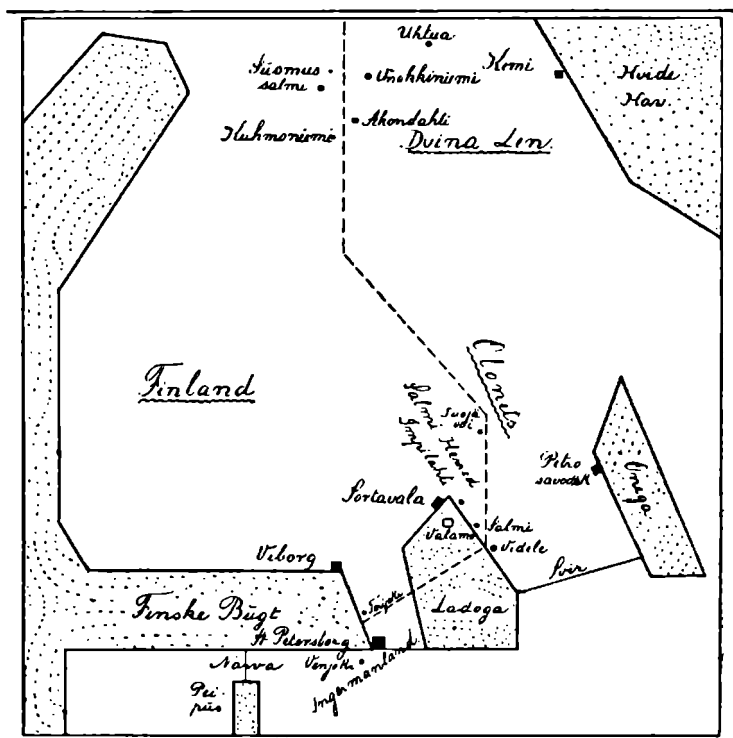
Det gamle Karelen.

En mægtig Fremgang i materiel og aandelig Kultur har — under de vekslende politiske Kaar — været det 19de Hundreedaars Gave til Størstedelen af Finnernes Folk: til den Del af Folket nemlig, som fyldestgjorde to Vilkaar, luthersk Tro og finlandsk Bo. *Protestantismen* gav det aandelige Grundlag, og den *politiske* Særstilling som Storfyrstendømmet Finland fik 1809—11, bød et vist Værn mod, hvad russisk var; hin slog Bro mod Vest, denne rejste Mur mod Øst. Men — Lutherdommen har aldrig sejret over *hele* Storfyrstendømmet; navnlig flere udstrakte karelske Sogne Nord

---

Kilder: Værket *Karjalan kirja* II (1910); *Dvinaforbundets Maanedsskrifter* 1906—09, især *Karjalan kävijä*; finsk Grænsekarelen's Ugeblad *Omahinien*, der udkommer fra Febr. 1910; enkelte private Meddelelser fra Finner, hvem jeg her bringer en hjærtelig Tak.

for Ladoga, nær Grænsen, i „Salmi Herred“ og Egnen nærmest Nord for dem, er ganske overvejende græskatolske (over 200,000 Mennesker; men fra et lidt nordligere Punkt af og helt op i Lapland er Folket luthersk

Skematisk Kort over Finland og de russiske Grønseegne.

væsentlig lige til Østgrænsen.) Og endvidere: Den finske Befolkning strækker sig mod Øst og mod Syd udover Finlands politiske Grænse: Mod Øst tales karelske (østfinske) Mundarter i et 100 å 200 Kilometer bredt

Bælte, der langs Grænsen løber i Nord og Syd gennem det vestlige af Guvernementerne *Arkangelsk* („*Dvina Len*“) nordligst og *Olónets* Syd derfor; Karelerne her, ialt vel *omtrent* 150,000, naaer næsten frem til Hvidehavet og til Onegasøen. Et noget mindre Tal Karelere bor dernæst klemt inde mellem Russerne, langt inde i Riget, til helt hen imod Moskva (Tverkarelerne). Endelig er der Kystbefolkningen i Ingermanland Øst og Syd for Finskebugten paa begge Sider af St. Petersborg; nogle af disse Ingrere er lutherske; alle de øvrige i Rusland boende Karelere er græske Katoliker.

Disse Russo-Kareleres Oprindelse er forskellig; nogle er Rester, som blev tilbage, dengang den finske Stamme i vor Tidsregnings første Aarhundreder gik mod Nordvest ind i det nuværende Finland; andre er omvendt, i langt senere Tider, gaaet mod Øst over Grænsen. — For alle disse Finner — Salmiboer, russiske Karelere og Ingrere glipper altsaa — være sig begge eller dog den ene af — hine Kulturforudsætninger, den religiøse og den politiske. Her har da Nordens nyere Kultur paa denne Led fundet en dobbelt Grænsevold, vanskelig at overstige. Et naturligt Haab fra finsk Side vilde det være at kunne skyde *Kulturgrænsen* frem, helst saa den dækkede den sammenhængende finske Befolknings Grænse, et Fremstød ogsaa til Selvværn. Der har været en kort Tid, hvor et saadant Haab ikke syntes helt urimeligt. Men næppe havde man begyndt at tage fat, før Magthaveren mod Øst, der allerede var virksom i Forvejen, ogede Presset og foretog et frygteligt Modstød ind over baade Sprog- og Statsgrænse. Udfaldet kender intet Menneske; vort Kendskab og vor

Sympati kan Finnernes Kamp paa Østgrænsen vel i al Fald kræve. — Foreløbig ses i det følgende bort fra Ingrene og Tver-Karelere.

En Rejse fra det lutherske Finland ind i de græsk-katolske Egne kan endnu i 20de Hundredaar, i alt Fald for den ydre Sans, i visse Maader forekomme som et Spring med Lykkens Galocher langt tilbage i Middelalderen. Den gamle Tilstand *er* begyndt at svinde, særlig efter 1900, mindre Øst for, stærkere Vest for den ryddede Stribe i Skoven, der afmærker Rigsgrænsen. Men naar vi til Indledning vil danne os et Billed af det *gamle* Karelen, tager vi endnu kun ringe Hensyn til, hvor lidt og hvor meget det sidste Par Tiaar kan have ændret deri. Ved Religionsgrænsen siger vi i de fleste Tilfælde Farvel til den jævne Landevej og fortsætter ad Kærre- eller Ridestier med Kavlebroer over Moserne, eller endog ad helt smalle Gangstier, hvor saa Færdslen over Sumpene sker paa Træstammer, der til Dels hviler paa den Plet, hvor de blev fældet. og over hvis Langside man saa balancerer frem; kun i Sneføre kan her ages med Hest. Standses Stien ved Sommertid af Sø eller Elv, tyer man til nærmeste Gaard om Baad og kan faa Lov at raabe og vinke en god Stund, hvis Gaarden ligger paa modsat Bred. Fra høje Bakkekamme i Skovødet eller fra Klipper i Indsøerne kan der vindes skøn og vid Udsigt over det mørkladne Landskab. Ensomme Udflyttergaarde kan paatræffes; oftest er dog Befolkningen samlet i større Landsbyer; de ligger gerne paa en Bakkekam og tiest ved de større fiskerige Søer. Korn *kan* dyrkes helt op i Dvina Karelen. En lille Labyrinth af Tofter og Stængegærder kan omgive Husene;

i Olonets er der Plads for Kvæget i et halvt underjordisk Rum under Bo-stuerne. Det hænder Øst for Grænsen, at indtil syv gifte Søskende, eller nære Frænder, med Familier bor i Gaard sammen under den gamle Faders Styre. Udenfor Landsbyen, ogsaa hvis den ikke er Kirkeby, ligger en Fyrrelund, hvor de Døde hviler og modtager Gravofre; ofte er der et lille Bedehus ved Lunden.

Hvor Sult eller Smitsot ikke har hærjet for længe, er Østkarelernes Folk en vakker, rank og kraftig Slægt; i sjælelige Egenskaber vel en Overgangsform mellem Russisk og Finsk, mindre indesluttet og tungsindet end de vestligere Finner, men gennemgaaende ogsaa regnet for mindre paalidelig i Ord og Handel end de; paa den anden Side sædeligt stræng, sejere til Arbejde end Russerne, næppe saa larmende og aabnemundet som de. En russisk Bonde, der blev spurgt, hvorfor han og hans Byfæller helst tog sig Hustruer fra den karelske Naboby, svarede: De sludrer ikke saa meget som vore Kvinder. Et særlig godt Lov ogsaa for Støthed og Ærlighed synes Dvinakarelerne at fortjene. Om Olonetserne lyder russiske Domme saare forskelligt; Straffeprocenten i Olonets skal kun være halvt saa stor som Ruslands gennemsnitlige.

Øst for Grænsen er Jagt, Fiske og det ringe og gammeldags Jordbrug ikke nok til Folkets Livsophold. Især fra Dvina Len gaar om Efteraaret en Strøm af Bissekræmmere ind over Grænsen og strejfer med deres Kramvarer vidt omkring blandt Finlands Almue. Det er denne livlige, glade Type som Runeberg har skildret uforligneligt i „Elgskytterne“. Saadanne Familiefædre

er sjældn hjemme, somme kun en Uges Tid hvert 2det, 3die Aar. Navnlig af Olonetsere drives dog ogsaa Handel i større Stil; for en stor Del gaar Petersborgs Læderhandel gennem Karelere, af hvilke nogle har tjent store Formuer. Men Folkets Hovedmasse er yderst fattig. Skovene i russisk Karelen tilhører overvejende Staten, og Bondejorden ejes her (ikke i finsk Karelen) af Kommunen (paa russisk Vis), og som i Fortidens Danmark kan den enkelte Bonde have sine Jordstrimler spredt paa mange Steder. I en Del af Olonets omfordes der hvert 12te Aar, saadan at den enkelte kommer af med, hvad han selv har nydyrket; Systemet virker ganske lammende paa al Energi. Indtil nyeste Tid har det gammeldags Svedjebrug med Afbrænding af Skov og Saaning i Asken været herskende. Uaar og Vilddyr samt Kvægsyge gør stor Fortræd. Ulv og Bjørn jages med Bosse eller stundom endnu med Spyd og Økse; i *finsk* Karelen har dog Almuen, der her mest ejer Jorden selv, udlejet Jagten til Sportsherrer, oftest Udlændinge. — I Olonets er der endelig nogen Bjærgværksdrift, i Sobunde gæmmer sig Jærnmalm, karelsk Porfyr smykker Isakskirkens Indre og Napoleon I's Hvilerum i Invalidehotellet.

Den græsk-katolske Gudstjeneste holdes fra gammel Tid paa Kirkeslavisk; Øst for Grænsen har man ikke været vant til, at Præsterne kender synderligt til Sognebørnenes Sprog. Forskellige Sekter, især de „gammel-troendes“, har indtil nyeste Tid været meget udbredte heroppe. Hele Nordruslands afsides Bygder har Ry som Kætterreder; højere Form for Gudstro har Sekterne her dog gennemgaaende næppe bragt. — Religionens

Ceremonier gennemsyrrer hos de fleste vel nok meget af Livet; Korstegnet gøres utallige Gange; Fasten er haard, især de gammeltroendes; Helgenerne staar paa Hylde eller hænger paa Væg; det hænder, at en Skuespillerindes Billed klippes ud af et russisk illustreret Blad og i god Tro æres som Gudsmoder. Fra flere Egne, i al Fald i Dvina Len, hedder det imidlertid, at Folket *ikke* kommer i Kirke; snart skyldes det vel Kætteri, snart maaske Ligegyldighed eller Uvilje. De gamle, rigt udformede Bryllupsskikke og -sange har i og for sig lidet med Kirken at gøre; ved Gravfærd er det Grædekvinderne med de enstonige, gribende Klager, som giver Højtiden dens aandelige Præg, og de kan i den ene Linie synges om Adamsparadiset, i den næste om Dødsrigets bjæffende Hunde.

Baade saadanne Kvåd og Yttringer af Almuesfolk *kan* bryde igennem Billed- og Helgen-Udenværkerne og røbe Tillid til Skaberen eller Tro paa, at Hjærtelaget er Hovedsagen. Men megen gammel Overtro er gængs. Syge Børn bades i visse Egne i hellige Søer, og deres Klædningsstykker efterlades til „Søens Herre“ (Hat, hvis Hovedet, Sko, hvis Benet var sygt). — Og dog har der ret længe, selv i russisk Karelen, fra Myndighedernes Side været gjort *noget* for Folkeoplysning. Den ældre Slægt plejer ikke, heller ikke i det finske Salmi Herred, at kunne læse og skrive. Men siden 1870erne har der været russisk-sproglige Skoler i hver større Landsby, helt oppe i Dvina Len. Og Resultaterne? Det siges, at efter 4 Aars Skolegang har Barnet lært Regning med hele Tal, samt Kunsten at oplæse og afskrive russiske Ord, ikke den at fatte Bøgernes Ind-

hold, og af Lærerens Tale forstaas kun de aller simpleste Ting (de færreste Lærere evner vel at faa noget ud af den i og for sig hypermoderne Metode). Selv om somme vel nok lærer mere, glider det vel oftest af igen (bortset fra dem, der som Soldater eller ad anden Vej faar tilegnet sig noget Russisk); og talende er det, at fra russisk Karelenes Folk i de sidste 30 Aar ialt kun to unge Mænd har søgt til Seminarier for selv at blive Lærere. Med alt dette gør Folket ubetinget et kvikt, lærenemt Indtryk. — Paa finsk Side kæmper russiske og finske Skoler om Overtag.

Oplysningens lave Trin kan være skæbnesvangert for Sundhedstilstanden. Ikke alle Husraad er saa uskadelige som Ofret til Vandaanden. 1909 rasede Kopperne i Salmi Herred; man vilde sine Steder ikke lade sig vaccinere, men i den Syges Hus samlede Naboerne om et Bord med Gildemad og øvede en formelig Dyrkelse af Patienten, der selv sad for Bordenden og repræsenterede „Herrens Straffedom“. Saalænge Sygdommen varede, maatte Smuds ikke sættes i Bevægelse, Tøj eller Bohave altsaa ikke vaskes, ellers blev Aanden vred. Til Trolde og Hekse tyer man fremfor til Læger, paa hvilke der nu heller ikke er Overflod. I Uhtua (Dvina Len) var 1907 een Læge — ukyndig i Finsk —, hvis Kreds omfattede 5 Sogne paa ialt 20,000 Mennesker; i Vuokkiniemi Sogn noget vestligere hærjede Tyfus for kort siden paa fjerde Aar. Det store folkerige Salmi Sogn i Finland har endnu 1910 ingen Læge.

Underligt maa det være for en kultiveret Nutidsfinne at komme ud til disse Landsmænd i Øst. En Christian Flor eller en Koch i det endnu sovende Sønder-

jylland stod ikke overfor saadanne Svælg, som skiller den lutherske Finne fra den store Mængde af græsktroende Karelere. — Heller ikke Fortidsminderne byder idelt Lys. Der er Blod mellem Brødrene. Gang paa Gang i tidligere Hundredaar har Karelere, efter russisk Ordre eller af egen Drift, hærjet grumt i Finland, og Finlændere har efter Evne gjort Gengæld. Dog mangler ikke fredelig, aandelig Paavirkning fra svunden Tid; Folkesange er fra Estland og Vestfinland i Mængde naaet helt op til Dvina Len, hvor de har taget mærkelige Former; Opskrifterne herfra er formet til Finlands Nationalepos (Kalevala), der omplantet i den hjemlige Jord har virket stærkt til Fremme for en national Kultur. Russisk Karelen fik herved i litterært dannede Finners Øjne en Tid endog et vist romantisk Skær som Sangenes Land — et Land, man dog gerne lod blive i det taagede Fjerne, indtil vort Slægtled er gaaet over til grundigere Interesse for disse Egnes Kaar. For Aartier siden havde nationalt vaagne Finner da ogsaa fuldt op at gøre med at vække og oplyse deres egne Trosfæller; og et relativt stærkt Finsk-Finland maatte være Østkarelernes naturlige Fremhjælpere; for en svensk Overklasse vilde Opgaven ligget fjernere. Men desuden er der et Rusland, som hjærtensgærne selv paatager sig alt nødvendigt Kulturarbejde i disse Egne.

II.

Et „ungt“ Karelen.

Overfor Russerne føler disse Karelere sig selvfølgelig som en forskellig Folkestamme. Og Hjemkærlighed til deres eget fattige Land kender de meget vel til. „Her i vort Karelen“ kan en Almuesmand sige med Kærtgen i Stemmen. Men overfor Finland og dets Kultur?

Naar Talen bliver om nationale Muligheder, staar Salmiboer, Dvinamænd og Olonetsere ikke som en forskelsløs Masse. Lavest kommer Olonets, hvor Tegnene til folkelig Opvaagnen har været meget svage; her synes da Magthaverens Chancer aller sikrest. Salmifolkene har det vigtige ydre Vilkaar at bo indenfor Storfyrstendømmet Finland, saa Finsk og Russisk kæmper om Folket under nogenlunde lige Kaar. Det fjerne Dvina Len endelig har to Fortrin, Sprogets og — Ranselens. Dvinamundarten staar „Rigsfinskens“ Ord- og Lydforhold nær. Fjernere er her Salmi—Olonets stillet; særlig over disse to Landskaber er gennem Aarhundreder Bølger skyllet ind fra det russiske Nabsprog (naturligvis ad Samkvømmets, ikke ad litterær Vej) og har paa-virket Ordforraad, Ordføning, Lydforhold (mange stemte Lyd); for Salmis Vedkommende har dog det politiske Samhør med Finland (og i senere Aar Folkeskolerne) gjort Bogsproget godt kendt; men for Olonetsboerne er det ikke *uden videre* tilgængeligt. — Men desuden udgør Dvina Lens Ranselbærere, Bissekræmmerne, et vigtigt Bindeled mellem Vestens Kultur og deres Hjemstavn. Under de lange Ophold i Finland faar mange af dem en Følelse af Samhu, faar Øjet op for at her er noget

at lære, som Hjemmet savner. Allerede ved Aar 1880 bragte nogle Kræmmere en pietistisk (Læstadiansk) Iver med sig hjem; skønt Bevægelsen i og for sig var rent religiøs, vakte den en Del Lyst til at lære Læsekunsten (for Opbyggelsesbøgernes Skyld) og at faa finsk Kristendomsundervisning i private Skoler (ogsaa i Finland er Pietismen, demokratisk i sit Væsen, kommen til at virke nationalt fremmede for Finskheden). Regeringen greb snart ind med Fængslinger; men ved 1890 vaagnede Røret op paany; Uhtua, ret langt mod Øst, fik endog en finsk Lejebogsamling (før et Aar var gaact, tog dog Politiet Bøgerne); ja 1898 træffer vi en finsk Folkeskole, den første Svale, i en lille By nær den finske Grænse; dens Levetid blev ikke længere end Bibliotekets. — Især i de sidste 15 Aars Tid har ikke faa unge karelske Kræmmere i Finland lært sig at læse; de har bragt finske Bøger og Aviser med hjem, ofte ogsaa en finsk Hustru, og siden fik deres Børn lært at læse Finsk. Og de, som tilsidst tog varigt Bo i Finland og stundom naaede Velstand, har plejet at holde Forbindelsen med Hjemmet trofast vedlige, og i de senere Aar at virke for dets Delagtiggørelse i finsk Kultur. — Unægtelig har man ogsaa kunnet se enkelte Kræmmere gaa Magthavernes Ærinde: i 1899 udbredtes, ikke helt uden sliges Medvirken, det Rygte blandt Finlands Landalmue, at den russiske Regering paatænkte store Jorduddelinger til de fattige, blot de vilde vende sig fra de hjemlige Agitatorer. Sine Steder blev det troet; men om den store sociale Omvæltning hørtes siden intet. Derimod gik de enkeltes Forræderi ud over Dvinakræmmernes store Flertal, idet mange Finner en Tid lang mistænkte

Jem alle for at gaa russisk Ærinde og jog dem af Huse.

Imidlertid hændte snart andre, mægtige Ting: Rusland kom under den store Krigs og de indre Oprørs Tegn, og det fik sin Duma; Zaren tilsikrede ved Manifest af 1905 sine Undersaatter Tros-, Presse- og Forsamlingsfrihed, og i Finland gryede under Storstrejken dødsspændte Stillehed nogle lyse Aar for Storfyrstedømmet.

Da slog helt oppe i Dvina Len Luftningerne fra Øst og fra Vest sammen. En kraftig bevidst Følelse af at være *finsk* Folk skød sig frem, og tillige brød det ny *russiske* Foreningsliv til social og politisk Udviklings Fremme sig Vej hertil. Og ud af *selve Dvinafolkets Midte* skabte den bevægede Tid Folkeførere, forrest vel den ganske unge *Jeremejeff-Räihä*, der en kort Tid havde boet i Finland, men nogle Aar før var flyttet tilbage. Det konstitutionelt-demokratiske Partis Afdeling for den store Landsby Uhtua lagde for. Man holdt en Række Folkemøder omkring Nytaar 1906 og udkastede et omfattende *Program*: Kronens Jord bør blive Privateje, Kroneskovene væsentlig overtages af Kommunerne, der skal lægges ordentlige Veje mellem Landsbyerne og oprettes Postforbindelse med Finland, Vandre- og Folkeskoler med Undervisning paa Finsk bør grundes, Gudstjenesten skal holdes paa Modersmaalet, Embedsmændene bør magte Folkets Sprog. Ved Valgmandsvalgene, der holdtes i Marts i Staden Kemi ved Hvidehavet, mødte Masser af Karelere op. De to russiske Dumamedlemmer fik siden til Fremlæggelse en Adresse, der præciserede Karelernes Ønsker; den havde 3000 Underskrifter. —

Som med et Slag lagde det sig altsaa for Dagen, at Dvinakarelerne var ved at vaagne som Finner og som russiske Statsborgere.

Selvfølgelig maatte alt dette vække den største Opmærksomhed paa finsk Side (Grænsen. I April 1906 samledes dvinakarelske Købmænd, bosatte i Finland, til et Møde i Vasa; her vedtoges at stifte en Forening paa finsk Grund. Og saa holdtes endelig i *Tammerfors* (August) et Todagesstævne; til Stede var Dvinakarelere (baade indvandrede og fra Rusland tilrejste, en enkelt Ingrer var med) samt Finlændere. Her stiftedes *Dvina Kurelens Forbund* med disse Formaal: Skoler og Bogsamlinger i Dvina Len, Fremme af dets Næringsveje, især Agerbrug og Kvægavl. Gaar Selskabet ind, skal dets Midler tilfalde Helsingfors' Universitet, som er pligtigt at nytte dem i samme Aand, f. Eks. til Russokareleres Uddannelse ved finske Læresæder.

Vilkaar for et gunstigt Arbejde kunde synes skabt. Endnu 1907 lod der sig holde en glad Sommerfest oppe i Uhtua, — *saa* mange Mennesker var aldrig før set sammenstævnede i Dvina Len. Der var ogsaa finske Studenter med hvide Huer og Lyreenblem; man stirrede med megen Undren og Respekt paa disse og tog deres Bærere for Underofficerer; Forklaringen „det er Studenter“ maatte atter udtydes dem som: Folk, der kan læse og skrive og mere til.

Kun altfor snart lod dog Ruslands Regering høre fra sig; næppe mange kyndige Folk havde vel ogsaa turdet haabe en ustyrtet Udvikling paa Zarløfternes Grundlag. Omkring ved Nytaar 1908 lagde den tunge Haand sig fastere end før over Landet. Forbud, Tilsyn,

Forvisninger kom. Det konstitutionelle Partis og Dvina-karelerforbundets Virksomhed er blevet ganske umuliggjort. Og det forlyder, at Folket deroppe tilsyneladende er ved at synke ned i sløv Ligeegyldighed. Haabet, hos dem der trods alt haaber, maa nøjes med at drage Varsel af det Lys, som flammede op hin korte Tid mellem Nytaar 1906 og 1908, og som viste, at Dvina Len kunde fostre finske Handlingens Mænd.

Efter 1908 er Stillingen da den, at Vest for Grænsen, i Salmi Herred, kappes Finner og Russere stadig om at vinde Terrain, men Østen for har Russerne Arbejdsmarken — Dvina Len og Olonets — alene. Frygt for, at der skulde foreligge „storfinske“ Planer om politisk Forening med Russokarelerne, kan vel ingen aandeligt normal Russer nære; men naturligvis vilde det styrke Finskheden, om disse Halvanden Hundredtusind blev nationalt vundne, og svække den, om de vandtes afgørende for russisk Kultur. *Kultur er ogsaa Løsenet fra russisk Side*: Ikke blot ved Trusler og Tvang og ved Afspærring fra Finland søger Regeringen at slaa det ny Liv ned, men Kirke og Skole skal gøre alle Nordvestguvernementernes Børn til sande russiske Mænd og Kvinder. Vi gaar over til at se, hvorledes Finner saa vel som Russere paa de enkelte Kulturomraader, Næringsliv, men især Kirke og Oplysning, i de seneste Aar har arbejdet i de omstridte Egne.

III

Næringsliv.

Enkeltmands eller Kommunes Overtagelse af Statsjorder og -skove, samt Lettelse af Samfærdslen, var

Karelers Ønsker Øst for Grænsen, udtrykt ogsaa i det store Dvinalénsprogram af 1906, der tilføjede: bedre Forbindelse med Finland. Kun lidet af disse Ønsker er blevet opfyldt. En Lov af stor Rækkevidde, men vedrørende et andet Forhold, er givet Nov. 1906: Hvert Bylagsmedlem kan af *Kommunens* Jord kræve for sig selv til *privat Eje* et Stykke Jord efter sin Families Medlemstal (eventuelt kan han ogsaa købe Jord derudover). Hermed tilsigtes altsaa det gamle Fællesskabs Ophævelse. I hvilken Udstrækning dette i de to Karelerguvernementer er traadt ud i Livet, kan jeg desværre intet sige om. — Hvad *Statens* er, sidder derimod godt fast. I Olonets foretog Staten 1910 ny Jordfordeling, højst ugunstig for Folket; selv hævdede den Ejendomme af næsten al Skov, saa man frygter for snart at skulle købe sit Byggetømmer af Regeringen. — En Lysside ved Olonets' Forhold er dets *Semstvo*-institution (Art Landdag). I de senere Aar skal ogsaa her som andetsteds denne have gjort sig fortjent af Samfundet paa disse Omraader. Man har gjort Skridt for at faa Folket bort fra det gamle Svedjebrug og skyede end ikke at indkalde en finsk Agronom, der tillige fik lagt første Grund til Mosekultur og til Mejerivirke; ogsaa finsk Kvæg er indført. — Dvina Len har ingen *Semstvo*, Guvernøren er enemægtig. Her er Svedjebrænding nu bleven forbudt; men Agerbruget spiller heroppe kun en ringe Rolle.

Fra Olonets klages over de fleste Varers Dyrhed; Varerne skal købes og hidskaffes fra de fjerne Købstæder østligere i Guvernementet. Indtil 1906 hentede man ganske rolig en Række Livsfornødenheder, saaledes Mel og Salt, billigt fra Finland, uden om det yderst

svage Toldeftersyn. (*Til* Finland udføres især Fisk og Fuglevildt). Men siden er Tilsynet blevet strængere; Soldater er sendt op, har holdt Huseftersyn hos Købmænd og Bønder og konfiskeret Masser af ulovlige Varer; man skal nu tvinges til at købe Østfra. Et staar fast: Fattigdom og Nød var 1910 usædvanlig stor i Olonets som i Dvina Len. Foruden Kræmmerne strejfer nu Skarer af *Tiggere*, ogsaa Kvinder der ovre fra, om i Finland. Om Uaar har været medvirkende til den akute Elendighed, véd jeg ikke.

Samfærdselsmidlerne i russisk Karelén ligger det i Regeringens Plan at udvikle, vel at mærke saaledes, at Linierne skal knytte til mod Øst og Syd, ikke mod Vest, i al Fald ikke til luthersk Finland. Telegraf helt op til den halvkarelske Købstad Kemi ved Hvidehavet er der allerede, og der paatænkes en Jærnbane derop (gennem Øst-Olonets). Køreveje og Postruter mellem Landsbyerne skal ogsaa øges, men ingen gaa over Grænsen til luthersk Finland. „Dvina Karelens Forbund“ havde faaet sat en Smule i Gang, ladet bygge 1000 Favne Vej indenfor et stort Kirkesogn, Vuokkiniemi i Dvina Len, men maa ikke fortsætte. I over 10 Aar har der været en privat Postforbindelse (tilsidst egentlig) mellem nævnte By og Suomussalmi i Finland; mange Penge, som Kræmmere sendte til Hjemmet, gik ad denne sikre Vej; Brevhemmeligheden brød Postbud Lesonen, der i al denne Tid gik den 24 Mil lange Vej, heller ikke; han kunde selv ikke læse. Ruten er nu bleven forbudt, vel nærmest i Frygt for Tilførsel af finske Aviser. Og mellem de lidt sydligere, store Nabo-grænsesogne Akonlahti (russisk Side) og Kuhmo (finsk)

er stadig Fodstien og den slanke Fyrrestamme over Mosen eneste Sommervej. Paa et Sted undervejs, hvor Stier krydsedes, saa Meddeleren 1906 en tilglattet Pind naglet paa et Træ, med finsk Paaskrift i *latinske* Bogstaver: Til Akoulahti Kirke; i Kirkebyen spurgte man med Stolthed, om jeg lagde Mærke til den Vejviser de havde ladet sætte op. Pinden var Stoltheden værd; den sad der som Symbol paa Russokarelernes Trang til at vise Finlands Kultur Vej ind i den vildsomme Ødemark. Ruslands Regering vil derimod, at vejløst Skov-øde skal danne en kinesisk Mur for at skærme Riget imod Vest.

Lysere bliver Nutidsbilledet, naar vi kommer til Salmi Herred i Finland. I tidligere Tid har Bønderne her haft onde Kaar, store Adels- (og Kloster-) Godser („Donationslande“) har bredt sig, og Bønderne blev halvfrei Fæstere, indtil den finske Stat 1867—90 efterhaanden købte Donationsjorden, som saa Bønderne de fleste Steder har tilkøbt sig billigt af Staten. — Et Mærkeaar for selve Jordbruget blev 1880, da *Antti Kuksonen* nedsatte sig paa Jalovaara og her lagde for med moderne Mønsterdrift; endnu mere dog 1894, da „Østkarelen Landbrugsselskab“ (statsunderstøttet) stiftedes; det har bl. a. bragt det gamle Svedjebrug stærkt ud af Kurs og indrettet vellykkede Udstillinger. Østkarelen har nu flere vandrende Landbrugsskoler og Konsulenter. En Mand, der har gjort sig højlig fortjent af Østkarelen i materielle som aandelige Ting, er den nys afdøde Historiker Dr. *Hainari* (før Forsstrøm); han har saaledes virket til at skaffe Bønderne Skov, i sin Tid ulovlig bortsolgt, tilbage, og fremhjulpet Oprettelse

af Kommunekasser (Suojärvi har en Fælleskasse paa 1 Million finske Mark), der tilvejebragtes især gennem gunstige, med Staten som Mellemand foretagne Tømmer-salg; Renterne kommer ogsaa de jordløse i Kommunen til gode, idet de delvis gaar til Folkeskoler, Læger, Veje, Broer. Vejnettet udvides nu stadig.

I de senere Aar, efter at Bønderne var udfriede fra Godsejervældet, har moderne Virksomheder som Savværker og Papirfabrikker begyndt at true de nylig dannede smaa Selvejergaarde ved fristende Salgsvilkaar. Fragtkørsel med usikre Udsigter til høj Fortjeneste har fra gammel Tid lokket Befolkningen; de Sagkyndige raader den til at blive ved det solidere Jordbrug og Kvægavlen. For ganske nylig er Staten begyndt at skaffe de helt jordløse billig Adgang til Jord, idet den til Udstykning foreløbig har købt 1000 Hektarer.

En Jærnbane fra Sortavala Købstad ved Ladoga mod Nordøst op til Suojärvi nær Grænsen er paa Tale, men kommer næppe foreløbig. Den skulde bl. a. drage Nytte af de vældige, indbringende Skove ved Suojärvi og af det nære Olonets' Fiskeeksport.

IV

Kirken.

Frihedsmanifestets Ord var klare. Hvad før havde været utænkeligt, var nu tilladt: Udtræden af den helige, rettroende Kirke, den som indtil da havde været en Fold, hvis Dør kun kunde aabnes ndefra, et Indelukke, som ene *den* kom ud af, der banlyst og fortabt slængtes bort over Hegnet. Om de græsktroende Karelere virkelig i Mængde følte sig dragne af den lutherske

Kirke og traadte over til den, vilde dermed én af Skille-
murene mellem dem og deres vestlige Brødre være
falden, og de vilde med disse sidste faa Del i det store
Nationalitetsværn, som ogsaa Polakkerne ejer i den kirke-
lige Afstand fra Magthaveren. Ikke at tale om, at man
havde vundet ny religiøse Værdier, og taget Afsked med
den Kirkeand, der hos den store Mængde vel nok snarere
har fremmet sløvt Taalmod under de engang givne Kaar,
og hos sine ivrigste Børn ekstatiske Stirren efter det
evige Lys, end just Trang til at bedre, hvad i denne
Verden bedres kan. Trosskifter i større Tal *har* ogsaa
nok fundet Sted, særlig i nogle kirkeligt blandede Sogne
vestligere i Finland, men i Salmi Herred næppe synder-
lig mange, og kun i et ganske ringe Tal (om over-
hovedet?) i russisk Karelen -- Dvina Len ikke und-
taget trods det mærkelige pietistiske Røre nogle Aar
tilbage. Og fra finsk luthersk Side har man formodentlig
gennemgaaende vist forsigtig Tilbageholdenhed, ogsaa
overfor Salmi Herred. Dog fandt Politimyndighederne
1909 en Del finske Ny Testamenter i Akonlahti i Dvina
Len (de var kommet ind over den nære finske Grænse)
og brændte de ubehagelige Bøger. Og samme Aar
fængsledes 4 finske Metodister, der holdt Møder og sang
aandelige Sange rundt i russisk Karelen; de førtes til
Arkangel, men frigaves straks. I 1910 er ingen Missio-
nærer gaaet over Grænsen til Akonlahti. — Desuden
holder de russiske Myndigheder helst Menigmand i
Uvidenhed om de ret simple Formaliteter, der er at
iagttage ved Udtræden af Kirken. For Tiden ligger
der næppe Overdrivelse i at sige: Trosfrihed er Øst for
Grænsen et tomt Ord.

Selv om nu disse Karelere forbliver i deres gamle Kirke, saa har jo Dvinafolkets Optræden vist, at Trang til god Oplysning paa Modersmaalet *kan* forliges hermed, og lykkeligvis kan det samme paavises for manges Vedkommende i Salmi Herred. Regeringen har set Farerne, og der sættes nu et ret stærkt Arbejde ind paa at vinde Folket for Rusland netop gennem Kirke og Præster. Man har svunget sig op til en hel Indre Missionsgærning blandt Karelerne.

Snart efter Trosmanifestets Komme frygtede den hellige Synode i Petersborg (Ruslands øverste Kirkestyre) for ondt Nyt fra Karelen og sendte foreløbig en Kommission af Embedsmænd, Præster og Munke til Olonets under Viborgærkebispens Sergius' Ledelse. Kommissionen kunde give ret beroligende Meldinger. Til at kæmpe mod Lutherdom og Finskhed stiftede den imidlertid „*Karelsens ortodokse Broderskab*“ for Olonets under den hellige Martyr Georgs Værn (1907). Man besluttede at uddele Bibler (eller dog Bibelstykker) og andre hellige Bøger, trykte paa Liygi (Østkarelsk) med russiske Bogstaver, ikke paa Rigsfinsk. (Mattæusevangeliet foreligger paa Karelsk, Tverkarelsk, allerede fra 1820). En af Kommissionens Gejstlige holdt i en Landsby en retledende Tale til Bønderne og eksaminerede saa bagefter en Tilhører: Hvad Forskel finder nu Du paa den russiske og den fremmede Tro? Paa daarligt Russisk fik Bonden formet sit ejendommelige Svar: „Herre, Sagen ligger ikke i Troen, men hos os selv; naar vi selv bliver gode, saa bliver ogsaa vor Tro bedre.“ — Et tilsvarende Broderskab (rettere en Udgrening af det samme?) grundedes omtrent samtidigt for finsk Salmi

Herred som Modvægt mod det her siden 1880ne bestaaende „Sergius' og Hermans Broderskab“, der havde tilladt sig at udbrede Opbyggelsesbøger paa Finsk. Det ny Samlag har dog siden brugt sine Penge op og er gaaet halvvejs istaa. Lederne har da tilrevet sig det gamle med dets Midler efter at have faaet dets hidtidige Leder fjernet; den nuværende Formand for begge Broderskaber er *Kyprian*. 1908 er der stiftet et Mikaelbroderskab for Dvina Len. En Side af disse Foreningers Virke synes at være: Kontrol med Sognepræsterne.

Det gælder for Staten om at have mange og paa-lidelige *Præster* i disse Egne. Fuld af Iver for Kare-lernes religiøse Liv har Regeringen ladet bygge en Mængde ny Kirker i Olonets (der siges 18 i 1907—09). Den hellige Synode har for nylig vedtaget at forhøje Præstelønnen i ca. 60 Sogne i de to Guvernementer, dog kun for de Præster, som forstaar Folkets Sprog. Præsteseminariet i Petrosavodsk (Olonets' Hovedstad ved Onega) har 1909 endog genindført Undervisning i Karelsk, der var ophævet 1872. — Paa finsk Side (Salmi Herred) er sket gennemgribende Ændringer, men i en noget anden Retning. Her var indtil 1899 de ret-troende Præster næsten blevne som hjemmestedte; de drev ingen Russerpolitik, men Gudstjenesten holdt de ganske vist paa Kirkeslavisk, og Folkets gamle finske For- og Slægtsnavne lod de vige for finere og helligere russiske (omtrent tilsvarende som svenskdannede Præster i sin Tid i Vestfinland). Den tidligere Viborg-Ærkebisop Antonius (nu Petersborgs Metropolit) stillede sig venligt overfor Finskheden; den nuværende, *Sergius*, lod i Først-ningen til at ville træde i samme Spor; han opfordrede

endog til finsk Gudstjeneste i Salmi Herred; men i de senere Aar har han fundet det rigtigt ganske at slaa om. Præsteskabet er i Løbet af faa Aar *næsten blevet helt fornyet*; „nu kaster Ærkebispens os snart hid, snart did, som naar man sparker til Svampe i Skoven“, lyder en Ytring af en Præst. Og med Flertallet af de ny Sjelchyrder har det sig underligt, som Regel kan de kun højst ufuldkomment, undertiden slet ikke Finsk; deres Almendannelse kan staa yderst lavt, Kortspil er alt for ofte en kær Tidkort; og sommes Opfattelse af deres Embedes Art er ret egen. For nogen Tid siden opfordrede en Folkeskolelærer paa Mantshinsaari sin Præst til at holde en Andagt ved Aarsundervisningens Begyndelse; han kom og talte, men var meget urolig for at faa den tilbørlige Løn for Umagen, indtil Læreren gav ham to Rubler af sine egne fattige Midler. Klager, f. Eks. fra Sortavala Købstad, over Præster, der ikke uden Tolk kunde tale med Sognebørnene, har ikke nyttet. Kun ved enkelte Fester prækes der nu, hvor Præsterne evner det, paa Finsk eller Karelsk. -- Der er dog de Mænd indenfor Finlands græsk-katolske Gejstlighed, som med Ængstelse ser paa den ny Kurs, som misbilliger Religionens Indordning under politiske Formaal og ser en moralsk Fare i, at Folket staar fremmed overfor sine Præster netop i en vanskelig Overgangstid, hvor gammel Skik brydes med ny Kultur. Hvilken Mangel paa Visdom synes det ogsaa at ville vinde en Befolkning gennem saadanne Præster, og hvilken Inkonsekvens, naar man tænker paa, hvorledes Karelsk i Kirken delvis protegeres Øst for Grænsen? Er man bange for, inden for Finland at give Modersmaalet for meget,

eller er Sagen ikke snarere den, at politisk paalidelige Præster har man foreløbig ikke ment at kunne faa tilstrækkeligt Tal af uden at ty ogsaa til Personer, der kun kan Russisk? Det synes ogsaa, som om den Mand, der nok er den egentlige Sjæl i Arbejdet, nemlig ovennævnte Kyprian, egentlig godt indser Modersmaalets religiøse Værd.

Kyprian er en Degnesøn fra Novgorodeggen og født 1879. Har han allerede fra Barnsben kendt til Karelsk? Der bor en Del Karelere ogsaa i dette Gubernement. Som Præstemunk blev han fra 1906 udsendt af Ærkebisp Sergius sammen med nogle andre, især Diakonmunken *Isak*, for at drive Mission. Missionsgudstjenesten er delvis holdt paa Liygikarelsk. Bønner læses, Sange synges, de ti Bud forklares og indskærpes. Der har gennemgaaende været stor Tilstømning og Andagt; *Isak* siger i en Beretning de Ord: „Hvor megen barnlig Tro og hvor mange Taknemmeligheds-Taarer findes der dog her (i Olonets); det kommer af, at Folket første Gang hører Gudstjeneste og Prædiken paa sit eget Sprog.“ Endda skal særlig *Isaks* Karelsk være et underligt Bryg af Russisk og Finsk; ovre i Salmi Herred, hvor enhver vilde forstaa ham, hvis han talte Rigsfinsk, vækker det Smil og Kritik. *Kyprian* er nu steget til Arkimandrit (Abbed) og, som vi véd, Hoved for de karelske Broderskaber; rygtevis hedder det, at *Sergius* skal forflyttes og den 31-aarige *Kyprian* stige til Ærkebisp. — *Klosterliv* er et Led i hans Planer. En Del unge Piger fra Salmi har han formaaet til at forlade deres Hjem og drage den lange Vej til Nonneklostret Krasnostok ved den polske Grænse; Tanken

er, at en Del af dem siden skal grunde et Datterkloster i Karelen. Tre af disse Jomfruer er døde dernede; flere rørte gennem Bønner og Taarer („Vi græd, saa vi var ved at blive til Vand“, siger én) Munken Isak, der havde ledsaget dem did, til at tage dem med sig tilbage igen.

Et dyrebart Middel til at knytte Karclerne i Kærlighed til Moderkirken ser Kyprian og Sergius i *Fester og Valfarter*. Og den ældgamle Rede langt ude i Ladogas Hav, Øen *Valamo* med sit Kloster, har her faaet stor Betydning; ogsaa ellers regner Finnerne den for en af Russervæsenets Herreborge i Karelen. Skoleungdom i Mængde sendes derover og faar Øjne og Øren fyldt. Sommeren 1909 bragte en særlig stor, „ambulant“ Helgenfest. Et af Klostrene paa det græske Athos havde skænket Helgenbilleder til Karelens Broderskab, Salmi Kirke skulde have en Maria, Kolatselkä Kapel i Vest-Olonets en Panteleimon Martyr. Undervejs tog Billederne ind paa Valamo, hvis Kloster skal være grundet af Athosmunke; her var første Fest; Voksne og Børn fra Østkarelen stævnedes over til Valfart, men Tilslutningen blev dog her nok ikke efter Forventning. Des mere kom der ud af Helgenernes Indtog i Salmi By, hvor 5000 Mennesker skal være mødt, og siden af Martyrens Komme til Kolatselkä. Kyprian talte paa Karelsk og formanede til at vogte sig for dem, der kommer i Faareklæder, men indvendig er røverske Ulve. Der har været Jordbund for hans Ord. Trods alt kan religiøs Ufordragelighed og Uvilje mod Kætterne og hvad deres er findes hos mange ogsaa i Salmi Herred.

V

Ungdom og Oplysning.

I *Salmi Herred*, paa finsk Grund, har Finnerne jo længe haft Frihed til at grunde Skoler; men først sent er der taget fat; indtil ned i 1880'erne fandtes her kun enkelte finske Vandreskoler, samt fra ca. 1850 et Par russiske faste Skoler, grundede af Godsejere i Donationslandene. Men 1880 var der grundet et Lærerseminarium i Sortavala; hertil knyttedes 1887 et Vandrelæreseminarium, der snart blev godt søgt af Græske-Katoliker. Fra nu af tog man ivrigt fat baade med Vandreskoler (Elementarundervisning for mindre Børn) og med faste Folkeskoler (for de lidt ældre, den første 1886). I Rokunde der virkes indtil Bobrikoffs Tid. Han naaede i 3 Aar at faa grundet 10 russiske Folkeskoler, hvoraf 8 i det sydøstlige Grænsesogn Salmi; og han krævede nogen Undervisning i og paa Russisk, selv i de *finske* Vandreskoler i Grænsekarelen. Storstrejken 1905 gav en kort Tid Luft, den af Bobrikoff indsatte Kontrollør („Skoleinspektør“) Lebedeff blev jaget bort, og et Konvent af daværende russiske Præster indstillede endog, (1907) at der i de finske Barneskoler slet ikke skulde undervises i eller paa Russisk, til Gengæld burde der sine Steder indrettes særlige *Kursus* (for de lidt ældre) i Russisk — en ønskelig Ting, indrømmer enhver i denne Grænseegn, hvor man altid har Nytte af at kende Nabo-sproget; Ærkebisp Sergius og Viborg Konsistorium stadfæstede virkelig Forslaget. Ikke des mindre har man tvunget Russisk igennem i Vandreskolerne i hele tre Sogne.

Og i de aller sidste Aar spændes Kræfterne fra begge Sider; Skole paa Skole, snart en finsk, snart en

russisk, indvies. Tallet paa Skoler i den før saa forsømte Egn er blevet relativt højt efter finske Forhold. — Elementarskolerne her er mest „vandrende“ (inden for Byer i ett Sogn; de faste af dem er væsentlig grundede paa privat Yppe); de er oftest kirkelige, saa Præsten kan faa Vandrelæreren afsat, hvis han forsømmer „Rigssproget“ eller viser finsk Sindelag. De *finske Folkeskoler* (for større Børn) staar derimod under Stat og Kommune. De *russiske* Folkeskoler holdes oftest af Rigets Skoleministerium (med Dumahjælp), enkelte af Klostre eller „Broderskaberne“. I en Del Byer trives finske og russiske Skoler jævnsides; saadanne Steder kan Stemningen mellem Parterne (baade hos Voksne og Børn) være yderst fjendsk. Man gør meget for at de finske Skoler skal blive tomme; de russiske Elever faar stedvis Mad, Sko og Løfte om gode Pladser i Petersborg; og somme Folk har ladet sig skræmme til at tage deres Børn ud af finsk Skole ved Rygter om, at nu skulde Forældrene privat lønne dens Lærer, samt paa Omgang fyre i og rense ud i Lokalet. — Den af Finnerne afholdte „Skoleinspektor“ Sadovnikoff har Ærkebisp og Generalguvernør for nylig tvangsforflyttet (som Præst) ind i Rusland. — Og nu selve Undervisningen i Russerskolerne? Metoden er den før omtalte: Finsk banlyst som Hjælpemiddel; flere Skoleinspektører, ja Mænd i Rigets Skoleministerium har ganske fordømt den, og dog fastholdes den; lignende Famlen som i det kirkelige: af lutter Skræk for det finske Sprogs Magt hindrer man det russiske den letteste Vej frem. Megen Vægt lægges derimod paa Indøvelsen af Kirkesangen, her naaes ret vidt, og Børnenes Interesse vækkes.

Indtil det sidste Aar har Russerne haft det særlig afset paa Grænsesognet Salmi ved Ladoga (samt Øen Mantshinsaari udfor). I Salmi er nu flere russiske Skoler end finske (1910 vistnok 12 mod 11), men rigtignok tilsammen flest Elever i de finske. Generalguvernør Seyn, der iøvrigt er Lutheraner, har i Sommer gæstet én Kystby i Sognet; han telegraferede derefter til Kejseren, at det rettroende Finsk-Karels Befolkning overalt (!) havde udtalt sit brændende Ønske om at komme i Forbindelse med Ruslands Folk, og at den bad om endnu flere russiske Skoler. Men i den samme Landsby, hvor Excellencen tog Stikprøve paa Folkets Russerlængsel, fejredes i Oktober (som rundt om i Finland) Hundreedaarsfest for Cygnæus, den finske Folkeskoles store Grundlægger; 400 Børn fra Salmi Sogn var til Stede. — Efter at Russerne nu har bidt sig forholdsvis godt fast i Salmi Sogn, synes de i den aller-sidste Tid at ville kaste sig over det nordligere, ud-striakte Grænsesogn Suojärvi. Stykke for Stykke vil man søge at vinde frem og tilsidst sætte Kronen paa Værket i denne Landsdel ved at russificere Sortavala Stad.

Sortavala og Omegn er Stedet for de højere finske Undervisningssæder i Grænsekarelen. Foruden Seminarierne har Købstaden en Latinske. — Og lidt østligere, i det lutherske Impilahti Sogn, nær Religionsgrænsen, er for omtrent 3 Aar siden grundet en *Højskole*. Mange advarede og fandt det for tidligt med slig Undervisning i Egne, hvor den lavere Skole endnu var saa ung; men en tillidsfuld Kreds hævdede, det var vel et Forsøg værd at drage ogsaa unge *græsktroende* Mænd og Kvinder

til Højskole; vandtes de for finsk Kultur, vilde de om faa Aar ogsaa blive Børneskolesagens trofaste Støtter i deres Hjemstavn, medens derimod *Børn*, der fra Folkeskolen siden kom under de gammeldags Forhold, vanskeligere vilde kunne bevare det nedlagte Frø spiredygtigt. Foruden lutherske Elever har da ogsaa græsktroende fra Grænseegnene meldt sig; dog er Tallet paa de sidstnævnte foreløbig ikke i Stigen, men 3—4 Aar er for kort Tid at drage Spaadom af. — I den senere Tid er der endelig rundt i Landsbyer dannet *Ungdomsforeninger*, der vil bringe de unge god Oplysning og sund Tidkort. Og der kan trænges til, at nogen vil tage sig af den unge Slægt i disse Aar. En Landeplage, før lidet kendt i finsk Grænsekarelen, har begyndt at hærje uhyggeligt, det er Brændevinen.

Endnu 1894 kunde en saa udmærket Kender af Salmi Herred som Dr. Hainari i sin Bog „Billeder fra Grænsekarelen“ give Folket det Lov at være ædrueligt; kun paa Helgenfesterne („Prasniekat“) kendtes til Fuldskab. I de sidste Aar er dette ved at forandre sig. Over Grænsen fra Rusland „smugles“ nu Brændevin ind i stor Stil, Flasker i hundredtusindvis; Smuglerkøbmænd har slaaet sig sammen i store Flokke og fører Varen ganske aabenlyst ind; viser Toldmændene sig (der er 8, fordelt paa 3 Landsbyer), skyder man paa dem; en Toldvagt blev for nylig dræbt. Og ad Søvejen gaar det endnu glattere; ved Ladogas Nordstrand har hidtil ingen Toldskibe været. Det er dog nu vedtaget at forøge Toldvagten, og der vil formentlig komme Toldmotorbaade i Søen. — Under Alkoholens Tegn udarter Folkets gamle Yndlingsfester, Helgenmindedagene, mer og mer;

det religiøse giver ikke Festen Præg; i Rus og Skrig og Slagsmaal løber det hele ud; halvvoxne Dreng sætter en Ære i at optræde drukne, helst i Følge med Piger. Mord og Røverier tiltager i Østkarelen. Flere Steder sygner ogsaa Ungdomsforeningerne hen. — Der er dog enkelte Steder nu holdt Møder af Befolkningen for at faa Helgenfesterne begrænset eller ophævet; Alattu Kommune har saaledes forbudt „Legestævne“ paa Mikaelsfesten sidste November. Andet Godt forlyder fra Øen Mantshinsaari; her raser de Gamle, og Ungdommen tager sig bedre Ting for. Da Ærkebispnen kom og holdt Gudstjeneste, drak de ældre sig fulde, mens Ungdomsforeningen samme Aften holdt et velgæstet Møde. — Tegn staar da mod Tegn i Grænsekarelen. De Finner, der ser lysest paa dette Landskabs Fremtid, hævder som deres Indtryk, at Russersind og Had til Vestens Kultur mest findes hos den ældre Slægt, medens Ungdommen, efter at finske Folkeskoler nu i over 20 Aar har virket her, synes at give gode Løfter. Maatte det vise sig, at de spaar ret! —

I *Drina Len* naaede man fra 1906 at faa grundet nogle enkelte finske Barneskoler; fra Alajärvi By fortaltes med stor Glæde, at efter blot halvanden Maanedes Sommerskole havde mange Børn lært at stave, og megen Læselyst var vakt. Ogsaa enkelte Bogsamlinger og Læsestuer kom til. Med haard Haand har Russerne slaaet ned. De ny Foretagender blev forbudt. To ledende Dvinakarelere, ovennævnte Jeremejeff-Räihä og Remsujeff, blev fængslede, ført til Kemi og siden forvist til Kirgisernes Land (Øst for Ural) paa to Aar; førstnævnte døde her af Lungesvaghed, ca. 25 Aar gammel. Remsujeff,

der er kommen tilbage 1909, har vakkert og gribende skildret Begyndelsen af sit Fangeliv. — Nu øges de russiske Skolers Tal; om faa Aar vil der være mindst én i hver eneste By. Landvæsen og Haandgerning skal optages blandt Skolefagene. Selv om de opslaaede Brød maaske ikke alle bliver rigtig bagt, er det et Spørgsmaal, om den finske *Hjemmekultur* (ikke det finske Sprog) heroppe vil være stærk nok til at hævde sig. Og i de sidste Aar er det næppe let for unge Dvinakarelere at tage paa finske Højskoler. Myndighedernes Skræk for Smitten fra Vest er saa stor, at det nu ogsaa er forbudt finske Videnskabsmænd at færdes i de to russisk-karelske Len paa Forskerrejser.

Med stor ydre Kraftudfoldelse har den russiske Skolesag gjort Fremskridt i *Olonets*, især da fra 1907. De faa finske Vandreskoler, der var begyndt, blev fejlet væk. Et ekstraordinært Guvernementsmøde krævede ved denne Tid energisk Regeringens Hjælp til ny Skoler „med Henblik paa den overhaandtagne finske Agitation i Egnene ved den finske Grænse“. Og Regeringen var villig. Det gammeldags *Olonets* er nu én af de faa Egne i hele Rusland, hvor det Tal af Skoler, den almindelige Skoleplan kræver i Forhold til Indbygger-tallet, er naaet! Det tyder stærkt hen paa, at Oplysning alene ikke er Maalet heroppe. En Lærer siger allerede 1904 i „*Olon. gubern. vjædomosti*“ rent ud, at der i hans Sogn er to Skoler „til Sprogets Udryddelse og med det samme til Undervisning i Bønner, Kristendomsgrundlag, Skrivning og Regning“. Skolerne er dels „ministerielle“, dels Semstvoens, dels Kirkens. Til nogle er knyttet Natherberg for de fjernestboende og Spise-

huse for de fattigste. Nogle Skoler giver tillige Undervisning i Husfid og Haandværk. De færreste Lærere kender det karelske Sprog; det er strængt forbudt Eleverne at svare Læreren paa Karelsk, ja at tale det indbyrdes indenfor Skolens Grund. Alle Elever kommer i Kirke hver Helligdag og deltager i Sangen. Der arrangeres ogsaa „Skolerejser“ o: Pilgrimsfarter under en Lærers Ledelse til hellige Klostre, hvor man spiser sammen med Munkene og tilbeder den undergørende Helgen.

Allerede for flere Aar siden er man kommen ind paa at arrangere fædrelandske Fester for unge og gamle. 1905 fejredes saaledes Mindefest for Petersborgs Grundlæggelse; i Videle Skole f. Eks. bød Festprogrammet først paa liturgisk Gudstjeneste, hvortil Skoleungdommen var udkommanderet, om Aftenen Foredrag om Hovedstaden med Lysbilleder, „Fædrelandssange“ af Eleverne, Orkesterstykker og Nationalhymnen i Grammofon. I ca. 10 Aar har man virket ved oplysende Foredrag, stedvis endog 3 Gange maanedlig; de trækker udmærket Hus, naar der er Lysbilleder. De fleste Tilhørere er Unge, der gaar eller har gaaet i Skole og fatter noget Russisk, men ogsaa ældre gaar hen; i de mere afsides Byer er det hændet, at Billedforklaringerne tillige gaves paa Karelsk, hvilket vakte stor Glæde.

Retssproget, der i Salmi Herred er Finsk, er Øst for Grænsen naturligvis Russisk. De indstævnede taler Karelsk, en Tolk oversætter, „og Gud fri os for slige Oversættelser: En vigtig Oplysning lades uænset, Sagen kommer i et helt andet Lys“ (meddelt i Olon. gub. vjæd. af en russisk Almuelærer, der selv har lært sig Karelsk).

Det er fra Olonets, Brændevinen strømmer til finsk Karelen. Vi tør da ikke forud gøre os høje Tanker om Ædruelighedens Stade i dette Guvernement. Et Par Træk: Kort før Jul 1908 hængte en Gæstgivers 30-aarige Søn sig under et Deliriumsanfald; nogle Dage efter drak hans 20-aarige Broder sig ihjel. Omtrent samtidig dømte Retten en Bonde, der havde dræbt sin Søn, til halvandet Aars Fængsel; Straffen blev saa mild, *fordi* Morderen (og den myrdede) i Drabsøjeblikket havde været drukne. Om Regeringen vilde installere hver ny Skole i en samtidig nedlagt Kro, gjorde den en stor Gærning. Men Brændevinen er Regeringsmonopol; Salget gav 1908 for hele Olonets (den russisktalende Del medregnet ialt ca. 400,000 Mennesker) over 1 Million Rubler i Renindtægt. 1901—05 var Salget i Nedgang; siden er det steget. — Dvinakarels stotte Folk har til de aller sidste Aar staaet i Ry for sin Ædruelighed; man har ikke taget mod de tilbudte Kroer; endnu 1910 hedder det, at der i den karelske Del af Dvina Len foruden i Kemi kun findes 1 Kro, nær Hvidehavet. Hvorvidt der desuagtet nu trives privat Salg, kan jeg ikke sige; i al Fald kommer der russisk Brændevin til det finske Nabosogn Kuhmoniemi.

VI

De som dør, og de som vil leve.

Vi bør ikke glemme at give Ruslands øvrige Karelere nogle faa Ord. Særlig i 17de Hundredaar er Skarer af Græsktroende vandret bort fra de kætterske Svenskes Rige, langt mod Sydøst til Egne, der dengang af Krige og Pest var næsten affolkede. I sin Tid har Karelere

naaet helt ned Sydøst for Moskva. De fleste Steder er Sproget nu vist helt uddødt, Landsbynavne som Kareli staar til et Minde. Men i Guvernementerne *Tver* og *Novgorod* tales endnu Karelsk vel af *henved* 100,000 Mennesker (1897 ca. 130,000). Deres nationale Undergang er vis, ingen Finne drømmer om at hindre den. Indreruslands Karelere er paa alle Sider omgivne af Russere; disse har ogsaa kilet sig ind imellem dem (Moskva—Petersborgbanen gaar delvis gennem karelske Egne). Deres Kaar er efter russisk Maal ret gode. Ved Indvandringen kom de til al Lykke mest under Kronen, ikke under Adelen. Der er nu temmelig mange Skoler. Præsterne synes at have levet sig langt bedre ind i Folket og lært dens Sprog end f. Eks. i Olonets. Stedvis er over Hælvten af Sogneboerne læsekyndig. Jo mere Velstand og Oplysning stiger, des mere dør det karelske Sprog. Drukkenskab er iøvrigt ret udbredt.

Ingermanlands ældste finske Befolkning, Voterne, er nu en lille Rest paa 2—3000 Mennesker. Men siden er mange Karelere (og Savolaksere) kommet til, først græsktroende (Inkerikot), siden (mest i 17de Hundredaar, da Landet var svensk) lutherske. De bor langs Finskebugtens Runding, mod Nordvest op til Finlands Grænse, mod Sydvest til Narvafoden. Petersborg ligger jo paa gammel finsk Folkegrund; Øst for Hovedstaden er der endnu stadig finske Landsbyer.

Medens de græsktroende Ingreere (Voter og Inkerikot) efterhaanden uhjælpelig russificeres gennem Kirke og Skole, hævder de lutherske, der ejer Religionsmod-sætningens uvurderlige Gode, vedvarende og bevidst deres finske Nationalitet. Deres Tal er vel ialt ca.

115,000. Finsk Gudstjeneste har de altid haft. Efter at Skolevæsenet er bleven ordnet, har Rusland taget noget Hensyn til Lutheranerne. Et Privatseminarium i Kolppana uddanner lutherske Lærere af *finsk* Nationalitet (de undervises paa Russisk); disse kan søge til lutherske Folkeskoler, hvor ganske vist Undervisningen skal gives paa Russisk, undtagen dog i Religion. 25 Sogne har tilsammen ca. 125 saadanne Skoler; det store Venjoki Sogn nær Sydvest for Petersborg har endog 13. — I andre Kommuner tages derimod kun Russere til Lærere. Ved disse „russiske“ Skoler underviser saa en „vandrende“ finsk Seminarist paa Modersmaalet i Religion, f. Eks. ved 5 Skoler i alt. I Grænsesognet mod Finland, Valkeasaari, Bane- og Toldstation, er der slet ingen finske Skoler; her og i det nordlige Nabosogn gives derimod ved de russiske Skoler af ambulante Finner nogle finske Sprogtimer foruden Religionsundervisningen.

Desuden har de lutherske Ingrere rent finske Søndagsskoler samt Laanebiblioteker. Og finske Landbrugs-selskaber, Andelsforetagender og Afholdsforeninger er i de senere Aar vokset frem.

VII.

Det lutherske Finland.

Kampen mellem russisk og finsk Sprog og Kultur staar ikke blot i de græsktroende Kareleres og i Ingrernes Lande. En Egn i selve det lutherske Finland er for Tiden ved at trues alvorligt. Det er Storfyrstendømmets Sydøstflig ned mod Ingermanland. Sydkarelen (Viborg-egnen) er ellers et vaagent Land; Folkøbibliotekernes Tal er baade absolut og relativt det største i Finland,

og i Retning af Skolesøgningen staar man i første Række. Men Banen Viborg—Petersborg paa „Karelske Tange“ (ca. 3 Timers Fart) er ved at ændre sit nærmeste Op-land ogsaa Vest for Grænsen. I Jærnbansens Nærhed gaar *Jorden* i urovækkende Grad over paa russiske Hænder. Skylden lægges delvis paa *finske* Penge- og Forretningsmænd, der opkøber Bondejord for derpaa at udstykke den til velhavende Petersborgere. For disse er Egnen nemlig et saare yndet Sommeropholdssted, og den ene, ofte pragtfulde, Villaby skyder op efter den anden. Men ogsaa det faste russiske Folkeelement tager Vækst. Russiske Smaahandlere er haarde Konkurrenter for de finske; og de fredsommelige russiske Arbejdere foretrakkes for de finske Socialister med deres hyppige Strejker. — Der er nu Planer oppe om et helt Jærnbanenet ud fra St. Petersborg helt op til Vuoksenfloden og Ladoga. Og der er ingen Tvivl om, at Russerne her som i Salmi Herred er *til Sinds* at hage sig fast Stykke for Stykke stadig længer mod Vest — hvad enten det nu skal blive til Alvor med hele Viborg Lens Indlemmelse i Riget eller ikke. 1911 er det 100 Aar siden disse Egne blev genforenede med det øvrige Finland.

Og dette øvrige Finland? Altid staar der Trusel over hele Landet, aldrig dog saa stærkt som nu. Dumaens Rigslovgivningslov af 1910 inddrager bl. a. *Rigs-sprogets Brug* i Finland, de dær boende *Russeres Rettigheder* og til en vis Grad *Undervisningsplanerne* under Dumaens og Rigsraadets Myndighed. Den finske Landdag af Sept. 1910 fik „til at udtale sig om“ forelagt bl. a. Ordningen af Storfyrstendømmets *Russeres Ligeret* med Finnerne (Den afviste dette som alt det andet

forelagte, stemplende Dumaloven af 1910 som blottet for lovlig Gyldighed for Finland). Vel er det Meningen, at de eventuelle russiske Embedsmænd i Finland skal kende Landssprogene; foreløbig skal man i to Petersborgske Gymnasier være begyndt fakultativt at undervise i Finsk og Svensk. Men den nationale Fare er klar nok. Det finske Folks i Forhold til Magthaveren langt højere Kulturniveau, dets Kærlighed til Hjemsproget, det kirkelige Svælg mellem de to Parter, dette og mere giver Tryghed for, at om den finske Nations Undergang vil der ikke blive Tale. Alle Kræfter vil blive spændt og vil holde ud.

Der kan siges: Men alt i alt, hvilken Tilbagegang, hvilken Nedstemning af Forventninger i de faa Aar fra Storstrejken 1905 til Statskuppet 1910! Først et opblussende Haab om at vække Brødrene Øst for Grænsen til nationalt Liv; snart slaas det ned, og Kampen (bortset fra Ingrerne) føres kun paa Storfyrstendømmets Grund; to Hjørner af Landet, Nord og Syd om Ladoga, trues haardt, og saa tilsidst Udsigt til at se den Fremmede staa midt i Landet, brede sig i dets Embeder, kolonisere hist og her. Man kan sige dette; men der bør føjes til: Næppe mange vaagne, finsksindede Mænd og Kvinder har i disse Aar taget Haab for Vished, de har ikke glemt, at de byggede i Dalen ved en Vulkan. Var Tiden blid, tog man fat, hvor man kunde; ingen Mulighed var det tilladt at forsømme. Blev Dagene onde, forbavsedes man ikke, blev heller ikke modløs, men har taget Kaarene op, som de byder sig nu. Og her, som overalt, opøvede selve Arbejdet ny Kraft hos alle dem, der var med.

Af Præsteindberetninger fra Ribe Stift i 18. Aarh.

Ved

H. Weitemeyer.

Følgende Uddrag vedrørende nogle sønderjydske Sogne, som tidligere har hørt til Ribe Stift, er tagne af Præsteindberetningerne fra 1760erne til Biskop Jørgen Carstens Bloch, som findes i Ribe Katedralskoles Arkiv. De er blandt andet benyttede til Danske Atlas og af Wiberg i hans Præstehistorie, men kun i mindre Grad. De indeholder en Del Stof, som forekommer mig at have kulturhistorisk Interesse, og som ikke er kommet frem andetsteds, saavidt jeg da ved. Af de ofte meget vidtløftige Præstelister har jeg kun medtaget det, som Wiberg har ladet ligge, eller som nærmere belyser og forklarer, hvad han eller andre har anført om vedkommende. Ortografien har jeg i Almindelighed ikke bibeholdt.

Lø og Møgeltønder Provsti.

I. Lø Herred.

Mjolden Sogn. Indberetningen, af Pastor Gotthard Hansen, er dateret 4. Febr. 1767.

Af Præstelisten: *Peder Andersen Riibe* (Riber), om ham kan meldes, at han, da han rejste hjem om Aftenen fra et Barsel i Hybjerg, blev forvildet i et Snefog, kørte derover i Aaen og druknede (1623). — *Peder Pedersen Hjorthund*, han døde af Stensmerter paa Romøe i Svenskekrigen (1659). — *Peder Mortensen Stauning*, hans Hustru var Else Pedersd., født i Brøns, og var sl. Tolder Hans Outzens Søster fra Brøns (deres Bryllupsvers er vedlagt). I deres Ægteskab havde de et Barn, som døde i sine spæde Aar. — *Hans Schau* (Shou), hans Fader var sl. Hans S., Østersforpagter i Højer. Han havde en Datter Catharina Margaretha. Blev efter nogle Aar (1758) valgt til Præst i Højer. — *Gotthardt Hansen*, hans sl. Fader var Gotthardt H., Forvalter paa Søndergaard, hans sl. Mormoder var Catharina, hans sl. Fader Andreas Christen H., Ejer (o: Arvefæster) til Cuxbul (Kogsbøl) og Søndergaard, hans sl. Moder Elisabeth Hedevig Clausen, Datter af Amtsforvalter Nicolai Cl. i Trøjborg.

Medolden Kirke, dens Navn, da har samme sin Oprindelse af en Olden-Skov, som er dels ødelagt i Krigstider, men især af Flodens Oversvømmelser. Den menes af somme at være bygt 1558¹⁾. Dens Skikkelse, da har samme en bred og flad Torn, hvor der paa den vestre Ende findes en Fløj, 3 Al. lang og 2 Al. bred, med Aarst. 1692 udi, og paa den østre Ende af Tornet en liden Spir ungefær 1½ Al. lang. Den har en Klokke, og det lader til, at der i de ældre Tider har været en endnu. Paa Klokken staar indstøbt: „Da Hr. Albrecht

¹⁾ Kirken omtales første Gang 1386. Se bl. a. Haupt, Bau- und Kunstdenkm. II p. 591.

Scheel¹⁾) Admiral var Slotsherre paa Riberhus, da Hr. Dr. Iver Hemmet var Biskop og Magidius Ærkedegn i Ribe. M. Petrus og Lucas Melchior me fecit 1671 (c: 1621). Hr. Peder Andersen var Sognepræst og Hr. Peder Andersen Kirkeværge til Medolden. Kirkens Hartkorn, da har samme 24 Ørter Byg, deraf faar Præsten til Brød og Vin 4 Ørter, Kirken faar de øvrige 20, som er 240 Skpr. Byg. . . . Jus vocandi henhører til Trøjborggaard, hvis Ejer er højgrevl. Frederik af Moltke, men jus patronatus hører til Biskopperne af Ribe.

Kongetiendens Hrtk. og Ejer, da hører samme, saavidt jeg har kunnet erfare, Kongen selv til.

Præstegaardens Hrtk. beløber sig til 8 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb.

Sognets kontribuerende Hrtk.: Hrtk. over Trøjborg Gods: Forballum 71-5-3-1-, Medolden 42-5-1-2³/₄-, Ottersbyl 15-6-0-1-; Hrtk. over Schackenborg Gods 92-2-0-1¹/₂-.

Medolden By har, før der blev bygget en Kirke, ligget til Døstrup Menighed, *Ottersbyl* har i ældre Tid ligget til Scherbek Menighed, *Forballum* har ligeledes fra gamle Tider ligget til Ballum Sogn, og til et Bevis tjener det endnu, at Præsten i Ballum nyder den halve Tiende af Rug, Byg og Havre, saa at Medolden Præst faar den anden halve Part og den hele Smørtiende. — *Hybjerg* er et Sted, som bestaar af 2 hele Gaarde. I forrige Tider har der været 3 Gaarde mere, men er bleven ødelagt ved Floden.

De, som nyder Sognets Almisse, plejer at være 5 til 6 Personer, nu er de 5. Efter gjorte Indretning

---

¹⁾ Det er Rigsadmiral Albert Skeel, d. 1639.

gives der af Sognet til deres Underholdning: i Rug 48 Skpr., i Malt 57 Skpr., i Penge 30 Mk. 8 Sk. Dette bliver uddelt, ligesom der er fattige, sygelige og elendige til.

Her findes ingen Herregaarde. Per traditionem fortælles, at der har været en S. Ø. for Kirken og nær ved Aaen, som hed *Tranbjerggaard*, hvoraf Rudera endnu kan ses; samme er ventelig bleven ødelagt ved Floden. Om Ottersbyl meldes, at der i dens Enge har ligget en Herregaard ved Navn *Fahregaarde*, men af samme findes slet ingen Kendetegn.

S. for Medolden By ligger et Bjerg, som kaldes *Arendshøje*. En Høj mellem Medolden og Ottersbyl kaldes *Salthøje*. En Høj kaldes *Møllebjerg*, den kan pløjes, saas og høstes.

I Sognet saas lidet Rug og Havre, men Byg er det meste. Agerlandet lider en ubodelig Skade af Havets Oversvømmelser. Den allerstørste Skade sker om Foraaret, naar Landet kan være tilsaaet, at den hele Sæd fordærves, og man mange Gange maa saa paany. Den samme Skade maa Rugen ofte udstaa om Efteraaret, naar det er saaet. Englandet er det bedste her, dog ligeledes stor Farlighed underkastet; det sker ofte midt i Slætten, naar det blæser haardt af Sydsydvest; Høet kan i vore Enge ved Aaen blive rent bortskyllet og fordærvet.

I Aaen S. for Byen kan man om Foraaret, men især om Efteraaret, naar Vandet ej vil hindre, faa nogle Aal, Gedder og Skaller, dog ikke mere end som til fornøden Brug.

Over Aaen gaar der en Færge bestandig; før

samme kom, var der en stor Bro, hvoraf Pælene, naar det er lavt Vand, endnu kan ses; men da Broen ved Flodens Heftighed blev ruineret og borttaget, blev i samme Sted sat en Færge, som bedre kan staa sig.

Randerup Sogn. Indberetningen, af Pastor Caspar Hansen, er dateret 2. Septbr. 1767.

Af Præstelisten: *Truels Jacobsen*, som var Munk i 16 Aar, Reformert, og var siden luthersk Præst i 13 Aar (d. 1566). — *Jens Jacobsen Hygum* blev Sognepræst 1730 (Wiberg: 1729); hans Fader var Jens Petersen, Sognepræst til Hygum, hans Moder Maren Jacobs. Havde med sin Hustru 2 Sønner og 4 Døtre, hvoraf alene 3 Døtre uforsørgede efterlever. — *Caspar Hansen*. Hans Forældre havde 6 Børn, hvoraf alene Caspar og Christian efterlever, hvilken sidste er Overvisitør paa Toldboden paa St. Croix. Da hans (Faderens) Hustru døde 1740, indlod han sig i andet Ægteskab med Salome Eleonora Thims, udi hvilket Ægteskab han havde 12 Børn, saa han i alt var Fader til 18 Børn, 12 Sønner og 6 Døtre. Den ene af disse Sønner, Jørgen Hansen, er nu norsk Postmester i Helsingør efter sin sl. Fader, som døde 1765 . . . Siden Caspar blev Kand. (1756), var han i København, hvor han ofte prædikede saavel for Hr. Bildsøe ved Holmens Kirke som for Hr. Lemming ved Nicolai Kirke, for hvilken sidste han et helt Aar forestod 7 Slets Prædikenen i Vor Frue og Helligg. Kirker, ligesom han ogsaa ofte prædikede Kabinetssprædiken for adskillige høje Herskaber, ibl. a. for Grevinde, Gehejmeraadinde Gersdorff, indtil han 13. Oktbr. 1760 af det asiatiske Kompagnis Direktører blev kaldet til

Skibspræst paa China, hvilken Lykke tilfaldt ham ved Lodtrækning, efter at han med mange flere Candidati havde prædiket for Direktørerne over den af dem selv foreskrevne Tekst. Efter hans Hjemkomst i 1762 blev han igen forlangt af Kompagniet til at udgaa som Skibspræst paa China, hvorfra den allerede forsøgte Fare og Besværlighed holdt ham tilbage. S. Aar ægtede han The- og Porcellænshandler Suhms ældste Datter Gunild Lauritzd., udi hvilket Ægteskab han paa denne Tid er velsignet med en Søn, Christian Frederik, og en Datter, Anna Margaretha. 1763 blev han af Kmhr., Overhofmarskallen beordret at prædike for hans Fru Grevinde, medens hun laa inden Kirken (?), og da dette sidste Gang skete, blev han uden at have søgt eller vide noget af denne Vacance, straks efter at Prædiken var holdt, af Grevinden leveret skriftlig Vocation paa Randerup Sognekald samt 30 Rd. til at løse den kgl. Konfirmation.

Kirken er meget gammel, vil de fleste gamle Folk mene. Der findes vel adskillige gamle Aarstal inde i Kirken, paa Prædikestolen, Altertavlen og a. St., men man holder for, at de er sat derpaa, naar det har været under Reparation og Opmaling. Uden paa den vestre Side af Taarnet staar i Jærn 1763, men da fik just Taarnet en haard Reparation. Kirken er til Dels opført af firkantede Kampesten, dels og af Mursten. Paa Taarnet findes intet Spir, dog er det noget højere end Kirken. I Taarnet er kun en liden Klokke¹⁾. Kirkens Længde er i alt 36 Al., dens Bredde 10 Al. . . . Kirkens Ornamenta er fig.: En Altertavle med noget Billed-

¹⁾ Se Haupt, II p. 600. og Søren Abildgaard, Sønderj. Aarb. 1906 p. 108.

huggerarbejde paa, som er malet, men nu forfaldent, hvorpaa staar 1755. Straks ved Alteret staar en liden Træpyramide, hvorudi er et lidet Skab med Laas og Nøgle til, ventelig til Kalk og Disk indrettet, som er givet af Biskop Morten Juul 1484. Da den gamle Kalk og Disk var ubrugelig, hvorpaa stod: Fran Anna Dorte v. Buchwalten geb. Rantzovin vom Hause Troyborg 1692, gav nærv. Kirkeværge, Gehejmerraad og Overhofmarskal Chr. Fredr. Moltke hans Grevinde en ny Sølv Kalk og Disk, som udvendig er forgyldt, hvorpaa er udstukket deres adl. Vaaben samt fig. at læse: Ida Hedevig Græffind v. Moltke geb. v. Buchwalden in Troyborg 1763. Fremdeles findes i Kirken to Tavler med Præsternes Navne paa siden Reformationen, en do. med Hr. Broder Petersen Pædopolitani, Hustrus og Børns Navne paa [Præst her, † 1685] samt et Skab med 4 Billeder ndi.

Kirkens Tiende bestaar af 6 Ørter Rug og 6 Ørter Byg, hvoraf gives til Brød og Vin 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg. Ellers har Bønderne i Sognet denne Tiende i Fæste, dog staar kun to Mænd for Fæstet, nemlig Peter Petersen i Randerup og Mads Nielsen i Lunde, og faar de Fæstet hos Biskoppen i Ribe, eftersom han har Overinspektion over Kirken.

Kirkelanderierne hører nu forrige Sognepræsts sl. Hygums Arvinger til, hvoraf de aarlig svarer til Kirken i Landgilde 7 Mk. 3 Sk., af 14 saakaldte Kirkens Køer¹⁾ gives aarlig til Kirken pr. Stk. 1 $\frac{1}{2}$ Sk.,

¹⁾ Kirkens Ko eller Jærnko var Betegnelse paa en Ko, der ejedes af Kirken, men mod en vis aarlig Afgift for stedse blev overladt en Gaard til Brug; naar den døde, skulde den straks erstattes af Brugeren med en anden, hvorfor den ogsaa kaldtes „udødelig Ko“ („Eisernes Vieh das stirbt nie“)

af 3 Huse i Randerup svares til Kirken aarlig pr. Stk. 1 Mk. Endelig har Kirken nogle Stolestadepenge af Kaadnerne, ellers har den ingen Legata.

Hvad Kirkens største Uheld aulagende, da bestaar den mest i de idelige overskyllende Floder, som ved Præstegaardens Fata skal meldes, siden Kirken og Præstegaarden er samme Skæbne underkastede, eftersom de ligger hinanden saa nær.

Kirkens visse aarlige Udgifter er: til Archidiaconus 6 Mk., Cathedraicum 2 Mk., Studii Skat 2 Mk. 8 Sk., Konrektor 3 Mk., Skriverne 3 Mk., Provsten 3 Mk., Præsten 3 Mk., Regnskabet underskrives 1 Mk. 8 Sk., Messe- og Alterklædet samt Lysestagerne at holde rene 2 Mk., for Klokken at ringe og Kirken at feje 5 Mk., til den danske Kirke i London 13½ Sk., Fortæring ved Kirkens Regnskab 2 Mk. — i alt 32 Mk. 13½ Sk.

Da Bønderne ingen Underretning ved at give om Kongetienderne, slutter jeg, de betaler dem under det Navn Magasin, som paa Ribe Amtsstue bliver betalt, og at Kongen følgelig selv har sin Tiende.

Sognets Bøndergods' tiendeydende Hartkorn er i alt 119 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdkr. 1¼ Alb., Præstegaardens Hrtk. 8 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb.

Præstegaarden har stedse lidt megen Skade af Floderne, hvilket af efterflg. kan erfares, som findes i en gammel Bibel Kirken tilhørende. Anno 1638 mellem 11. og 12. Oktbr. om Natten kom her en skadelig Flod, som stod 7 Kvarter høj i Kirken og til Bjælkerne i Præstegaarden. Nytaarsnat mellem 1642 og 43 var atter en stor Flod, og frøs det tillige samme Nat saa stærkt, at man om Morgenen kunde gaa paa Vandet.

I s. Aar paa Palmelørdag var her saa stærkt Snefog, at det skjulte Præstegaarden til midt paa Taget. 1704 2. Advent var Floden saa stor, at ingen kom til Kirken. 1710 mellem 26. og 27. Juli var her en stor og for Høsten meget skadelig Flod. S. Aar Decbr., 4. Advent var Floden atter saa høj, at ingen kunde komme til Kirken. 1714 mellem 8. og 9. Jan. var her en stor Flod. 1715 mellem 13. og 14. Febr. var her en stor Flod. S. Aar Dni. Esto Mihi [ø: Søndag før Fasten] kom Floden, ret som Folk kom af Kirke, og stod endnu meget højt om Mandagen. Siden den Tid har her vel været mange skadelige Floder, men ingen større end den, her var 1763 Natten mellem 30. og 31. Decbr., da Vandet stod 1 Al. højt i Præstegaarden; Kl. 8 om Aftenen begyndte Vandet at komme, var højest Kl. 2 om Natten, da det løb ud igen.

I Sognet er ingen Herregaarde, men af 13 $\frac{1}{4}$ Gaard foruden nogle Kaadnerhuse, som Sognet bestaar af, hører de 11 Gaarde til Trøjborg, 1 $\frac{1}{4}$ Gaard til Grevskabet Schackenborg og 1 Gaard til Lygumkloster. Dog vil de Gamle mene, at der tilforn har været en Herregaard her straks Ø. for Præstegaarden, hvor der nu findes en Høj *Søgaardshøj*, og lader det nok, at den har været omgivet med en Grav, men alt ved Floden er blevet ruineret. Ø. for Søgaardshøj ligger en anden, nogle kalder den *Krabhøj*, andre *Spindborg*, hvor der menes at have været et Spindehus til at spinde Garn udi for Herskabet paa Trøjborg, siden det endnu er brugeligt, at nogle af de Trøjborg Tjenere maa levere spundet Garn til Trøjborg. Endelig kan per traditionem anføres dette om en stor Sten, som ligger S. for Randerup

mellem Schads og Randerup, hvilken en Kæmpe skulde ville have kastet fra Schads Kirke hen paa Randerup Kirke, men naaede ikke Maalet længere end over Halvvejen, da det ellers kan regnes for $\frac{1}{4}$ Mil fra Schads til Randerup.

Udi Randerup er Rugsæden bedst og fordelagtigst og er det eneste Slags Korn, der kan sælges noget af. I Lunde er Bygsæden overflødiger, saasom Floden næsten hvert Aar fordærver deres Rugsæd. Ellers bestaar Sognets bedste Næring i Studes og Hestes Opdræt, siden her til Sognet ligger kostbart England og regnes for halvt Marskland. Udi Lunde By kan og fiskes nogle Aal om For- og Efteraar, naar Vandet ikke er for højt, udi en N. for Byen løbende Aa, dog faas sjældn mere end til egen Husholdning.

St. Laurentii Sogn, Før. Indberetningen er meget kort og mangelfuld, udateret og uden Navn, men af Teksten ses, at den er skrevet 1766 og til Dels skyldes Pastor Jens Kirkerup. Her findes ingen Præstelite, men kun en 1763 skreven „Nachricht von dem Leben und Tode der am Ende des vorigen Jahres auf der Insel Föhr verstorbenen Prediger Philip und Christian Carl Quedens und Ihrem Nachfolger im Amte, Hr. Pastor Jens Kirkerup“. Her gives et Uddrag paa Dansk.

Philip Quedensen fødtes 18. Decbr. 1700 paa Godset Schotzbüll (Skodsbøl); hans Fader Johan Casper Q. har mange Aar været Forvalter paa Skodsbøl og Krammark Godser, hans Moder var Datter af den mangeaarige Præst i Broager, Petri Clamdorf; hans Bedstefader Georg Quedensen var Amtmand over Ble-

kede og Garz Amter. Efter at have nydt privat Undervisning i Hjemmet kom han i Flensborg Skole og var saa et Aar ved Gymnasiet i Lübeck, hvorpaa han rejste til Wittenberg for at studere; snart efter sin Hjemkomst blev han 1723 Præst ved St. Laurentii Kirke. 1724 25. Jan. begav han sig i Ægteskab med sin Forgængers Datter Johanna Catharina Wedelin (Wedel); denne Forbindelse varede ikke fuldt et Aar, idet hans kære Ægtefælle uventet blev ham ved Døden berøvet; 1. Decbr. 1724 laa hun om Morgenen til hans største Bestyrtelse død ved hans Side; 1726 24. Septbr. indgav han sig paany i Ægteskab med Jomfru Johanna Harboin, ældste Datter af Provst Harbo i Broager. Dette Ægteskab velsignede Gud med 2 Sønner, hvoraf den ældste, Christian Carl, i 7 Aar har været sin Faders Adjunctus; den yngste, Johannes, er nu Præst i Hoptrup. 1734 i Beg. af Jan. røvede Døden ham ogsaa denne Ægtefælle. Han var en rigtig trofast Præst, som til alles Forundring forrettede sine Embedspligter endog lige til sin store Sygdom. Endelig blev han nødt til at afholde sig fra Arbejdet, og i 6 Aar var han næsten ikke ude af sit Hus. I disse lange Aar er han bleven hjemsøgt af mange Slags Lidelser, og han har givet dem, som var hos ham, et udmærket Eksempel paa kristelig Taalmodighed. Sygdommen tog endelig saaledes til, at han i Ro snart kunde vente sin Opløsning, efter hvilken han meget længtes. Den fulgte ogsaa 30. Novbr. 1762 om Morgenen. I det danske Bibliotek, l. c., bemærker Rektor Møller i Udkastet til sin Flensborg Skolehistorie, at han i Jubelaaret 1717 i en kort Tale har fremstillet

Kong Chr. III' Levnedsløb som den fornemste Reformator i Hertugdømmet . . .“ — Sønnen, Christian Carl Quedens, fødtes 12. Juli 1728 i Landsbyen Süderende paa Vesterland Føhr . . . Tabet af Moderen i hans 6. Aar blev paa en Maade erstattet ved den Troskab og Kærlighed hans Bedstemoder paa fædr. Side viste ham til hans 18. Aar . . . Efter at være undervist i Hjemmet fra 4. til 14. Aar og have nydt Privatundervisning hos en af Faderens Kolleger, Johan Petersen, den trofaste og fortjente Diakon ved St. Laurentii Kirke, rejste han 1746 til Jena, hvor han var 2 Aar og „samlede sig en herlig Lærdoms Skat, som han senere under sin Embedsførelse viselig forstod at drage Nytte af.“ Derpaa var han nogle Aar hjemme og hjalp sin Fader med at prædike; efter endt Eksamen (med Laudabilem) 1755 tog han atter hjem for at hjælpe Faderen og blev paa hans og Menighedens Forlangende hans Adjunctus cum spe eventualiter succed.; 1756 fik han Embedet, og 8. Septbr. 1758 ægtede han ældste Datter af Pastor Heuer i Keitum; i Ægteskabet fik han en Søn og en Datter, „som endnu lever“. Han var udstyret med herlige Gaver, hvilke han trolig lod sin Menighed komme til Gode saavel til privat som offentlig Opbyggelse. Ca. 14. Dage før sin Afsked fra Verden blev han angrebet af „hvide Frisler“,¹⁾ og denne Sygdom gjorde Ende paa hans Liv i hans bedste Alder 9. Decbr. 1762 Kl. 8 om Morgenen . . . Han har udgivet: „Unmassgebliche Gedanken von einer vernunftigen und christl. Errichtung

---

¹⁾ Miliaria alba. Iflg. Rasch (Hudens Sygd., Kbhvn. 1905) er Miliaria alba et Svedudslæt, som forekommer under svære Febertilstande og viser sig som Smaapapler.

des Schulwesens auf dem Lande“ (Flensburg 1757): „Eine kurtze Abhandlung von der Confirmation der Jugend osv.“, først udg. efter hans Død (Altona 1763). „Paa disse to Præsters Begravelsesdag har Diakonen ved St. Laurentii Kirke, Jens Kirkerup, holdt Ligtalen over dem“. Jens Kirkerup . . . „er fra sin tidligste Barndom bleven holdt til Studeringerne, og skønt han mistede sin Fader i sit 4. Aar, fortsatte han dog Studierne ved privat Information i sin Moders Hus til sit 10. Aar“. 1740—46 gik han i Frederiksborg Skole; . . . 1749 rejste han til Halle, . . . „og nød der bl. a. ogsaa Dr. Baumgartens særlige Undervisning i hans Collegia privatissima“. Efter et halvt Aars Ophold i Jena kom han tilbage til København. „Da han nu paa disse Rejser havde forbrugt sin lille fædrene Arv, maatte han søge sit Underhold ved privat Undervisning (Unterweisung!); han underviste derfor dels i Byen, dels paa Landet ansete Folks Børn; 1755 blev han antaget som Korrektor og Avisskriver (Journalist!) ved det Berlingske Trykkeri . . . 27. Aug. 1766 fik han Vokation som Diakon ved St. Laurentii Kirke; s. Aar ægtede han sl. Pastor Prætorii i Dectzbüll hans Enke, og med hende har han indtil nu faaet en Datter og en Søn . . . Med de to Herrer Quedens har han lige til Slutningen plejet det mest kollegiale Venskab. Disse Antegnelser indeholder adskilligt, der skyldes hans Pen“, men han har ogsaa udgivet „Forsøg til Agerdyrkningens Forbedring i Danmark“ (Kbhvn. 1757), „et Forsøg, der er blevet modtaget med meget Bifald. Han er et værdigt Medlem af det danske „Ackeracademie“ og en stor Ven af de Lærde Videnskaber“. Ellers har han udgivet

„Lebensgeschichte des Weilandes Jesu Christi“ (Hamburg 1763), og i Aar (1766): „Erbauliche Gedanken auf alle Tage des Jahres nebst einigen Liedern“ (Flensburg)¹⁾.

Af Kirken findes ingen Beskrivelse, kun nogle Gravskrifter og Inskriptioner paa Klokken og Lysekronerne er gengivne.

Om den ene Gravskrift hedder det: „Anno 1693 habe ich David Monrad, Pastor auf Amrum, zu St. Laurentii Kirche auf Föhrde eine Grabschrift gelesen, die lautet: *Petrus Eccen* hujus Eccl. plebanus cujus anima requiesc. in pace Anno MCC^oCCC. Mitten aufm selben stehet ein Kelch, um dass er daselbst, wie auch zu Johannes Kirche, den Kirchen Kelch durch Samlen oder Betteln, der gemeine Rede nach, soll zuwege gebracht haben. Vielleicht ist Peter Eccen ein treuer Unterthan gewesen, der auf einen so bittern eingeschenkten Kelch, davon Olearius in seiner holst. Chron. p. 45 sq. [berichtet?], sich schlaffen geleget“²⁾.

Desuden findes to latinske Gravskrifter over Præsterne *Richard Pedersen Dagehol* (d. 1678) og *Bertel Richardson* (d. 1689), som dog ikke indeholder noget nyt ud over det, at disse Gravsten 1766 fandtes i Kirken, og at den førstnævnte Præst døde i en Alder af

¹⁾ Se om Kirkerup Biogr. Lex. IX. " " " "

²⁾ I Adam Olearius, „Kurtzer Begriff einer holsteinischen Chronica“ (1663) skildres anf. St. Ditmarskerkrigen i Aar 1500. — Haupt (II p. 654) har Gravskriften og føjer til: Dabei einen Kelch, „weil er einen für die Kirche aus erbettelten Geld angeschafft habe“. Hans Kilde er Jensen, Kirchl. Statistik (p. 1579). som vistnok har faaet disse Ord fra Præstens Indberetning, men ikke har taget den morsomme Slutning med.

80 Aar og altsaa skal være født ca. 1598 (ikke, som Wiberg har, 1595).

Paa Klokken staar: „Gott sey Ehre in dieser Kirkche“, og Kong Frederik V's Navn med en Krone over, dernæst: „Kirchspielsleute, kommt zusammen -- Und zu ihrem Gottes Namen — Wenn ihr mein Geleute hört — Fülle, die ich muss beklagen — Feuer, Wasser, Krieg und Plagen — Werden gnädig abgekehrt. Anno 1753 ist dise Glocke in Hamburg von E. E. Raths [c: Roth], Stück- und Glockengiesser Johann Andreas Biber et Sohn¹⁾ auf Kosten der Gemeine umgegossen. Die zu dieser Zeit lebende Prediger sind: H. Philippus Quedens, 30 jähriger Pastor, und Johannes Petersen, 13 jähriger Diaconus in diser Gemeine“.

Paa de tre Lysekroner staar: a) Matz Peters und Jon Peters, St. Laurentii Kirche Kommandors, im Jahre 1677 im Monat September; b) Matz Peters und Jun Peters, St. Laur. Kommandors, im Jahre 1677 im Mand (!) Septbr. renskerck (?); c) Peter Petersen 1702.

„Anno 1667 war in dieser Gemeine 189 Häuser und 977 Menschen, davon in Süderende 13—52, Oldsum 56—265, Klintum 22—112, Tuftum 33—189, Heddehusum 11—55, Üttersum 29—184, Duntzum 25—114. — Anno 1766 sind Häuser gewesen: Süderende 31, Oldsum 124, Klintum 32, Tuftum 76, Heddehusum 22, Üttersum 51 Duntzum 37 — Summa 373, und über 1100 Communicanten“.

Amrum Sogn. Indberetningen, der er skrevet i et

---

¹⁾ Det er Johann Andreas (f. 1694) og Johann Nicolaus Biber [f. 1725]: se Haupt. [III Übersicht der Meister p. 32].

daaligt, undertiden vanskeligt forstaaeligt Dansk, er dateret 3. April 1766 og indledes med et langt Brev til Biskoppen fra hans „hengivneste og ringeste Tjener“ Friedrich Mechlenburg.

Af Brevet anføres: . . . . „Mit Dansk er langtfra ikke saa flydende, som det burde, forhaaber dog derved Ds. Højærv. er fornøjet med en ringe tysk Præsts Dansk. Ds. Højærværdigheds Amanuensis har jeg meldt, at jeg havde efter sidste hafde Vinters først kunnet bekomme Ds. Højærværdigheds formedelst vedlagte, hvilket jeg ikke, før Paaskefesten var forbi, besvaret kunde bekomme, til Dels for idelig Arbejde, til Dels siden jeg først skulde indhente Efterretning om samme medfølgende Ting. Det saa ofte ommeldte Missale er her omkring i langt større Anseelse, end det re vera (∴ i Virkeligheden) er, siden derudi er noget anført af en anden Bog, som til Hr. Monrads Tid har været paa Morsum paa Sylt, hvilken By nu ikke har været af mig paa Sylt at opspørge; dog fandt jeg siden for den forrige gamle Rantrummer Kirke paa Sylt et Missale, hvorudi ogsaa havde været noget skrevet paa mange Blade, som var af en Røver udskaaret og medtaget. Mange synes, at det her befindende Missale har alle de Annotationer, som det i Morsum havde, hvilket ikke saa er; hvis samme havde angaaet Ribe Stift, havde jeg det meddelt; og handler kortelig samme Udtag: a) om en Spaadom om fire Religioner; b) om de pavelige Officialers Grumhed, som nok mere er bekendt af den pavelige Inkvisitions Historie; c) om en Hedning, som kom paa Sylt i en Kirke, hvor Apostlene blev af en Maler afmalede, hvilket, da han saa, sagde, at han

vilde hellere dø end antage den christl. Religion, hvorpaa han drog sin Kniv ud, stak den i sit Hjerte og døde; d) om nogle Partikulariteter Sylt vedkommende. Det øvrige i denne Bog er de anførte Levnedsbeskrivelser, nogle Excerpta af Aviserne, og hvorledes det her den Allerhøjeste har behaget aarlig at oplade og tillukke sin Velsignelses Haand. En berømmelig Mand har jeg givet ommeldte Annotationer at gennemlæse for at bekomme hans Mening derom at vide, som svarede, at samme ikke var af nogen Mærkværdighed. Det allerførste af samme kan jeg ikke læse, omendskønt jeg ikke ved at have set saa net skrevet som samme, men derhos er Bogstaverne saa særdeles og de smaa Bogstaver saa smaa, at de ikke kan læses, og de store Bogstaver er efter de syriske og arabiske Bogstaver; ellers er det paa Latin og skal være et Levnedsløb, og er over Folianten ikke 6 rigelige Linier og 2 halve Linier; Begyndelsen er vel dette: Anno dni 1510; derpaa kan jeg kun læse et og andet Ord som „Richardus“, som vel har været Præst paa Vesterland Føhr. Jeg beklager ikke at kan læse mere, saa og andre ikke heller, endskønt jeg har holdt det i Solen og brugt Vergrößerungsglas; i disse Dage venter jeg Hr. Kirkerup¹⁾, hvis han skulde have den Lykke at kunne læse samme, vil jeg straks meddele det. For 8 à 10 Aar fandt en her en Høj, hvorudi maaske har været 200 Urnas, ofte en liden udi en stor, men før jeg fik det at vide, havde Røvere ruineret samme for at søge Skatter, men jeg ved ikke, om de har fundet andet at med-

---

¹⁾ Jens Kirkerup, Præst ved St. Laurentii Kirke paa Føhr, se p. 170.

føre end disse Ting, som jeg gerne havde beholdt, nu skal Ds. Højærv. være den allernærmeste, hvilket jeg ogsaa har nødig at gøre, siden jeg er Amrummernes Præst, saa ingen har ikke let saadan Hjælp som jeg og Vesterland Føhrs Præster, siden disse Folk er opsætsige og genstridige, saa det er ikke at beskrive, hvilken Ondskab de har bevist mig fra Begyndelsen for Skolernes, Degnens, Kirkens og Fattiges Skyld, hvorved jeg alle Tider har triumferet nu at holde dødelige og udødelige Lov for mig, hvorvel min første Biskop Hr. Anchersen og første Stiftamtmand Hr. Gehejmeraad v. Scheel sagde mig straks, at de kendte noksom Amrummerne, og at jeg kun skulde skrive til dem som til min Fader; nu har jeg ogsaa faaet for 6 à 8 Aar et tæt og varmt Hus at bo udi, hvorved jeg igen er kommet til min ægte Sundhed, Kræfter og fulde Mæle, efter at jeg kom her af det gamle aabne Hus . . . .“

Af Præstelisten: Amrum ringe Øs Præster, Kirke etc. angaaende, saa vides intet om dens Præster før Reformationen uden dette, at den Tid Reformationen skulde tage sin Begyndelse, var der en Pater, hvis Navn ikke vides, har været en særdeles Papist Fører; han gjorde den Tid en Rejse til Føhr med det Ønske, at hvis han ikke kunde kuldkaste Lutheri Lærdom, han da ikke maatte komme med Livet tilbage, hvilket siges ogsaa skete, idet han styrtede af Hesten og brød Halsen ved en By paa Føhr Witsum, til hvilket Sted de Forbigaaende Sten kaster, hvorfor der endnu er en temmelig Stenhob, da dette Dødsfald har gjort et saadant Indtryk og Bevægelse, at de hellere og villigere

derpaa siden havde antaget Lutheri Lærdom. — *Didrik*, som skal have været her 9 Aar, den første halve Tid Papist, den øvrige Tid luthersk. — *Friderich*, om hvilken siges, at han skulde have været Præst over 50 Aar, hvilket dog ikke kunde være her, uden han havde været her længe immeritus, hvorom intet vides. — *Tycho Frudsen*, som . . . er bleven i den latinske Skole for hans gode Hoveds Skyld sat af en Købmand i Hamburg, for hvem han skulde have faret til Søs som Dreng, hvorpaa han er bleven Præst her, hvor han har levet over 50 Aar, da han døde 1630 17. Septbr. og 19. Septbr. for Alteret som en eksemplarisk Præst begravet af Morten Flor (hvilken Hr. Tycho skal tilsidst særdeles have bedet om) . . . Hans Kone har heddet Karen, som var fra det faste Land, men vides ikke hvorfra ellers. — Hans Successor har været her et Aar før hans Død for hans Alders og Svagheds Skyld, nemlig *Morten Flor*, en Borgersøn fra Bredsted af Navn Matthias Flor [ø: Faderen], hvis [ø: Mortens] Moder har heddet Lucia; han siger i sit Missale, at han har været 3 Aar Præst paa Nordmarsk (1626—29), og er han af Amrums Indb. antaget til Præst formodentlig ikkun for det første for Pestens Skyld, da han tillige melder udi Beg. af hans Kirkebog, at han her straks for Pestens Skyld maatte begrave 147 Personer, saa at der ikkun blev 80 tilbage, hvorpaa han ogsaa blev af Pesten syg og maatte udstaa nudsigelige Smerter; hans første Kone Pop Volquartz har han 25. April 1630 faaet paa Nordmarsk, med hvilken han blev vel-signet med 6 Sønner og 2 Døtre, at hvilke den talrige Flor Familie er afstammet saavel her som paa Føhr,

Sylt og andre Steder . . . Hans først antagne Hjelpepræst for hans Alders og Svagheds Skyld var *Jacobus Boetius*, som var Præstens Søn af Garmelsbøl [ø: Galmsbøl], og hvis Oldefader har været Præst til Nieblum paa Føhr; Hr. B. skal ogsaa have været Præst i over 50 Aar, men her kun 5 Aar, siden han er bleven som uskyldig herfra fordreven, hvorpaa han straks har bekommet en stor Menighed og levet med sine udi stor Velstand; hans berømmelige Successors Ord om hans Fordrivelse er udi bemeldte Bog disse: Anno 1681 ist mein Verweser Hr. Boëtius von etlichen Kirchspiel-Leute, da er 2 Leuten bestädigen sollte, dem Cantze verboten, welches zuerst vor Tycho Erckens Hause im Norddorff, darnach selbiges Tages auf dem heiligen Kirchhofe mit grossem Tumult und Greuel für Gott und die Christenheit geschehen ist; sein vornehmster Widerpart Bo Carstens ist bald darauf in Verwirrung der Sinnen gefallen und endlich zwar ohne Zweifel busfertig doch jämmerlich gestorben. Wie es aber denen andern ergehen werde, stehet in Gottes gerechten und unausbleiblichen Gerichte, da der geehrte Leser den wahrhaftigen Handel ihres Verübens und wie sie vor Obrigkeit geschworen und ihren Hass und Muthwillen ausgeführt aus dem Munde der allwissenden Jesu hören und aus dem unbetrieglichen Buche ihres Gewissen selbst lesen wird . . .“ (Efter dette er man rigtignok lige klog paa, hvad der er sket; se dog nærmere nedfr.). — Efter ham fulgte (1681) *Daniel Monrad*, hvis eget Levnedsløb udi det bemeldte Missale er som følger . . . Heri fortælles (paa Tysk), at han er født 1655 i Svenstrup paa Als, hvor hans Fader Georg M. var Præst,

at han gik i Skole i Haderslev. i sit 17. Aar rejste til Danzig for at studere, senere til Königsberg, Wittenberg, København osv., kom tilbage og bl. a. var Præst ved Slotskirken i Kolding hos Amtmanden, Generalmajor Ditlev Rantzau fra 1679, før han kom til Amrum. — Om sig selv siger *Fredr. Mechlenburg*, at han var Søn af Købmand Jørgen Frederiksen fra Christianssand ved Trondhjem, hvis Farfader var Præst til Tingvold i Trondhjem Stift, da noget derfra hans Faders Oldefader var Præst til Grytten og tillige Provst i Herredet; hans Moders Navn var Else Margrethe Mechlenburg, en Afstamning med hans Farmoder af de for Krigen flygtede Mechlenburger . . .

Kirke n, St. Clemens Kirke, er bleven $\frac{1}{4}$ Mil fra Sonden for den flyvende Sands Skyld forflyttet fra et nok (endnu) kendeligt Sted, kaldet „gammel Kirkegaard“, da den er gjort fast eengang saa lang, som den tilforn har været, og er nu 10 Al. længere end den længste Kirke paa Sylt. Ornamenta er kun faa, som bestaar af to Kroner, begge af 8 Arme, som to grønlandske Commandeurs herfra har foræret. Alterets Skilderi skal af Kendere være et Mesterstyk, hvorpaa Frelseren med sine Apostle er afskildret, hvorledes han indsatte Alterens Sakramente. Klokken er kun liden, hvorpaa staar paa Latin, at den er gjort 1692 udi Husum. Ellers er Kirken til Hr. Monrads Tid inden og uden forbedret, hvilket ogsaa for 20 Aar til min Tid er sket, da den indentil ny er indrettet med en Gang i Midten for de to forrige smaa og krumme Gange, hvorved Kirken har meget profiteret, idet den derved bekom mange Kirkestader, saa og blev den

inde kønt malet og marmoreret, men har kun et temmelig lavt, nyt Trælott, og tillige lang og smal, at 5 Personer alene kan sidde bekvem i hver Stol til begge Sider, hvorved ogsaa er to Pulpiturer, hvilke Poster foraarsager, at de, der prædiker, klager, at den er tung at prædike i; ellers er den ikkun tækket med Rør. Dens Indkomster er ikkun af noget Fæsteland, Lig og Stolestaderne, som tils. aarlig kan beløbe sig til 50 Rd., hvorved Kirkens Udgifter er ikkun aarlig Præpositi Salarium 3 Rd. og Cathedraticum 2 Mk. Herved maa jeg, før jeg forlader Kirken, fortsætte efter Begæring, hvad Hr. Monrad i sin ommeldte Bog melder, nemlig „Bei der Reparation der Kirche ist oben im Alter einen kleinen rollen Stein, ein Stück Blei gleich einen Crucifix (gefunden?), in welchem lag ein Seiden-Tuchlein mit vermoderten Knöchlein angefüllet; es war aber gar keine Nachricht, woher oder wessen es sey; kann sein, dass es von St. Clemens sey . . .

Sognet . . . bestaar af 3 smaa Byer og et Hus ved vor Havn, som bliver holdt for det bedste her herom. *Norddorf* bestaar af 53 Huse, *Süddorf* af 25 og Kirkebyen, tilforn kaldet *Middeldorf*, hvilken de nu kalder *Nebel*, ved ikke hvorfor, af 70 Huse.

Præstegaarden hører alene Menigheden til, der bygger og holder den i Stand, og som tilforn har staaet i *Norddorf*, som er en halv Mil og Kirken længst fra liggende, hvor den er to Gange udi ti Aar til Hr. Tycho Frudsens Tid afbrændt formedelst en uagtsom Kone, i den vestre Ende boende, begge Gange, som derfor fik en Dom at bygge et Hus temmelig langt fra Byen. Efter den første Afbrænden satte Menigheden et nyt

Pastorat-Hus, men som det ogsaa som meldt afbrændte, kunde Menigheden ikke straks bygge paany; derfor bekom Hr. Tycho Tilladelse at tage saa meget af Pastorat-Stavnen, som han havde billig nødig, og byggede derpaa et Hus for sig og hans Arvinger af hans egne Penge, hvilket han den Tid kunde gøre, siden han havde en 8. Part af Landet uforkrænket i Stedet for al Slags Tiende; derfor da Hr. Flor for hans Alders og Svagheds Skyld blev til Præst antaget, satte Menigheden, hvor det afbrændte Pastorat-Hus havde staaet, et slet Hus paa Staalber [ø: Stolper], som de siden til Hr. Boëtii Tid har stukket 5 à 600 Rd. udi, men fast forgæves, siden de ikke nedrev Staalberne og lod Huset staa saa krummet og skæv, som det var, hvorfor jeg med mine ogsaa har haft megen Kummer, siden det tilsidst blev saare slet, saasom Staalberne af store Storme hældede fra Vesten til Østen saa og fra Sønden til Norden, hvorfor vor til den Tid havende Stiftamtmand v. Holstein lod det gamle Pastorat-Hus besigte af forstandige og oprigtige Mænd fra Føhr, som dømte, at Huset maatte ganske nedkastes og paa nyt opbygges, hvortil vor sidst afdøde Konge svarede, at siden Huset maatte nyt opbygges, skulde det lægges ved Kirken, hvilket ogsaa er sket.

De Fattige faar, hvad der gives i Kirkeblokken, og naar samme ikke for en anden er nok, gøres straks en Omsamling over hele Landet, saa ingen kan klage.

Antikviteter er ikke bekendt, uden at de, som graver efter Digesten, finder undertiden nogle Urnas, hvorudi de finder noget som smaa Sakser, Kniver, Spænder, til Dels af et Slags Messing, til Dels Perler af

Sten, som ogsaa smaa Kaarder af Flintesten, hvilke jeg ej har hengivet Elskere af saadant (!).

Højene har ogsaa her deres Navne af ingen mærkværdig Betydning uden en, som hedder *Befrielsens Høj*¹⁾; to er her vist, da enhver har en Grav rundtom, hvilket en lærd Mand sagde mig, at Gravene var derfor gjorte, at Blodet, naar de slagter oven paa Højen, kunde blive udi Gravene, hvilke, naar de var fulde af Blod, saa var Slagtingen eller Ofringen efter deres Mening højst fuldkommen . . . En anden lærd Mand har deriveret denne Øs Navn, da han sagde, at Amrum har heddet i gammel Tid *Ømraun*; Øm sagde han betydede wyste og raun et Sted; derfor hedder Øen et wyste Sted eller en Udærken, hvilket Landet nu er, siden den største Del deraf bestaar af Sandbjerge, hvorudi nogle Harer holder sig op, hvorfor her siges, at de svagelige her herom for Forfriskningens Skyld har forføjet sig i gammel Tid hertil, siden dette Land er det højeste herovre, og derfor har de holdet samme for det sundeste for de svagelige, siden det tillige ogsaa har en levende Naadekilde, som de har holdet særdeles sund; saa ogsaa er her paa et Sted Blod-Worme, som vi meddeler vore omliggende Naboer; hellers er denne Ø fra den ene Ende til den anden vel længere end som det kostbare Føhr, da denne største Del af Landet er som meldt de

---

¹⁾ Mon det ikke skulde være den samme som den, der omtales i Jahrbücher für Landesk. IV (1861) p. 246 — og ligger i Nærheden af Syddorf, „Reddenhuug“, om hvilken der fortælles, at en tidligere amrumsk Præst oversatte Navnet ved „Rettungshügel“, „Redningshøj“, et Asyl eller Fristed i Modsætning til en nærliggende Høj, hvor der havde staaet en Skampæl.

flyvende Sandbjerge og har England og Sletland af en Side til vore næste Naboer.

Den bedste Næring her er Søfarten, da alle farer her uden særdeles halte Personer, som er Skrædere, saa og farer en ikke, som er noget simple og ikke tilskikket til Soen . . . Avlingen er paa denne slette Sandhøj meget ringe, og har man tit ikke Sæden igen, naar man har Tørhed, som tit er; hellers saar disse Koner her, saa godt de ved at dyrke Landet, lidet Havre, Byg, Rug og Ærter; ligeledes er der fast intet Fiskeri uden nogle faa Maaltider af Skoller [ø: Flynder] og Aal, hvorved de ogsaa har en liden Røkkelfangst [ø: Rokke], som ogsaa ikke er tilstrækkeligt til Landets eget Brug. Nogle faa Øster-Bænke er her om Landet, hvorved Indb. har nogen Fortjeneste, naar Bogstaven R er udi Maanedernes Navne, hvilken Fortjeneste kunde være større og mere, hvis de kgl. Pækter [ø: Forpagtere] var retfærdigere og ikke saa skrækkelig nærsomme, hvorved de ganske ødelægger de kostbareste Øster-Bænke, hvilket dem mere end som kan bevises. Af Indbyggernes samtlige Fortjeneste skulde Præsten have efter gammel Sædvane og Ret en Del, siden Landet er saa slet og Menigheden saa liden, hvilken Sædvane nu Indb. har fast ganske forglemt; derimod har de egenmægtig ved de mange Præste-Vacancers Skyld bemægtiget sig en stor Del af deres Præsts 8. Del af Landet i Hens. til Græsning, Brændsel og England, hvilken 8. Del Præsten skal have for en Slags Tiende; hellers har Diakonaten til Nicolai Kirke paa Føhr bekommet til den papistiske Tid mere end Halvdelen af Amrum Præsters Græsning og Brændsel, som en for-

ment hellig af Navn *St. Anna* har testamenteret samme Diakonat, siden hun er bleven herfra til en Borg paa Føhr til en af Navn *Storch* givet (?), efter at hun vel var kommen af de helliges Tal, siden hun her i Uære fødte en Datter. Samme Anna skal her have boet paa et angenemt Sted ved Vandet, som endnu hedder *Borg*; det er en Fæstning, hvor der endnu er dyb Grav om, og hvor man endnu kan se, hvor de er opgangne, og overpaa har været to Kældere. Noget fra dette Sted er en Ager, hvorudi er et Sted af ungeføhr 4. Al. Fir-kant, hvorudi ikke vokser et Mon Korn, fordi nogle Amrummere der skal have aflagt en falsk Ed, og kan man endnu se, naar Kornet vokser, hvilken Vej de er gangne derfra, siden i samme intet vokser. „Til Hr. Bøtiti Tid saa og før hans Tid har her været en stor Velsignelse af Fisk saa og af Vildgæs-Fangst med Garn, men efter hans Bortdrivelse er den store Velsignelse ligesom fra Landet bortfejjet¹⁾); derimod har den Aller-højeste maattet efter hans Strafferetførdighed hjømsøge Landet med adskillige Straf, som med flere Slags for-skellige Sygdomme, som Sprinkkel [„Pletfeber“], Blød-gang etc., frenødes med store Vandfloder, stor Mis-vækst og store Søskafer, da engang er 8 herfra for-ulykkede, engang 14 Personer, engang til min Tid som udi et Øjeblik 18. Engang har her været en saa stor Wolchenbruch, at en ledig [tom] Bryggekedel er bleven halvfylt med Vand . . . Til Hr. Monrads Tid skriver samme udi saa ofte bemeldte Bog, at her faldt en saa-dan Hagel, at nogle var som et Dueæg, nogle som et Hønsæg. Til min Tid har jeg fra mit første Foraar

¹⁾ Dette er understreget i Manuskriptet.

og Sommer forundret mig over den store Mangel af Regn, hvoraf dog vore Naboer her herom har haft Velsignelse, da Vand-Wolkerne er her paa det hastigste over os forbigaaede. Til den Allerhøjstes retfærdige Straf er ogsaa vel med at regne, „at siden Hr. Boëtius kom herfra, er dette ringe Land fast ikke befriet for Processer“¹⁾. Aarsagen til at Hr. Boëtius kom herfra, er vel den gamle Hr. Flors Søns Egennytte, hvilken Søn havde adskillige Aar det gamle Pastorat-Hus at bo tillige med hans Faders Pastorat-Land i Norddorf, siden hans Fader havde her i Kirkebyen et Hus, som han i adskillige Aar i hans Alder med Sundhed beboede, men derpaa blev hjemstøt med højstbedrøvet Epilepsia, hvorfor han maatte have en Hjelpepræst, som Hr. Boëtius først blev, som meldt, som boede med sin Søster, som førte hans Husholdning, udi det gamle Pastorat-Hus, hvoraf Hr. Flors Søn maatte tage Flugten; men som Hr. Boëtus havde været her 2 à 3 Aar, blev Hr. Flor saa ganske befriet fra hans hafte store Jammer, saa han igen kunde prædike, hvorpaa Sønnen paa alle Maader vilde have Hr. Boëtius igen bort, at han atter kunde bruge det gamle Pastorat-Hus med dets Land, hvoraf han gav Faderen et lidet, hvorved Sønnen til den Tid havde sin Fordel; derfor søgte han ganske uden Grund at beskyldte Hr. Boëtius for contra 6tum [ø: mod det 6. Bud], hvorved han dog ingen Vej for Øvrigheden kunde komme; derfor søgte han at styrte ham for en anden Ting, som var, at han skulde efter sin Garmelsbøl og Holsten Maade først have bedet for Fyrsten af Holsten

¹⁾ Dette er understreget i Manuskriftet.

og derpaa først for Kongen, hvoraf blev gjort til den Tid saa meget, at han blev afsat og maatte vige¹⁾, siden den bemeldte Bo Carstens var Hr. Flors Søsters Mand og havde Penge, som de siger den Tid gældede meget, hvilket man dog ikke gerne vilde tro om sine Forfædre.

Skrifter ved jeg ikke, at de amrumske Præster har skriftlig eller i Trykken udgivet; hvad Hr. Swerg²⁾, efter at han kom fra Amrum, har udgivet, er bekendt.

2. Møgeltønder Herred.

Daler Sogn. Der er to Indberetninger, af Pastor Jørgen Frederik Riis, dat. 30. April 1766 og 9. Febr. 1768. Jeg har saavidt muligt sammenarbejdet dem (det samme har jeg gjort senere, hvor der er flere Indberetninger).

Af Præstelisten: *Jørgen Frederik Riis*. Jeg er født i Kolding 8. Septbr. 1722 (Wiberg har 10. Septbr.) . . . Min Farfader Jørgen Pedersen Riis var Avlsmand i Riis By i Givskud Sogn og var med i Landmaalernes Forretning i 1686; Farmoder var Johanne Jensdatter af Lerager; min Moder er Johanne Arvedsdatter, født i København, min Mørfader Arved Pedersen, kgl. Majs! Foustagemester; jeg kom i latinsk Skole i Kolding 1732, lærte der i to Aar, fik privat Information i et Aar og var saa igen i Skolen i 6 Aar . . . Efter endt Eksamen (1745) rejste jeg atter til mit Skoleembede i Kolding,

¹⁾ Jensen, Kirchl. Stat. p. 1583, angiver ogsaa dette som Grunden til hans Afsættelse.

²⁾ D. G. Zwergius, der var Præst paa Amrum 1728—32 og derefter blev Præst i Slangerup paa Sjælland. Se om ham Biogr. Lex.

som ved en Vikar var forrettet; 1754 blev jeg af Enkefru-Grevinde Anna Sophie Rantzau af Schack kaldet til Sognepræst for Lidemark og Bjeverskov Menigheder, men efterdi der blev Proces de jure vocandi mellem Enkedronningen og Grevinden, varede det et Aar, før end Kaldsbrevet blev af Kongen konfirmeret; 1756 12. Novbr. blev jeg af Grevinden kaldet til Daler; 14. Oktbr. 1757 kom jeg i Ægteskab med Cathrine Hansen fra Søndergaard; hendes Fader var Andreas Christian Hansen, hendes Moder Elisabeth Hedevig, hendes Farfader var Gothard Hansen og Farmoder Karen, hendes Mormoder var Nicolaus Clausen, Amtsforvalter ved Lygumkloster og Forvalter paa Trøjborg, og hendes Mormoder hed Margret Hedevig. — I mit Ægteskab har Gud velsignet mig med 4 Sønner og 1 Datter: Jens f. 31.7. 1758, Elisabeth Hedevig f. 6.8.1760, Hans f. 15.9.1762, Andreas Christian f. 13.11.1764, Johannes Arved f. 30.5. 1767; min Datter døde 10.5.1763.

Kirken¹⁾ kaldes St. Mauritii Kirke. . . . Den er bygt i aflang Firkant, mest af store hugne Kampesten. Taarnets Spir gaar spidst op i en Ottekant med en Fløj paa Spidsen; Spiret er med Spaan bedækket . . . Koret, som er noget lavere end Kirken selv uden til, ender mod Ø., og er begge belagte med Blytag. I Kirken er Fjæleloft, men Koret bestaar af to murede Hvælvinger. Den gamle Altertavle forestiller Marie og Christus siddende paa hendes venstre Side, derforuden de 12 Apostle og 2 af de vise fra Østerland, alle i Billedhuggerarbejde af Træ. Christi Korsfæstelse er paa tre Steder i Kirken afbildet, derforuden ogsaa et

¹⁾ Se Haupt II p. 568.

Mariabillede med Barnet, som synes at være gjort i en Hentydning til Apoc. 12. c. . . . Paa Prædikestolen, som ved Tidens Længde er bleven meget brøstfældig, findes denne Inskription: „Anno 1606 heft Jacob Moritz, Borgere in Lybeck, diese Predichstol dieser Kirche verehret“; derforuden paa de 6 Sider er forestillet i Billedhuggerarbejde af Træ, malet og forgyldt, adskillige bibelske Stykker, saasom Mariæ Bebudelse, Christi Fødsels Forkyndelse for Hyrderne, Christi Korsfæstelse, Opstandelse, Himmelfart, Genkomst til Dommen, med Omskrift: „Gott zur Ehren und ewiger Gedächtniss“. I Taarnet to Klokker. Paa den største findes intet tegnet, paa den mindste staar flg.: „im jare MDCVII hebben de erbaren also Gebröder Moritz, Borgere in Lybeck, Andreas, Hans, Mathias diese Klocke tho Gottss ehre gegeben in de Kirche tho Daler tho einer Gedächtniss ihres Vaters Moritz attersen aldar (?) Reinhold Benninck got mi in Lybeck“¹⁾. Maaske det er formedelst disse Gaver til Kirken, at denné Moritzes Familie har haft Tilladelse til at gøre en stor Begravelse i Kirkegangen, hvor endnu ligger en Ligsten, som det Navn Moritz staar paa, den øvrige Opskrift er mest udslidt. Ved en Tradition fortælles der om Jacob Moritz og hans Brødre, at de formedelst Søfarten havde erhvervet sig stor Rigdom, fornemmelig da de paa deres Sejlads kom til et Land, hvor Folkene døde bort af Pest, og at de paatog sig at være Pestdragere; siden havde Jacob Moritz, som maaske overlevede sine Brødre, sat sig ned i Lybeck og tilsidst, efter at hans Midler var fortæret, var bleven saa fattig, at han der

¹⁾ Jvfr. Haupt II p. 570.

fik Understøttelse af Fattiges Kasse. — Kalk og Disk af Sølv, forgyldt inden og uden, er givet af Kirkens høje Patron, da det grevl. Vaaben staar paa Disken; her findes og en rund Sølvdisk til Oblater og en Sølvkalk og Disk at bruge til syge, som begge ligeledes er grevl. Gaver til Kirken . . . . Paa Alterklædet er det grevl. Vaaben udvirket med Guld og Sølv. Bordyring er paa Rygstykket af Messebaglen den korsfæstede Christi Billede med et Døningehoved ved Korsets Fod, men omkring Billedets Hoved en Halvcirkel af massivt Sølv forgyldt. Funten er rund udhulet af en Kampesten, Foden er af en anden Kampesten med nogle udhuggede Mandehoveder. I den venstre Ende er et Pulpitur, som strækker sig fra den ene Væg til den anden . . . Paa en Præsten tilhørende Mandsstol findes indskaaret paa den ene Side af Døren: „Hr. Jens (Clausen Luc. X. Et er fornødent“, paa den anden Side: „Anno Christi 1640“. Tvært overfor paa Kyndestolens ene Side disse Ord: „Lucia Hr. Jenses 1 Petri 1 Herrens Ord bliver evindeligt 1640“, og paa den anden Side ved Døren: „Luc. XI. Salige er de, som høre Guds Ord og bevare det“¹⁾ Men i Stedet for denne Kyndestol er nu bygt til Præstekonen en inde-lukt Stol inden for Kirkedøren.

Kirkens Jorder, som alle er fæstede ud til Bønderne, beregnes til Hrtk. 7 Tdr. 1 1/2 Alb. Derforuden er visse Huse her og der i Sognet, som kaldes Kirkens Kaad, hvis Behøere foruden anden Afgift skal ved forefaldende Kirkereparation gøre visse Dages Arbejde. I

¹⁾ Det er Sognepræsten Jens Clausen (1634—60) og hans Hustru.

Steden for Kirketiende giver Bønderne visse Skpr. Rug, Byg og Havre . . . Det er ej at tvivle om, at jo denne Kirke, saavel som mange flere i Landet har staaet i svare fjendtlige Tider, dog haves her hverken Fertællelse (!) om eller Kendetegn til, at Kirken derudi har lidt nogen Tort. Da Kirken ligger til Grevsk. Schackenberg, saa har den og, saa vidt jeg ved, hørt dertil fra den Tid, Grevsk. blev oprettet. Foruden til forefaldende Udgifter til Reparation betales aarlig af Kirkens Indkomster Studii Skat 1 Rd., Cathedratium 2 Mk., til den danske Kirke i London 2 Mk., til Skolekassen 3 Rd. 2 M., til de Fattige 3 Mk., til Provsten og Præsten hver 1 Rd., til Messeklæderne at renholde 3 Mk., til Kommunionen for Brød og Vin 6 Rd.

Præstegaardens Hrtk. er 6 Tdr. 7 Skpr. Der er til den 28 Acre og England saa meget som 13 $\frac{1}{2}$ Dageslæt. Paa Gaardens Grund er ingen anden Bygning uden Præsteboligen med Ind- og Udhuse, som indløses af Successor for 500 slette Dir. Præsten har tilforn haft i Fæste af Kirkens Land en Eng ved Gierup Mark paa 2 Dageslæt, som er kommen fra Præstegaarden, fordi Hr. Meyer [o: Bendix M., Præst 1730—41] ej vilde fæste den, da den blev ham tilbudt. Enkepensionen, som jeg aarlig betaler til Hr. A. Wedels Enke¹⁾, er 33 Rd. 2 Mk. Foruden Enkepensionen gives intet af Kaldet undtagen den aarlige Studii Skat og Cathedratium og 2 Rd. til Ribe Stifts Præsteenker, saa

---

¹⁾ Det er Anders Ægidisen Wedel, der var Præst her fra 1705 og døde 1730; han var gift med Formanden Ægidius Grams Datter Anna Cathrine, saa hun maatte være godt til Aars i 1768.

og Familieskatten, som er paalagt efter Stedets Hrtk., 7 Rd. 1 Mk. 2 Sk., tilmed den nu i nogle Aar værende Ekstraskat, 1 Rd. aarlig, ligeledes for de Fattige til samme Skat 6 Rd., som jeg er bleven ansat for, beregnet hvad jeg efter min Andel giver til Sognets Fattige.

Af to gamle Papirer, skrevne af mine Forgængere Hr. Ægidius Gram og A. Wedel . . . , kan man klarligen se, at Præstegaarden, især hvad Indhuset angaar, er fordem vedligeholdt ikke paa Præstens, men paa Kirkens Bekostning, thi Gram skriver i den Fortegnelse, han har forfattet om Kaldets og Præstegaardens Indkomst og Lejlighed 1. Febr. 1690: „Hvad Inventarium sig belanger, findes et gammelt Skab i den store Stue og en Kakkellovn i Dørnset (Dørns 3: Dagligstue), hvilke tillige med Sengestederne i Kirkens Huse hører Kirken til“. Wedel skriver: „Overalt har jeg den Besværing, hvilken min gode Formand med stor Ubetænksomhed har tillkøbt sig og flg. Efterkommere, at jeg selv maa lade Stuchuset og Stalden, som i forrige Tider har været Kirkens Huse og af Kirkens Midler er blevne holdte vedlige, af min egen Pung reparere“.

Sognets kontribuerende Hrtk. er 228 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdkr. $\frac{1}{2}$ Alb. Der er 549 Indb. (i 1768); de Fødtes saavel som de Dødes Antal er ungeføhr 20 til 30 aarlig.

Sognet bestaar af to Byer og noget mere end den halve Part af den tredje. *Daler* By ligger V. for Kirken, hvoraf den synes at have sit Navn. Der er vel de Byer og Egne, som har Navn af, at de ligger i en Dal, saa maaske Dalby deraf er kaldet; saaledes i Skriften anføres en By i Canaans Land, Dale-Landet Josu. 17, 16. Men Daler ser ikke ud til at have sit

Navn deraf; thi endskønt Byen ligger lavere end Kirken, saa er dog Situationen mere lig en slet Mark end en Dal, derfor synes det rimeligere. at D. har sit Navn deraf, at den ligger V. for Kirken, det er mod den Himlens Kant, hvor Solen daler eller gaar ned. Allerhelst, da den anden By *Østerby* sluttelig nok kaldes saaledes, fordi den ligger Ø. for Kirken . . . . Hvad *Gerrup* Etymologi angaar, da giver den Endelse (drup) eller (rup) tilkende en Landsby, som mangfoldige Landsbynavne stadfæster, men den første Stavelse har maaske sin Oprindelse af St. Giertrud eller af Gjerde og Skillerum, fordi Gaden i Byen skiller den nærre Part, som hører til Visby Sogn, fra den søndre, som ligger til Daler Sogn.

I Daler By er 11 hele og 4 halve Gaarde under Grevsk. Schackenborg, 1 hel og 3 halve under Tønderhus og 2 halve under Lygumkloster Amt, i Østerby 8 hele og 5 halve under Schackenborg, 1 hel og 1 halv under Tønderhus, i Gierup 2 hele og 4 halve under Sch., 1 hel under Tønderhus og 1 halv under Cuxbüll. De Gaarde, som hører under Tønderhus, Lygumkloster og Cuxbüll, beregnes ikke efter Hrtk., men efter Plove.

Husene . . . Taget tækket enten med Langhalm eller Rør, som man kalder Istag, fordi de skæres paa Isen.

Daler By Skole har været til fra samme Tid af, som Skoler andensteds paa Landet er oprettede, slutter jeg af det gamle Skolehus, som Sognet holder vedlige, og da Skoleholderen i Daler er Degn tillige, saa kaldes han af det grevl. Herskab. I Østerby holder nu Bymændene til Bekvemmelighed for deres Børn selv en

Skoleholder og de i Gierup ligeledes. Skoleholderen faar alene 2 Sk. danske af ethvert Skolebarn, dog i Østerby og Gierup giver samtlige Kosten ved Omgang i Byen. Her holdes Skole fra Mikkelsdag til Midsommer undtagen et Par Uger i Jul.

Sognets Fattige er paa nærv. Tid 17, nemlig 7 i Daler, 7 i Østerby og 3 i Gierup, af hvilke somme faar 12 Skpr. Rug, andre 10, andre 8, andre 4, andre 3 om Aaret, eftersom deres Tilstand er mere eller mindre trængende . . . Ligning over Sognet er gjort saaledes: Jeg giver 20 Skpr. Rug, Degnen og de øvrige Gaardmænd 6 Skpr., en anden 5, andre 4, andre 3, andre 2, somme 1 $\frac{1}{2}$, somme ikkun 1 Skp. . . . Derforuden giver de fleste Gaardmænd i Daler visse Skpr. Malt, som ligeledes uddeles til de Fattige . . .

Der ligger 4 Høje paa Marken, 2 paa Daler Mark, som kaldes *Bannerhøje*, hvilke efter Fortællelse har deres Navn deraf, at de i Krigstider er brugte til at oprejse Bannere eller Standart paa, hvorved holdtes Vagt, der gav Agt paa, saa snart noget fjendtligt lod sig tilsyne, og antændte paa Højen Ild som et Signal, at hver Mand skulde være i Gevær. Den tredje ligger paa Østerby Mark og kaldes *Grønhøj*, den fjerde paa Gierdrup Mark og hedder *Tøthøj*. Om dem fortælles intet mærkeligt uden det, at der i Tøthøj saavel som og i Bannerhøj er fundet sorte Lergryder med Aske og Ben udi, saa at de er saadanne Høje, som der findes flere af paa andre Steder, nemlig Begravelsesteder, der formedelst Menneskenes Hænder er anlagte den Tid, Hedningerne her i Landet brændte deres Døde, og efterdi den Urna, der blev fundet i Tøthøj, var som en

sort Jydepotte, det endnu en levende Mand i Daler, som fandt den, kan være Vidne paa, saa maa Jydepotterne være en af de ældste Fabriquer i Landet.

Sognets bedste Næring er for Bonden Agerdyrning og Kvæge Opdræt. Her avles Rug, Byg, Havre, dog mest Rug, og lidet Boghvede. Endskønt al Slags Korn er afsættelig, dog mest Rug, en Del til Husfolk og Inderster, hvoraf er mange her i Egnen, men ellers er Højer og Tønder nærmeste Steder, hvor de kan sælge deres Kornvarer. Al Sæd kan dyrkes hvert Aar, men Udland, naar det har givet 3 Kærver efter Goden, hviler i 3 Aar og undertiden længere. Dersom de gode Forordninger, som Hs. Maj. har givet om at skifte Land, kunde sættes i Værk her i Sognet, haaber jeg, det skulde tjene til Avlingens Forbedring, naar enhver fik sit Land for sig selv enten i Fener eller indgroftet, thi derved blev man bevaret for Jord-Tyven, som pløjer fra sin Nabo, deruæst kunde man og have mere Nytte af Jorden og bedre prøve dens Kraft, naar man ikke var nødt til at følge et undertiden taabeligt Bonde-Modes Indfald. Kvindfolk ernærer sig ved at gøre Kniplinger; jeg holder for, at Kniplingsarbejdet bedst skulde rafineres derved, at de høje Rangs- og Standspersoner og andre formuende Folk, som bruger brabantiske og franske eller andre udenlandske Kniplinger, i Steden derfor alene brugte dem, som fabrike-redes her i Landet, da vilde ikke alene de fattige Knippespiger faa deres Arbejde bedre betalt, men endogsaa udarbejde rarere Mønstre. Ved Søfarten adspørge (!) en Del af Mandfolkene deres Brød. Her er ogsaa mange Vævere i Sognet, fornemmelig i Østerby.

Her er intet Fiskeri, thi i den lille Aa eller Bæk som paa Landkortet kaldes Sejersflod, fiskes ikke meget, fordi det ikke lønner Umagen. — Der graves nogle Tørv ved Daler By, men ikkuns faa og ildelugtende, da samme liden Mose ogsaa er forgravet. Paa Østerby og Gierup Hede graves Flåger til at brænde, men samme er ogsaa af en ringe Slags.

Af vilde Dyr findes her alene Harer, undertiden er ogsaa Ulve komne her i Egnen.

Emmerlöv Sogn. Indberetningen, skrevet af Pastor Hans Otto Foss, er dat. 12. Jan. 1766. Desuden findes en af ham forfattet Oversigt over Kapellaniets Historie (dat. 14 Jan.) og en Indberetning af Kapellannen Folkmar Danchel, dat. 2. Aug. 1766.

Af Præstelisten: *Johan Claudius* (Clausen, d. 1744) . . . havde i sit Ægteskab to Døtre, som begge har været forsørgede i Præstestanden, og en Søn, som er Kancelliraad og Amtsforvalter *Claudi* i Kloster; han var Præst i henved 30 Aar. — *Hans Otto Foss* . . . gift med Søren Steenstrups Datter . . . Datterdatter af Hans Mossin, Sognepræst til Nicolai Kirke i København . . .

Af Oversigten over Kapellaniets Historie:¹⁾ Skønt nogle mener, at ingen Kapellan i gamle Tider har været i E., og hvad derom kan være sagt og skrevet, skulde være at forstaa om Sognepræsten, som og virkelig kaldtes Kapellan i Hens. til Biskoppen i Ribe, som da havde kaldet lagt til sit Bord og derfor ansaa

¹⁾ Det er denne Beretning, hvorpaa Wiberg (I p. 316) vistnok bygger sin korte Bemærkning om Kapellaniets.

sig som den rette Sognepræst, hvilket især ses af Ærkedegn Erasmi Heidtmanns Brev af 24. April 1598, hvorved han formelder disse sit Prælatus Kapellaner (d. ø. Sognepræster) Lindring i Bygkontributionen, saa kan man dog ej heller nægte, at der jo dog ogsaa har været andre Kapellaner her ved Kaldet, og har jeg i en gammel Kirkebog fundet fig.: Anno 1620 hæderlig og vellærde *Hans Nielsen*, som har tjent for en Kapellan i E., sagtmodeligen hensovede i Herren den 4. Marts, blev saa hæderlig begravet 7. Marts spe vitæ perennis certissimus (i fast Overbevisning om det evige Liv). Da nu Sognepræsten selv har skrevet dette, saa bliver den gamle Kapellan i E. ej længer nogen Chimere eller Gættelse. Men da Sognet dog paa de Tider synes at have været af saa liden Betydenhed, at det ikke kunde behøve en Kapellan, saa er det ej urimeligt, hvad mig af gamle troværdige Folk er berettet, at samme har tillige været en Herredskapellan, i fornødent Tilfælde til Tjeneste for det hele Herred. Hvorom alting er, saa vil jeg meddele om ham, hvad jeg saavel af Tradition eller af Dokumenter har kunnet faa samlet.

Han skal have haft sin egen Kapellan-Stavn med Ager og Eng, som Kirkens Jordebog paa Pergament udviser. Stavnen og Bopælen er efter mit Begreb, hvor Søren Sørensen i S.-Sejerslev nu boer, næst Vesten for Degnen. Spørges, hvorledes samme er kommet fra Kapellanen, svares, at han for Betaling havde afstaaet det til daværende Øvrighed paa Cuxbøl (Relationen skal Claus Claudius [Præst, d. 1686] have hørt af sine Forældre). Til Skades Oprejsning var det et flebile beneficium [ø: sørgelig Begunstigelse, ringe Erstatning],

at man opbyggede ham en Hytte eller Bolig S. Ø. for Præstegaarden; som Hr. Claus melder at være bleven øde i Krigstider, men en anden Relation siger, at en forskrækkelig Storm 25. Jan. 1628 har kuldkastet dette og mange andre Huse, hvilket jeg skriver efter Kirkeværgen, som havde synet og forfattet et Inventarium over Husets Rudera, som jeg nok synes at kunne have staaet i min Frugthave, hvor nogle Kendetegn og skal være opgravede.

Hvem og hvormange disse Kapellaner har været efter hinanden, ved jeg intet om, men efter Hans Nielsens Død 1620, da ingen kunde leve af Brødet, efterdi Kapellanerne nød aldeles intet af Sognet enten Tiende, Offer eller Accidentier, mindre noget Indskud fra Præsten, og havde ingen Indkomst uden af de 4 Kapellantjenere, da blev det ej igen besat, men annekteret til Sognekaldet . . . , og har de første Præster efter den Tid ladet sig dermed forlene . . . og forestaaet Kapellanens Arbejde enten i egen Person eller og, som det nu sker, paa deres Bekostning og under en stærk Afgift af Sognekaldet til de residerende Kapellaner, som triner nu i de gamle Kapellaners Sted . . . Ca 1682 skal Øvrigheden paa Cuxbøl atter have borttaget det halve af Kapellantjenernes Afgift ved at sætte dem i højere Skat end nogen Tid forhen.

Og saaledes er da det gamle Kapellani helt adspiltet. Navnet er her i Kapellanmose og Kapellantjenere, men Usus [o: Brugen] savnes, saa at om den gamle Kapellan kom igen og fandt ikkun sin Titul for sine forlovede Ejendomme, saa kunde han med Rette sige, ligesom Kong Franciscus skrev til sin Moder

efter at han havde tabt Slaget ved Pavia: tout est perdu excepté l'honneur.

Om sin Forgænger, Sognekapellanen *Jens Christensen Clausen* siger Folkmar Danchel, at hans Forældre havde 5 Børn, hvoraf endnu lever to Sønner og en Datter, og at han efter endt Eksamen kom til Sognepræst Claudi for at hjælpe ham, indtil han af Herskabet paa Schackenborg kaldtes til resid. Kapellan ifl. kgl. Reskript af 2. Maj 1742, samt at han fik sit Giftermaal her fra Præstegaarden, idet han udvalgte til sin Hustru hans endnu levende og her boende Enke Albertina Elisabeth Clausen, som var hos Præsten for at undervise hans Børn. — Om sig selv fortæller *Folkmar Danchel*, at hans Fader Stephan Caspersen, Sekretær ved den kgl. Hofret i Kbhvn., og Moder Elise Sophie Danchel begge er døde og har efterladt sig 7 endnu levende Børn, 5 Sønner og 2 Døtre, hvoraf han selv er den næstældste; hans Farfader var Caspar Hansen, Borgmester i Helsingør, hans Morfader Mikkel Folkmar Danchel, Præst ved Helligg. Kirke i Kbhvn., efter hvem han selv efter Forældrenes Vilje blev opkaldt; hans Hustru er forrige Tingskriver og Sognefoged Claus Schmidts Datter Maria, født i S.-Sejerslev By . . . Efter at han var bleven dimitteret, fik han Kommunitet og Walkendorffs Kollegium og konditionerede hos Zahlkasserer, Kammerraad [Chr. Ludv.] Falbø, hos hvem han var i 4 Aar og informerede hans 4 Sønner, og dernæst i 7 Aar hos Christian Højer, som havde været Supercargo for et af de kinesiske Skibe, og som kun havde een Søn.

Kirken¹⁾ . . . Dens Patron i katolske Tider var St. Andreas, hvoraf den har sit Navn, og hans Billede paa adskillige Steder i Kirken findes. Bygningen er hel god udentil — paa Østerenden staa 1648, paa Sønderenden 1717, vel i Hens. til dens Reparationer — Muren af graa hugne Sten, Taget forsynet med Bly overalt indtil Vaabenhus, Sakristi og Taarn, men derhos saa snæver, at en Udvidelse har mange Aar været blandt vore pia desideria [fromme Ønsker]; om det bliver derved, kan jeg ikke sige, men ved nok, at da en vis Præst talte med en vis Dame om denne Mangel, og at en stor Del Folk maatte staa uden Kirken at høre Guds Ord, spurgte hun, om de vel der kunde høre det, og da han mente jo, svarede hun: Saa er alt godt. Dens fornemste Begravelse hører til Søndergaard. I Stenen er udhuggen en Mand i fuld Harnisk mellem to Fruer; hvo de har været, kan ikke siges, da Bogstaverne er afslidte, men dog rimelig sluttes af de Inskriptioner, som er udgravede paa Mands- og Kvindestolene paa begge Sider saaledes: Otto Carsten Rosenkrands Anna Grib Karen Breide²⁾. Ellers forvares i Kirken en liden stærk forgyldt Kobberplade, som skal være fundet i bemeldte Begravelse med denne Opskrift: Her ligger begravet ærlig og velb. Anna Galskiøt, sl. Magnus Juls til Hunsbec, som døde 6. Maj. Gud give hende samt alle tro Christne en ærefuld og glædelig

¹⁾ Se Haupt II p 572 og S. Abildgaard i Sønderj. Aarb. 1906 p 110.

²⁾ Otto Bendixen Rosenkrantz til Søndergaard døde ca. 1625, vistnok ugift, hvorefter Broderen Carsten til Kogsbøl m. m. arvede Gaarden: han var gift med Karen Jacobsd. Breide. Anna Grib var Rosenkrantzernes Moder.

Opstandelse, og var hendes Alder 51 Aar, der Gud kaldede hende i dette Aar 1600. ¹⁾ Paa en stor stærkforgyldt Sølvkalk er mellem Bægeret og Foden udi 6 udgravede Capsulis uddrevet og emaillet med blaåt JHESUS, og neden paa Foden: Chresten Bording, Claus Pauli, Christen Hansen 1639, hvor det første Navn er Ærkedegnens i Ribe, som da havde dette Kald tillagt til sit Bord, det andet Sognepræstens [Claus Poulsen var Præst her fra 1598 og døde 1650], Nr. 3. maaske Kirkeværgens. Paa en anden sølvforgyldt Kalk, som Grevinden Anna Christine af Schack, f. Gabel, har foræret til at betjene syge med, findes paa Udsiden disse Vers:

Ecce meus sangvis pro vobis funditus ultro
 Ut purget maculis pectora vestra suis
 Hunc quoties animo sitientes vite libetis
 Vos memores Christi nominis esse decet. ²⁾

Paa en oval Sølvske til Kirkebrødene staar: Junffer Hanna Hansen 1717. Hun har været Godert (Gothardt) Hansen paa Søndergaard hans Datter og har foræret den til Kirken, ligesom Jmfr. Helene Matthiæ har foræret et stort Messingfad i Dobestenen 1748. — Min

¹⁾ Det er Hundsbæk i Malt Herred. Anna Galskyt var gift med Maguus Juel til Juellingsholm og blev 15. Juni 1600 begravet i Folding Kirke, ifl. Adels-Aarh. — Hundsbæk er hendes Mødrenegaard, Sønderkov i Folding Sogn hendes Fædrenegaard. Her er hun da sandsynligvis død og bleven bisat i Sognekirken, men hendes sidst efterlevende Søster, Johanne, der var gift med Christoffer Rosenkrantz, har formodentlig senere ladet hendes Lig føre til Emmerlev Kirke (velvillig medd. af Arkivar A. Thiset).

²⁾ Dette er mit Blod, som frivilligt er udgydt for Eder — at det skal rense Eders Hjærter for deres Pletter. — Derfor saa ofte I tørstende med Sjælen drikker af Vinen, — bør I ihukomme Christi Navn.

Præantecessor Joh. Claudius har foræret et lidet Orgelværk. Med ham udgaar her i Kaldet den gamle Claudiske Præstefamilie, som nedstammede fra Reformationen. Klokken gik itu, da den ringede over ham, ret ligesom den ej vilde høres, da hans Familie skulde tie. Paa denne gamle Klokke skal ellers have staaet: Venite audite vigilate orate [kommer, hører, vaager, beder] etc. Hvormeget Klokken nu har forbedret sig ved Omstøbningen, ved jeg ej, men Inskriptionen har ej villet flyde for den gode Mester, hvis Ord er disse: Me fecit Mester Johan Andreas ¹⁾).

Jus vocandi tilhører nu den Schackske Familie, men forhen havde Ærkedegnen i Ribe dette Kald lagt til sit Bord, og finder jeg endnu fra 1637 23. Aug. et af Arched. Christen Bordun²⁾) egenhændig underskreven Vocation til dette Kald for Claus Clausen, hvorved Arched. tillige rererverer sig, at bemeldte Claus skal yde ham 22 Ørte Byg som en Afgift af Kaldet. Samme Afgift havde forhen været svaret noget højere, ja saa højt, at Præsten havde lidet eller intet tillovers, hvorfor Kongen selv interesserede sig for Præsten og formanede Biskoppen til en billig Moderation. Hvorledes nu jus voc. et patr. er kommet til Schackenborg, derom findes vel intet beskrevet, men naar man forener Traditionen med de Tiders Konjunkturer, saa kan man let faa Syn i Sagen. Feltherre Schack var paa de Tider i største Anseelse formedelst hans Bedrifter baade i

---

¹⁾ Ih. Haupt (II. 573) staaer der paa Klokken: 1745 J. H. Armowitz Husum.

²⁾ Lægen Christen Lauridsen Bording (eller Bordun) blev ifl. Biogr. Lex. først Ærkedegn 1638.

Krigen mod de Svenske som og i Freden ved Suveræniteten. Han forhvervede derfor let kgl. Tilladelse til at oprette for sig og Efterkommere et grevl. Stamhus og til den Ende købte eller indvekslede med andet Gods alt, hvad heromkring kunde erholdes af Hospitals- eller Kannikgods. . . . Ved saadan Lejlighed er formodentlig E. Kirke med andet af Sognet gaaet over til denne Herre, som og har reserveret sig en aarlig Pension af Kaldet af 33 Skpr. Byg, ligesaa fuldt som den Tid Præsterne tjente som Kapellaner for Biskoppen. Den første Kvittering fra Schackenborg paa denne Kontribution, som jeg har kunnet finde, er fra 20. Decbr. 1680. ¹⁾

Om Endelsen Løv i Emmerløv, N.- og S.-Sejersløv mener Præsten, at den uden Tvivl erindrer om Mængde af Skov eller Løv, "hvilken Gisning end mere stadfæstes ved de mangfoldige Rødder af store Træer, som endnu aarlig af Moserne opgraves".

Underdanere er her mange Slags, saasom kgl. Tønderhuser, Cuxbøller og Søndergaarder, grevl. Schackenborger og Trøjborger.

Herregaarde har her i gamle Dage været adskillige. *Søndergaard* og *Cuxbøl* har fordem været beboet af adelige Personer og . . . sidst været i de Rantz-

---

¹⁾ Paa en Tavle i Muren over Corps de logis (Hovedbygningen) paa Schackenborg erindrer jeg mig, da jeg tjente der, at have læst en Inskription, som Feltherren havde ladet sætte: „Hans Schack auf Mögeltondern und Gram Ritter etc. hat dieses adlich Guht Mögeltondern, welches vor diesem die Rantzower gehabt, Ao. 1661 d. 5. Sept. von Ihrem kgl. Maj. erblich gekauft und Ao. 1664 dieses Haus ihm und seinen Erben zum besten gebaut. Der allerhöchste Gott gebe ihm und seinen Erben sein Gedeien und diesem Hause sein Gnade und Segen.“

wers Hænder, som og skal have boet paa Cuxbøl, men ved en ulykkelig Proces skal de være forfaldne til Fyrstens Fisco, som har ladet dem administrere af Forvalteren, og Gaarden haves tillige med de dertil liggende considerable Moser i Arvefæste af Hr. Hansen, som bor paa Søndergaarde, . . . Søndergaarde saavel som Cuxbøl er Tid efter anden aldeles ombygget og forandret.

Da der paa Søndergaardes Stol i Kirken er udgravet Anna Grip og en Toft straks ved Søndergaarde endnu kaldes *Grips Toft* og i samme findes Rudera af Bygninger, saa er Traditionen rimelig, som siger, at der har staaet en Herregaard *Gripsgaard*.

I *Kjærgaard* skal og have staaet en Herregaard af s. Navn, hvis Rudera ogsaa har været opgravne, men nu mere end 100 Aar siden har været anlagt to Bøndergaarde paa Stedet; 1520 tilhørte den Kapitlet i Ribe, som pantsatte den til Canonicus Peder Andersen for 50 Joachimsthaler, som skulde udbetales til kgl. Majs. Behov.

Næring er Agerdyrkning, Søfart og Kniplen. Søfarten gør Sognet til et af de talrigeste og drager en Hob Mennesker sammen, som vil være nær ved Søen og herfra overskibes til Holland, hvor de er velkomne Gæster; men da Lykken paa Søen er helt foranderlig, og i disse Aar er faldet maadelig ud, saa foraarsages just derved ogsaa større Armod her end andensteds, naar Manden enten dør paa Rejsen og efterlader os Enke og Børn, eller og kommer tomhændet hjem til sin talrige Flok og finder solide Levnedsmidler i saa folkerig Egn dyrere end andensteds. Af Rug avles ikke

stort mere, end Bonden selv kan fortære; af Byg avles i gode Aaringer stor Velsignelse, endog det saakaldte femerske Byg gelinger vel her i Egnen, men Gruben-Mølleri opkøber det til Gryn, som de i Mængde udskiber til Norge, hvilket forhøjer Piserne paa samme. Af Fiske fanges her Flynder i temmelig Forraad, ja undertiden nogle Tdr., som da vindtørres og saltes til Vinterhold; her forekommer og Sild og Rockel saavel som Stør og endelig Stinte, som siges bedre end inte, fordi den er liden.¹⁾ Endnu maa jeg ej forglemme vore Reger [Rejer] eller Porrer, hvilke smaa Fiske maaske engang kunde give Anledning til det store Spørgsmaal, hvorfor de, der fanges ved Vesterkanten, i Opkogningen bliver graa, i det Sted de i Østersøen ved lige Behandling bliver røde og skønne. Erfarne Folk vil forsikre, at her og gives Laks i saadan Mængde, at det kunde betale sig at anlægge en Laksefangst.

De Fattige findes her i større Mængde end andensteds, dels af foranførte Aarsag, dels formedelst de jævnlige Sygdomme, som Fruentimmeret ved altfor megen Stilhed og Sæde ved Kniplingsskrinet og Mandfolket ved mange farlige Tog paa Havet tildrager sig. Til den Fattige at soulagere rækker ej alle Haanden efter Ævne og Billighed, den velhavende Bondemand giver gemenlig 4, 5 å 6 Sk. maanedlig, Kaadneren 1 å 2 Sk., men hvad er det til saa mange? Derfor maa

---

¹⁾ Stint eller Smelt er en ca. 1 Fod lang, fint bygget og derfor til dels gennemsigtig Laksfisk, der bl. a. findes i Vesterhavet og Kattegat, i Vestjyllands og Østjyllands Fjorde. Navnet Stint kommer af dens ejendommelige Lugt. Naar Præsten her kalder den Stinte, er o'et maaske kommet til for Rimets Skyld.

Bettelstaven gøre det bedste, som ingensteds bruges flittigere. — Af Herskabet paa Schackenborg gives aarlig til Skolekassen 10 Rd. og til de Fattige 3 Mk. og 4 Tdr. Byg. Endelig er af vor Greves Farfader legeret 2000 Rd., hvoraf Renten bliver uddelt til E., Daller, Møgeltønder og Ballum Sognes Fattige, saa vidt de er under Grevskabet, men da Distributionen sker ved Delefogder, uden at Præsten har noget dermed at gøre, stod jeg i Tvivl, om jeg burde meddele det eller ikke, dog Godgørehed fortjener altid at prises og lægges for Dagen.

Præstegaardens Avling er i den nye Matrikul anslagen til 13 ³/₄ Tdr. Men Kirkens Hrtk. har jeg forgæves efterspurgt, saavel hos Kirkeværgen som paa Schackenborg; den gamle Kirkeværge er just nu død . . . Vil derfor slutte min Relation i Formodning, at dette lille maa tjene til Bevis paa min oprigtige Attraa til at være Ds. Højærv. til Vilje og Publico maaske til Nytte og Fornøjelse.

Møgeltønder Sogn. Der er to Indberetninger af Pastor V. C. Zoëga, dat. 17. Maj 1766 og 16. Marts 1768, og desuden en underskreven af hans Forgænger, Christopher Schultz, udateret.

Af Præstelisten: „Præsternes Navne fra Reformationen findes paa en særlig Tavle udi Koret antegnet med deres Fødested og Aaret, naar de kom til og fra Embedet, Ellers findes intet skriftligt“. Hvad Zoëga har givet, er samlet efter mundtlige Beretninger. — Den uhyggelige Historie om Præsten *Laurids Thomsen*, der blev brændt 1614, fordi han havde drevet Blod-

skam med sin Datter med Hustruens Vidende, hvorfor ogsaa baade hun og Datteren blev halshuggede, fortæller Wiberg Ord til andet efter Zoëga. Blot tilføjer Zoëga, at Moder og Datter halshuggedes i Møgeltønder nær ved Kirken, hvor Retterstedet var, hvor nu Skolehuset og et Krohus staar, og de blev begravede under Galgen ved Gallehus tillige med Præstens Aske.

„Der haves, saa vidt jeg har kunnet udforske, ingen publique Efterretninger om denne fæle og græsselige Tildragelse, og Akterne derom maa enten være brændte, da for mange Aar kom Ild ud paa Schackenborg, som ogsaa angreb Bibliotheket og Arkivet, eller maa endnu paa Sch. findes i de store Kister, fulde af gamle Brevskaber, som der staar forsegledede fra mange Aar“. —

Jørgen Pedersen Hegelund . . . Paa hans Begravelse oppe mod Kordøren ligger en stor Ligsten. Af denne ses, at han havde 10 Børn, hvoraf de 5 levede ved Faderens Død 1653. Paa samme Sten staar ogsaa Gravskrift over hans Eftermand og Svigersøn *Bagge Pedersen Rhode* og Hustru *Anna Hegelund* samt dennes Eftermand *Lauge Hansen Stauning* og Hustru *Ursula Laues*. En af Bagge Rhodes Sønner, Bagge, blev Raadmand og Borgmester i Kalundborg, som der skal være død uden Livsarvinger; hos ham opholdt sig en taabelig Broder *Jørgen*. *Lauge Stauning* [om hvem *Wiberg* siger, at han var en kæk Officer, før han blev Præst] . . . „var som Student ved Københavns Belejring en Anfører for de andre Studenter og holdt sig saa brav, at Feltherre Schack lagde Mærke til hans Person og fremmede ham til Møgeltønder Kald, dog blev han med to Studenter sat paa Valg og af Menigheden valgt,

hvilket fortælles af gamle Folk efter hans egen mundtlige Beretning. Det Korsgevær, hvormed han kommanderede sine Kammerater i Belejringen, findes her endnu hos hans Søns Datter Ursula Niels Poulsen Munks . . . Han berømmes af en Del Gamle her i Sognet, som har kendt og endnu ikke glemt ham, for en meget ærlig, retfærdig, munter og velbegavet Mand og en stor Børneven. I Kirken staar hans Portræt udi legemlig Størrelse . . .“ Med sin første Hustru, Formandens Enke Anna, havde han Datteren Sophie Margret, g. m. Hans Jürgen Hudtvad, og Sønnen Bagge, som var By- og Raadstueskriver i Kalundborg, da Faderen døde, og Værtshusmand i Tønder Amt, samt Datteren Maren, g. m. Niss Nansen, Bondemand her i Sognet. Med sin Hustru Ursula, Peder Wessels Datter, havde Hr. Lauge mange Børn, af hvilke ingen havde synderlig Lykke, deribl. Peter Lagoni, en Student, der skal have haft gode Gaver til Prædikestolen, men var af et altfor lystigt Temperament og til sidst blev liderlig; han var nogen Tid Møller i Lindskov Mølle her; hans Datter af 1. Ægteskab med en Ursula er endnn i Live og har først været g. m. en Bonde Karsten Andersen ved Aaen og har 3 Sønner og 3 Døtre, som bor iblandt os i skikkelig Velstand; 2. Gang var hun g. m. Kniplingskræmmer Niels Poulsen Munk, med hvilken hun har to Børn; Peter Lagonis 2. Hustru efterlod han uden Arvinger, og hun er nu g. m. Skoleholder Jens Richtersen. En anden Søn af Hr. Lauge, Lago Lagoni, var et liderligt Menneske og blev kgl. Matros blandt de saakaldte Rigs-tjenere i Kbhvn.

Malte Junghans . . . efterlod sin Enke med flere,

dels uopdragne Børn og megen Gæld; hun drog med Børnene til Jylland, hvor hun havde Paarørende; en Søn, Jørgen, blev Student, en anden, Niels, Soldat. — *Johan Henningsen* havde med sin anden Hustru *Elisabeth*, som efter Mandens Død drog til sin Hjemstavn *Hamborg*, Sønnen *Nicolai Johan*, som blev *Meuler(?)* i *Hamborg*, og Datteren *Cathrine Magdalene*, som blev g. m. en *Sukkerbager*. Enken har levet i *Hamborg* og nydt Pension af Kaldet til Maj 1765. — *Godske Møller* . . . havde været Hofmester for Grev *Otto Diderik Schack*, der kaldte ham til *Møgeltønder*. Hans Ihukommelse er endnu iblandt os en Velsignelse, og han har efterladt sig den Berømmelse, at han var en meget vellærd, retsindig, redelig og flittig Mand i sit Embede og eksemplarisk, oprigtig og venlig i sin Omgængelse. Hans Enke (*Cathrine Magdalene Krahe*) lever endnu (1766) i *Kolding* og har hidtil kun nydt $\frac{1}{3}$ Pension, da her har været 3 Præsteenker fra 1742 til 1765. Hans endnu levende Børn er: *Otto Diderik Møller*, som konditionerer i *Fyn* og fra sin *Vugge* af har haft *Expectance* paa *Møgeltønder Kald*, som nu er blevet fornyet og konfirmeret; *Johan Eskild Møller*, opholder sig som *Cand.* i *Kbhvn.*; *Anna Sophie*, g. m. *Sognepræst Kleist* til *Bjerte*; *Ingeborg*, tjener hos *Herskabet* i *Kbhvn.*; *Gedske*, født efter *Faderens Død*, lever hos sin *Moder* i *Kolding*. I Kirken staar hans *Portræt* i legemlig *Størrelse* med denne *Underskrift*:

Et højvelbaarent Sind, et præsteligt Exempel,
 Et Hjerte uden Skræmt, Forstands og Visdoms Tempel
 Paa dette Skilderi med ægte Farver staur;
 At sette Pris paa ham knap nogen Pen formaar.
 Du ser ej andet her end Skyggen paa en Plade.

Den store Møller selv forsvandt. Eja, den Skade
 Knap i vor Lives Tid af vore Hjertes gaar.
 Dog han i Ærens Lys blandt Guds Udvalgte staar.

Natus 1699 d. 18. Decbr.¹⁾. Mortuus 1741 d.
 19. Jan.

Bendix Meyer . . . Af Ligstenen paa hans Grav i Kirkegulvet langt neden for Korset ses, at han er født 5. Oktbr.²⁾ 1705. — *Christopher Schultz* . . . havde med sin første Hustru Catharina Augusta, som døde i Barselseng i Juli 1744, en Søn Johannes, der for nogle Aar siden døde af Børnekopper i Kbhvn. som stud. theol.

Om sin Slægt siger *Vilhadus Christian Zoëga* bl. a., at hans Farfader Matthias Z., f. i Vilstrup Præstegaard 1667, ofte prædikede for den kgl. Hofstat, da den for Pestens Skyld opholdt sig i Kolding 1709, med saadant Bifald, at Prinsesse Sophie Hedevig begærede ham til sin Hofprædikant, hvilket han for Svagbeds Skyld ej kunde antage, men da han var 60 Aar, blev han saa stærk, at han altid kunde forrette sit Embede, naar Turen faldt ham til, indtil knap et halvt Aar før sin Død. Hans Oldefader Paulus Z. . . . blev først Rektor i Ystad og herfra kaldet til Vilstrup 1660, hvor han fandt Præstegaarden afbrændt og alting i Sognet af Fjenderne ruineret, saa at der kun var 5 Ægtepar tilbage. „Denne Paulus Zoëgas Farfader Matthias var en Adelsmand i Italien, som besad store Godser ved Verona og havde den Ulykke udi en Duel at aflive Hertugen af Verona, hvorfor han borttrømte, først til Wien, og da han ikke der kunde finde Sikker-

¹⁾ Wiberg siger 28. Decbr.

²⁾ Wiberg siger 13. Oktbr.

hed, flygtede han til det Lüneborgske Hof, hvor han nogen Tid var Lutenist og Sprogmeister, drog derfra til det Mecklenborgske Hof, hvor han hos de fyrstelige Børn var Magister morum, ved Hofprædikanten Johan Stampe blev omvendt til den lutherske Religion og fik hans Datter til Ægte. . . . Tilsidst kom han i Tjeneste ved det fyrstelige Hof i Kiel som Gehejmesekretær og Kammertjener, i hvilken Station han døde. Det sker ikke for min Families Skyld, men efter Ds. Højærv.s gunstige Befaling, da Præstens Genealogi opstigende og nedstigende æskes, saa vidt den haves her, at jeg har anført disse visse og sandfærdige Efterretninger om mine Forfædre, som udførligere kunde forklares, om det agtes fornødent, særdeles dette tillægges, at sidst bemeldte Matthias Z. blev af Paven ej alene Godset, men endog anselige Fordele desuden tilbuden med Vilkaar, at han skulde komme tilbage til den papistiske Tro, men da han ikke vilde eller kunde bekvemme sig hertil, blev han in effigie brændt og alt hans Gods konfiskeret.¹⁾ Om sig selv siger Vilhad Zoëga, at hans første Hustru døde i Barselseng 7. Decbr. 1763 efter at have født 5 Børn: a) Jørgen, f. 20. Decbr. 1755, b) [Ulrikke Augusta, f. 16. Nov. 1757, fik udi sit 5. Aar en Sygdom af et Fald og en stærk Forskruelse, hvorved hun blev saa daarlig, at hun maa gaa med Krykker, da hun ellers er frisk og

---

¹⁾ Se bl. a. Gjessing, Jubel-Lærere III p. 406, P. Rhode, Saml. til Haderslev Amts Beskrivelse, p. 318, og A. D. Jørgensen, Georg Zoëga, p. 3 og 31½. Rhode gengiver Matthias Zoëgas Historie mest omstændelig og mest overensstemmende med Vilhad Zoëgas Ord, men da der dog er nogle og ikke uvæsentlige Afvigelser, har jeg taget Beretningen med her.

munter; c) Hans, f. 11. Novbr. 1759, d. af Børnekopper 29. Novbr. 1760; d) Hans, f. 29. Novbr. 1761; e) Carl Ludvig, f. 24. Novbr. 1763; i 2. Ægteskab har han Datteren Henrietta Emilia, f. 20. Mai 1766.

Kirken kaldes St. Nicolai Kirke, hvis Billede sirlig udhugget i eet Stykke Egetræ findes i Vaabenshuset foragtelig ved Døren hensat . . . . Den har et højt Spir med Spaantag, hvorpaa er en forgyldt Knap, Fløj og øverst et Kors, og er ellers overalt tækket med Bly . . . . Loftet er af Fjæle ganske nyt, og Skabelsen, Lidelsen og Dommedag er derpaa ret smukt afmalet. I Koret og uden for samme er to murede Hvælvinger, prydede med Evangelisternes og Apostlenes malede Billeder, som er meget vel gjorte og af Kendere berømmes . . . . Den grevl. Herskabs Stol er til stor Pryd for Kirken. Altertavlen forestiller vor Frelseres Lidelse paa Golgatha og hans Opstandelse i gammelt Billedhuggerarbejde, som priser sin Mester, saavel som ogsaa de 4 Evangelister og 12 Apostle, hvorpaa Forgyldningen ikke er sparet, da endog Personernes Haar og Skjegge, ja Hestenes Manker og Rumper dermed er forsynet og endnu er saa dejlig, at den synes ganske ny. Prædikestolen er og siret med adskillige smaa Figurer af Billedhuggerarbejde, som vel skal forestille de ved Christi Lidelse brugte Instrumenter, med Inskription: Christus er saargjort for vore Synder; Himlen er og siret med Forgyldning og Billedhuggerarbejde, og derpaa læses: Herre Jesus, i dig lever og i dig dør jeg, deri er jeg død og levende; den bæres af 3 udhugne Engle, den ene ovenpaa den anden . . . underst paa Prædikestolen læses: Anno

1694 hat der Oberinspector dieser Grafschaft H. Nicolaus Tych diese Cantzel Gott zu Ehre und dieser Kirche zum Zier verehret. Paa Pillernes Hvælving mellem Prædikestolen og den grevl. Stol hænger den Korsfæstedes Billede og de to Røveres, meget dejligt malet . . . Over Funten hænger et Laag, smukt sired med Billedhuggerarbejde forestillende Christi Daab, de 4 Evangelister og Apostlene Paulus og Peder med Omskrift: Hvo som tror og bliver døbt, han skal blive salig, men hvo som ikke tror, han skal fordømmes; oven over disse imod Spidsen ses 6 smaa Figurér, der holder de Instrumenter, som er blevne brugte ved Korsfæstelsen. — Kan det ellers regnes som noget mærkværdigt, at Døbestenene kan bevare Vandet for Forraadnelse, da har vores den Kraft, thi i mange Aar er ikke kommet frisk Vand deri, og dog er det saa klart den Dag i Dag, som om det nylig blev gydt deri. Paa de saakaldte Ambonia (Pulpiturer), hvoraf to oppe ved Koret er for Kvindfolkene, og et paa den nærre Side og ved Taarnet for Mandspersonerne, er bibelske Historier sirlig malede . . . Under Koret er den gamle grevl. Begravelse, men ved Koret paa den nærre Side har Greve Hans Schack for tre Aar siden (1763) ladet et dejligt Begravelseskapel tilbygge, sired med Gipsværk og Guld af Marmorfliser, og derudi staar hans Faders, Forfædres og Søkendes Lig. Desuden findes paa Kirkegulvet 5 under Jorden murede Begravelser, hvoraf de 3 tilhører Herskabet, den ene er Præstens, hvilket Peder Hegelunds Ligsten forklarer, den femte hører til forrige Birkedommer Thomsens Hus, som ses baade af Ligstenen og af den paa Væggen hængende

Tavle . . . En stor forgyldt Sølvkande er foræret af Grev Schack, hvorpaa hans Vaaben og H H G S 1674; en ny Sølv Kalk og Disk har Hans Schack for faa Aar siden ladet forfærdige; en Sølvoblatæske er foræret af Grevens Moder, betegnet med A E G v. S; desuden en liden sølvforgyldt Kalk og Disk med en liden Sølv-Vinflaske til at betjene Syge med; to Klingpunge med Sølvklokker og Rester af rødt Fløjel . . . I Taarnet to Klokker, den mindste med gammel Skrift: Anno MCCCXXXIII; paa den anden staar: Jørgen Pedersen Hegelund Sognepræst, Michel Christensen og Hamb Pedersen Kirkeværg, Laurids Lauridsen Birkefoged. Baltzer Melchior me fecit, Flensborg. Soli Deo gloria 1642.)¹⁾ -- 1767 er bygget 3 smukt indelukte med Vinduer og Forgyldning sirede Stole, nemlig to under Pulpiturerne ved Orgelet, den ene bekostet af Inspektørerne Andersen og Fabricius, den anden til Præstens Familie af Kirken bekostet; den tredje bygget af Birkedommer Thomsen under Herskabets Stol.

Af Inskriptioner foruden de nævnte: „I Koret paa søndre Side ved Indgangen til den gamle grevl. Begravelse ligger en smukt udhuggen Ligsten og paa Væggen er anbragt en stor sort Marmorsten, trindt omkring omsiret med Løvværk og Blomster af Træ og et Vaaben, som er en Bjørn“, begge med latinske Indskrifter, over Georg Ursinus (o: Bjørn), der døde ved Aar 1700 som Inspektør paa Schackenborg²⁾. Paa Væggen neden

¹⁾ Om Klokkerne se Haupt II p. 596.

²⁾ Ikke „som 30 Aar havde rejst udenlands med den Schackske Familie“, saaledes som Danske Atlas siger. Da de ret interessante Inskriptioner intetsteds, saavidt jeg ved, er gengivne, anfører jeg dem her.

for Prædikestolen et Epitafium af Træ med Evangelisternes Billeder og en Maling, som forestiller Christi Forvandling paa Bjerget, over Jens Pedersen, Skriver her paa Slottet i 28 Aar, Kirkeværge i 20, Digefoged i 8 og Sandemand i 18 Aar, d. 1629 i hans Alders 61. Aar, og over hans Formand Poul Hansøn, d. 1603 i hans Alders 40. Aar, samt deres kære Hustru

Paa Ligstenen:

Alia mihi reservatur corona, quam Christus dabit. Adsta, viator, et lege, quæ lapidi vicini parietis insculpta vides. Postea abi et fallax illud vitæ humanæ curriculum ex florum curriculo colligens operam da, ut quam optime vivas et morieris.

Georgius Ursinus gloriosam corporis resurrectionem hic expectat

(Mig forbeholdes en anden Krans, som Christus vil give. Stands, Vandringsmand. og læs, hvad du ser indridset paa Stenen paa Nabovæggen. Gaa saa bort og befliit dig paa, idet du bedømmer Menneskelivets upaalidelige Førløb efter Blomsternes Livsløb, at leve og dø paa bedst mulige Maade. Georg Ursinus venter her Legemet's ærefulde Opstandelse).

Paa Epitafiet:

Mortalis Viator! Meditatio mortalitatis ad cavernam ursinam te duxit, non quidem feri et veri ursi, est tamen ex familia Ursinorum Georgius Ursinus. Pomeranus Colbergensis, a juventute optimis scientiis et linguarum cognitioni deditus, post triginta annorum peregrinationes ab illustrissima Schackiorum familia, ut comitatui Schackenburgio præset, vocatus, sed paulo post a Deo, ut coeli gaudiis interesset, evocatus. Tanquam mortalis quidquid habuit mortalitatis libenter deposuit; anima, coelestem vitam expetens, coelitum in coetum pervenit; corpus, paululum quietis hic capiens, ad Christi vocem, surgite, vos mortui, ad eundem locum tendet, et cum anima conjunctum æternas Dei laudes in æternum decantabit. Januam hujus vitæ ipsi aperuit medium fere seculi decimi septimi, sed finis ejusdem seculi eandem iterum clausit.

Admonitio.

Coelibem vitam egit, tanquam coelebs solus hic quiescere voluit. Cave itaque mortuum hic inferas aut mortui loculum moveas, alias execranda morte moriaris, et nullo in loco tranquillum quietis locum consequeris.

Anna sl. Jens Skrivers, d. 1653 i hendes Alders 71. Aar; Gud velsignede dem med 3 Sønner og 10 Døtre, af hvilke en Søn og tre Døtre lever. Dertil hører en Ligsten i Kirkegulvet med samme Navne og Aarstal og en i Jorden muret Begravelse“. — Om Bonden Peter Henrichsen, der døde 1592 127 Aar gammel, og hvis Brystbillede hænger i Kirken, fortælles, at han skal have haft saa gode Kræfter, at han den sidste Sommer, han levede, købte sig en ny Lø og brugte den til at hugge Græs med. — „En Tavle fra 1642 med deres Navne, som havde betalt til den ny Klokke et vist Kvantum, der paa Tavlen er specificeret, og derfor alle med deres Børn havde samme Klokkens frie Brug, hvilket nu cesserer, da enhver maa betale Klokkens Brug ved deres Lig“. — Paa Bendix Meyers Ligsten (se Dødelige Vandringsmand! Tanken paa Døden har ført dig til Bjørnens Hule, om ikke den vilde og ægte Bjørns, men til Bjørnenes Familie hører dog Georg Ursinus fra Colberg i Pommern, fra Ungdommen hengiven til de ædle Videnskaber og til sproglige Studier, efter 30 Aars Rejser i Udlandet af den berømmelige Schackske Familie kaldet til at forestaa det Schackenborgske Grevskab, men kort efter af Gud bortkaldet for at blive delagtig i Himlens Glæder. Som dødelig har han med Glæde aflagt alt, hvad han havde af forgængeligt: hans Sjæl, som higede efter det himmelske Liv, er optaget i de himmelske Skarer; hans Legeme, som her nyder en kort Hvile, skal ved Lyden af Christi Røst: „Staar op fra de Døde!“ ile sammesteds hen og skal der, forenet med Sjælen, synges Guds evige Pris i al Evighed. Døren til dette Liv aabnede for ham omtrent Midten af det 17. Aarhundrede, men Slutningen af det samme Aarhundrede. lukkede den igen.

Advarsel.

Han levede som Pebersvend, og som Pebersvend har han villet hvile her alene. Tag dig derfor i Agt for at føre nogen Død herind eller flytte den Dødes Kiste, thi ellers vil du dø en forbandelsesværdig Død, og du vil aldrig nogetsteds finde et roligt Hvilested).

ovfr.) blev først i Beg. af 1768 hugget fig. Inskr.: „Læs dette, Pilgrim, og lad denne Sten erindre dig om din Dødelighed. Se, dit Liv er en Vandringsskab fra Vuggen til Graven, igennem Tiden til Evigheden. Sov ikke paa din Rejse, det gælder din Sjæls Velfærd, mens vaag og bed og behold Ham altid i Sigte, at du maa lande i de evige Glædsens Boliger . . .“ Hans Enke, Anna Sophie Claudius, f. 15. Maj 1715, er ogsaa begravet her, d. 11. Novbr. 1767.

Om Kirkens og Taarnets Genopbyggelse i 1630, efter at Taarnet ved en Storm 16. Decbr. 1628 „var blevet kastet ned paa hele Skibets Længde, saa at dets hele Overdel med Stolene blev slagne til Grus“, fortælles. at Spiret tabte „ved 15 Al. af sin Højde, som forhen var til stor Nytte for Søfarende, saa det kunde ses langt ud i Vestersøen og rette Sejl derefter, særdeles naar de skulde gennem det farlige Lister Gab. Jeg foregives, at Hollænderne af dets Aarsag skal have gjort det Tilbud, at de vilde kontribuere $\frac{1}{3}$ til sammes Opbyggelse med Vilkaar, at det skulde have sin forrige Højde igen, men det er ikke troligt, at man skulde have refuseret dette Tilbud, med mindre at Taarnet ikke var blevet agtet stærkt nok til at bære saadant højt Spirs Byrde.

Kirkens Hrtk. er 18 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdkr. 1 Alb., dels Ager og dels England. Desuden ogsaa nogle faa saakaldte Kirkens Kaad eller smaa Huse, bygte paa Kirkens Grund, hvis Besiddere, der selv ejer Bygningen, giver en aarlig Afgift og ved Reparationer ved Kirken maa gøre Haandarbejde, ligesom de, der har de andre Jorder i Fæste, maa gøre Kørsel til Kirkens For-

nødenhed, men ved store og Hovedreparationer maa hele Sognet føre Materialer til og gøre Haandarbejde . . .

Kirkens staaende Udgifter er: Studii Skat 1 Rd., Cathedraticum 4 Mk., til den luth Kirke i London 2 Mk., til Skolekassen 3 Rd. 2 Mk., til de Fattige 1 Rd., Provstens og Præstens Løn 2 Rd., for Brød og Vin at holde 10 Rd., for Lintøj at vaske 3 Mk., Orgelmesterens Løn 12 Rd., Bælgetræderen og for Ringen og Opvartning ved Urværket 11 Rd., Kirkeværgens Løn 2 Rd.

Kongetienden ydes, saa lidt som Kirkens og Præstens Tiende, in natura eller i Kærven, som ved Grevskabets Oprettelse skal være anderledes indrettet, og hører til sammes Privilegier, at Greven selv tager Kongetiende eller et Ækvivalent derfor; den regnes for 105 Tdr., og deraf findes i Ballum Sogn 72 og i Emmerlev 33 Tdr.

Præstegaardens Hrtk. regnes for 8 Tdr. Bygningen overdrages nu til Successor for 500 Rd., og betales aparte Ledpæle, Planke- og Stakitværker; dog kan jeg se af Skifteprotokollen, at Bygningen forhen er bleven modtaget efter Taksation, som gik højere. Til Præstegaardens Fata maa regnes, at Kirken forhen ejede og vedligeholdt et stort Stykke Hus af 25 Fag, hvorudi var bl. a. Bryggers og Bagerhus, en Kælder og en stor Sal paa 6 Fag; men da dette Hus i sl. Henningsens Tid var meget brøstfældigt og behøvede en haard Reparation, gjorde Hans Schack for at slippe for Bekostningen ham den Proposition, at Huset skulde være ham forvaret, hvilket han modtog med Tak, men i Stedet for at istandsætte samme, brækkede han det af og solgte Materialerne, hvilket gik saa hen, da der

ingen var, som satte sig imod den deraf for Successor-erne flydende Skade, thi da Hr. Henningsen ingen Avling brugte, kunde han undvære Loen og indrette den til et lidet Bryggerhus, men Hr. Møller saa sig nødt til at bygge baade Bryggerhus og Vognskur og indrette Loen, hvor den før var, og Præstegaarden har undværet en Kælder, indtil jeg ved min Ankomst saa mig foraarsaget til at lade saadant umistelig Værelse med stor Bekostning gøre. Ellers er Bygningen i skikkelig Stand og overalt grundmuret.

Sognets kontribuerende Hrtk . . . er vistnok 289 Tdr. Præsten nyder ikke sin Tiende rigtig efter Lov-ven, men faar lidet Korn og af nogle Penge efter en gammel Akkord, som kan have været god nok i de Tider, da der blev mindre avlet og Jorden heller ikke saa vel behandlet, hvilket ganske øjensynligt er til Præstens store Fornærmelse, men ikke uden stor Fortred og Ulejlighed kan omgøres . . .

Mogeltønder By er stor og velbyggt og bestaar af 22 hele og 2 halve Bøndergaarde foruden Præstegaarden og Degnens Bolig, som Degnen nu selv ejer og maa istandholde og til Successor overlade for 250 Rd. (hvilken Forandring af Greven for faa Aar siden er gjort), og et Skolehus. Til samme By hører ogsaa den saakaldte Slotsgade, som er meget anselig af sin regulante Brede, og ved en Del nye moderne Bygninger, særdeles paa dens Sønderside, som er tækt med Tagsten og siret med en dejlig Lindeallé; den bestaar af 42 Huse, som dels, især paa den søndre Side, er i hinanden bygte; i samme Gade er og et nyt Tinghus med Fangetaarn, som Otto Diderik Schack har ladet bygge

og siret med den grevl. Families Portrætter. Ø. for Gaden ligger Slottet . . . med en dejlig Have . . . nuv. Greve har anlagt en ny Have S. derfor. — *Bønderby*, hvortil hører en stor Gaard *Brink* og to *Kannikhusgaarde*, som forhen har været Kannik- eller Hospitalsgodser, bestaar desuden af 21, dels hele, dels halve Gaarde, hvoraf 5 hører til Tønder Amtstue og 16 til Grevskabet, samt 4 Kaadnerhuse til Haderslev hørende, 6 til Tønder og 16 til Schackenborg, foruden Skolehuset. — *Stokkebro* har vel Navn af en Bro og Stok, som ligger over den fra Lindskov Mølle N. for Byen flydende liden Strøm, som om Sommeren er ganske tør, og bestaar af 18 Schackenborgske og et Tøndersk Kaadnerhus. — *Nordtoft* bestaar af 6 Schackenborgske og 3 Tønderske Kaadnerhuse, *Toghale* af 6 gode Bøndergaarde, hvoraf den ene ligger til Tønder og de 5 til Schackenborg, og af 2 Schackenborgske og 2 Tønderske Kaadnerhuse, nogle smaa Lejehuse og et Skolehus. — *Gallehus* har sit Navn af en Galge, som der forhen har staaet, men nu er omfalden, saa at Stumperne deraf ikkuns ses, siden den Gud ske Lov ikke i dette seculo har været brugt; desuden findes her to grevl. Bøndergaarde og for Resten 50 Kaadner- og nogle Lejehuse, hvortil ligger dels store Tofter, som bruges til Køkkenurter, og hvoraf en god Skilling gøres, dels nogle Agre paa Heden, som til Sæd og Græsning bruges, siden 26 Kaadnere endog har noget Hrtk. uden at yde Tiende deraf. V. for Gallehus ligger *Lindskov Mølle*, som om Sommeren ikke har tilstrækkeligt Vand. — Fra det lidet Krohus *Altona* paa Vejen til Tønder løber en liden Aa gennem Møgeltønder Kouge S. for

Møgeltønder gennem en Siil eller Vandløsning, kaldet *Fjeltring*, ned i Rutebøller Koug og derfra i Vesterhavet, af hvilken Aa, hvis Navn ej haves, Beboerne i Møgeltønder Koug kaldes *Aablinger* eller de Folk ved Aaen. Under dette Navn („ved Aaen“) befattes 13 beboede og 4 ubeboede eller øde, mestendels store Gaarde, som ligger hver for sig paa smaa opkastede Banker, som kaldes Werf, i en Strækning af $\frac{1}{2}$ Mil. Til Beskyttelse for denne Egn, som er hele Vinteren under Vand, og ogsaa ofte om Sommeren til største Skade for Jordens Grøde, tjener det store Hævdige fra Vestersøen til Rutebøll og Sommerdiget her inden i Kougen, uden for hvilket ligger 4 smaa Gaarde, ligeledes paa opkastede Banker . . . og 7 Fiskerhuse, kaldet *Luft* eller egentlig *Styrlyft*, og har deres Navn af en Tildragelse, som ikke uden Forargelse kan fortællcs, saa ogsaa et Krohus *Gripenfeld* og et do. nyt *Legan* . . . Mellem Møgeltønder og Tønder er et lidet Hus *Ray* paa det Sted, hvor forhen en Herregaard af s. Navn har staaet, og hvis Rudera endnu findes, dog har jeg ikke kunnet faa nogen vis Efterretning om sammes forrige Besiddere og Tilstand, men alene dette, at den ved Grevskabets Oprettelse blev lagt til Schackenborg.

Tilforn var kun een Skole her i Byen, som var almindelig for det hele Sogn, men som mig sagt blev 1734 endnu to indrettede, den ene i Bønderby for denne, Brinkgaard, Kannikhus og Stokkebro, den anden i Toghale for denne, Nordtoft, Gallehus og Lindskov Mølle. Skoleholderen maa leve af Ungdommen hver i sit Distrikt, og faar han ugtl. 2 Sk. for sin Umage, hvilket

er altfor lidt, saa anden Løn har Skoleholderen i Møgeltønder ikke, ja ej engang frit Husværelse. Men da de andre to Skoledistrikter er ganske smaa, bekommer han i Bønderby i aarlig Løn 7 Rd. 2 Mk. og han i Toghale 3 Rd. 2 Mk. og fri Bolig. De, som bor ved Aaen, Diget og Luft, er med deres Børns Undervisning forlegne, da det baade om Vinteren er ugørligt og om Sommeren farligt at faa dem til Møgeltønder Skole, hvorfor de nærmeste Naboer, som dog ligger vidtløftig adspredte og om Vinteren ved Vand er adskilte fra hinanden, slaar sig sammen og holder et ungt Menneske, der kan undervise deres Børn . . .

Grev Hans Schack har legeret til hele Grevskabets Fattige 2000 Rd., at de deraf skal nyde Rente aarlig til St. Hansdags Tid, deraf til Møgeltønder Sogn 28 Rd., til Ballum 28 Rd., til Emmerlev 12 Rd., til Daler 12 Rd. og de øvrige 20 Rd. uddeles paa Strøgodset. Sognets Fattige er nu 32, dels Personer og dels Familier, til hvilke maanedlig efter deres Lejlighed gives 6 til 2 Mk. og nogle desuden noget til Klæder og Husleje og i Sygdom til Pleje og Medikamenter. Armfogden taar maanedl. 1 Rd. 2 Mk. og aarlig 3 Rd. 2 Mk. til Husleje og ligesaa meget til Klæder. Saa betales og af samme Sognets Kasse aarlig 10 Rd. 2 Mk. Løn til to Skoleholdere. Til Kassen kontribuerer Herskabet kvartaliter 8 Rd. 2 Mk., Præsten 2 Rd. 2 M., andre 1 Rd., 4 Mk., 3 Mk. til 2 Sk., hvortil ogsaa hjælper, hvad der falder i Klingpungen og Blokken og kan aarlig løbe til 30 Rd. og mere, saa ogsaa hvad der findes i Sportler som ved Bryllupper, Barseler og Ligbegængelser i Bøndernes Huse.

Den bedste Næring er Agerbrug og Hestes og Hornkvægs Opdræt, som meget vel lykkes i denne gode Egn, saa at disse Kreatur har fuldkommen Vækst, naar de fylder til 3. Aar. Her avles alle Slags Korn undt. Hvede, dog ikke saa megen Rug, som i det folkerige Sogn fortæres, og meget lidt Boghvede paa Heden ved Gallehus; den fornemste Sæd er Byg og Havre, hvoraf en Del sælges . . . Den største Del af Marken bruges idelig til Pløjning og kaldes derfor Al-Sæd-Land, der af gode Husholdere gødes hvert 3. Aar, og saas de to bedste Aar med Byg og det 3. med Rug eller Havre. Undertiden lægges en Ager imellem Kornet ud til Græsning og hviler 4—5 Aar, hvilken Maade kunde tjene meget til Jordens Forbedring, hvis den almindeligere blev brugt, thi de fig. Aar betales udi Kornets Mængde og Bonité rigeligt det, hvad der savnes, naar den hviler. Det Land, der ligger S. for Møgeltønder By og ved Aaen, er afgravede Fenner til 12, 10, 8, 6, 4 eller 3 Demater, og bruges en Del til Højbjergning og Græsning, mellem pløjes og en Fenne og besaas med Byg eller Havre og gødes af gode Husholdere, dog naar den kun er to Aar under Pløjning, gødes den ikke. — Paa Gallehus Hede er et stort Stk. Jord, der kunde bære bedre Frugt, naar det blev dyrket, hvormed ogsaa er gjort en god Begyndelse, hvis Fremgang vel derved forhindres, da den er temmelig langt fraliggende og dels behøves til Flagger som den eneste Brændsel her. — Næsten alle af Kvindekønnet beskæftiger sig med Kniplingsfabriken fra deres 6. Aar til deres høje Alder, endog med Brillen . . ., og prises de Forældre lyksalige, som velsignes med Døtre, hvilke, naar de

er 6 Aar, sættes i Kniplingsskole, og naar de har været et Par Aar i Lære, kan fortjene Klæder og Føde og derefter langt mere til Forældrenes Hjælp. En Del søger deres Brød ved Søen, fornemmelig fra Holland, som ofte der nedsætter sig, og ikkun faa kommer igen tilbage, hvorover de Søfarendes Tal fra Tid til anden her formindskes.

Sjælden kommer Ulvene fra Druset Skov ved Lygumkloster ubedet til os.

Til Slut siger Zoëga, at han giver aarlig 54 Rd. i Enkepension, 2 Rd. til Ribe Stifts gejstl. Enkekasse, 1 Rd. i Studii Skat, 4 Mk. i Cathedraticum, 12 Rd. i Familieskat, 9 Rd. i Ekstraskat, 6 Rd. til de Fattige, 10 Rd. til fattige Børns Underholdning, i alt 94 Rd. „Vil man dertil regne den uomgængelige Folkeløu til en Præceptor og 5 Tjenestefolk og de til Præstegaardens Vedmagtholdelse fornødne aarlige Bekostninger, saa løber disse Pensioner af Kaldet langt over 200 Rd“.

Oversigt over historisk litteratur fra årene 1904—1907 vedrørende Sønderjylland.

Af Johannes Lindbæk.

Denne oversigt gør lige så lidt som de, der tidligere har været offentliggjorte i dette tidsskrift (1903 og 1906), krav på fuldstændighed. De der ønsker nærmere oplysninger om mere specielle æmner, henvises til de årlige litteraturfortegnelser, affattede af Alfred Krarup, der findes i „Dansk historisk Tidsskrift“, og til litteraturberetningerne i „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte“ 1904—07. De sidste er affattede i en rolig og, når den nyeste tid fraregnes, upartisk tone af professor, dr. v. Fischer-Benzon i Kiel, der er særdeles vel kendt med danske forhold og sprog, et kendskab, der desværre synes at forsvinde hos de nyere tyske forskere. — Mindre anmeldelser og uddrag, dog sjældnere af bidrag fra dansk side, findes i „Die Heimat“.

Ligesom tidligere har jeg som regel ikke taget hensyn til de meddelelser om sønderjydske forhold, der ofte findes i „Højskolebladet“, så lidt som til de talrige beretninger om de to slesvigske krige i det nu ophørte ngeskrift „Vort Forsvar“, til levnetsskildringerne af Sønderjyder i „Dansk biografisk Lexikon“, „Salmon-

sens Konversationlexikon“ og „Allgemeine deutsche Biographie“, eller til de historiske artikler i „Sønderjydske Aarbøger“ og de skrifter, der er anmeldte sammesteds.

Endelig skal jeg overfor hr. professor v. Fischer-Benzon, der har taget anstød af min omtale af „Die Heimat“, bemærke, at det nævnte tidsskrift unægtelig ikke er værre end det meste af, hvad der ellers fremkommer af afhandlinger og særlig erindringer fra tysk side. Hvad der er indvendt mod det, gælder det meste af den moderne tyske historieskrivning, af lærde og ulærde —, at man fra den side ikke gør sig mindste anstrængelse for at forstå modpartens standpunkt, men går ud fra, at man altid selv har haft og har ret. Det er et forhold, som man med beklagelse må konstatere, og som er til største skade for en upartisk historieskrivning.

Af nye hjælpemidler til Sønderjyllands historie er ikke stort andet at nævne end en ny, praktisk indrettet, katalog over det slesvigholstenske landsbibliotek i Kiel og en meddelelse fra arkivar Hille i Slesvig om ordningen af akterne i landsarkivet ¹⁾.

¹⁾ G. Hille: Das Ordnen der Akten im Schleswiger Staatsarchiv (Z. d. Ges. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXIV, 182--85).

Katalog der Schleswig-Holsteinischen Landesbibliothek. 1. Nachtrag für 1898 - 1906, bearb. von R. v. Fischer-Benzon. 1907.

O. Kähler: Zeitschriftenliteratur aus Schleswig-Holsteins Vergangenheit (Schlesw.-Holst. Zeitschr. für Kunst und Literatur I, 114—20).

Fra dansk side er „Danmarks Riges Historie“ bleven afsluttet med Neergaards fremstilling af tiden 1852—64, medens man fremdeles i høj grad savner en fyldestgørende skildring af Kristian IX's tid. — Ligeledes er „Dansk Biografisk Lexikon“ bleven afsluttet 1905. Redaktøren, rigsarkivar Bricka, døde 1903, og redaktionen af de sidste bind blev besørget af arkivsekretær Laursen og professor Steenstrup. Da værkets udgivelse har stået på siden 1887, og der ikke er kommet eller foreløbig vil komme supplementbind, må man andetsteds søge oplysning om de manglende. På grund af værkets noget for snævre plan savner man ligeledes de Sønderjyder, der er bleven voxne siden 1864. — En nyttig håndbog for adelshistorien er den nye udgave af det gamle adelslexikon fra 1813, som var blevet fuldstændig forældet og desuden fra begyndelsen havde mange slemme fejl. — Endvidere skal nævnes, at der ved siden af det ældre „Personalhistorisk Tidsskrift“ er kommet „Personalhistoriske Samlinger“, hvori der findes mange oplysninger om og stamtavler over familier fra hertugdømmerne, f. ex. Bissen, Bülow og Hiort-Lorenzen ¹⁾).

Fra tysk side har Sach udgivet 3die bind af sin skildring af hertugdømmet Slesvigs historie, hvori han går helt op til nutiden. En kritik og imødegåelse vil

---

¹⁾ Dansk biografisk Lexikon, afsluttet 1905 med Brickas biografi.

A. Thiset og P. L. Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon. 1904.

Personalhistoriske Samlinger, udgivet af Th. Hauch Fausbøll.

formodentlig snart fremkomme i dette tidsskrift. Betegnende for ham er det, at skønt han mener, at skoleforordningen af 1888 har gjort mere skade end gavn, siger han dog, at den af hensyn til regeringens værdighed ikke kan tages tilbage. Værdifuldest er hans studier over de sproglige forhold i de sydligste dele af hertugdømmet ¹⁾.

Oldekop har udgivet en topografisk beskrivelse af hertugdømmet Slesvig. Prof. v. Fischer-Benzon har i stærke ord påvist dens utilstrækkelighed og videnskabelige ubrugelighed, og fra dansk side kan man kun slutte sig til denne kritik. Hverken i naturvidenskabelig, arkæologisk, sproglig eller historisk henseende tilfredsstillende den videnskabens fordringer, og følgen er, at man stadig må bruge Traps topografiske beskrivelse fra Frederik VII's tid ²⁾.

For Sønderjyllands ældste historie er ikke stort andet at nævne end en dygtig undersøgelse over guldhornene fra Gallehus, hvori en del af de gamle urigtige antagelser, f. ex. om dette stednavn, afvises ³⁾. —

---

¹⁾ A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung. III. 1907. — Anm. af Joh. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 8. R. I, 94 f.

Johann Friedrich Dücker: Bilder aus der Schleswig-Holsteinischen Geschichte. 2. Aufl. 1906.

Chr. Aug. Volquardsen. Aus schleswig-holsteinischer Geschichte. (28. Deutscher Juristentag zu Kiel 1906, 23 - 35).

²⁾ K. Oldekop: Topographie des Herzogtums Schleswig. 1906. — Jvfr. Zeitschr. der Ges. für Schl.-Holst. Gesch. XXXVII, 482 f.

³⁾ Detlefsen: Die ältesten Nachrichten über den deutschen Norden (Die Heimat XVII, 1—8).

Efter Müllers og Neergaards store arbejde om Danevirke, der tidligere er omtalt i dette tidsskrift, synes man både fra dansk og tysk side at have sluttet sig til de resultater, de to nævnte forskere kom til ¹⁾. — En lille afhandling om Ansgar skal her kun nævnes, fordi det mærkelig nok er det første forsøg fra katolsk side på at skildre Ansgars liv ²⁾. — Kiesselbach har fortalt om den store rolle, som byen Slesvig i den ældre middelalder spillede i verdenshandelen; Østersøens varer bragtes over Slien til byen, førtes videre over land til Hollingsted og derfra ad Trene og Ejderen til Vesterhavet. Rester af denne mellemhandel fandtes endnu ned i 16. årh. Forfatteren kan ikke dansk og er næsten ukendt med dansk litteratur ³⁾.

Wilser: Die Wanderungen der Angeln und die Ortsnamen auf -leben (Deutsche Erde III, 104—07).

L. Andresen: Die goldenen Hörner von Gallehus (Die Heimat XVI, 217—27).

¹⁾ H. A. C. Philipsen und C. Sünksen: Das Danewerk in Geschichte und Sage. 2. Aufl. 1907.

R. Struck: Die Beziehungen des Limes Saxoniae und des Danewerks zur Topographie und Geologie ihrer Umgebung (Mittheil. d. geograph. Gesellschaft und d. Naturh. Museums in Lübeck (2. R. 21. H.).

Meisner: Danewerk und Hedeby. Ein Rückblick auf vormittelalterliche Befestigungen (Zeitschr. für Ethnologie XXXVI, 675—97).

Helge Skovmand: Danevirke (Højskolebl. XXIX, 1543—54).

²⁾ H. Bihlmeyer: Der hl. Ansgar, Benedictinermönch, Erzbischof von Hamburg-Bremen und Apostel des Nordens (Studien und Mittheil. aus den Benedict. und Cisterc. Orden. 1904. 154—72).

³⁾ Kiesselbach: Schleswig als Vermittlerin des Handels zwischen Nordsee und Ostsee vom 9. bis in das 13. Jahrh. (Zeitschr. d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. XXXVII, 141—167).

Et særdeles dygtigt arbejde over hertugdømmernes kirkehistorie til Reformationen skyldes professor v. Schubert, der desværre nu er forflyttet fra Kiel til Sydtyskland. I et slags program for sin bog betoner han den stærke forbindelse med Danmark og nødvendigheden af at kende danske kilder, og selv viser han et indgående kendskab til disse. En skarp kritik er et af hans hovedfortrin — han har tidligere givet et udmærket bidrag til Ansgars historie —, og forbindes med en flydende og letlæselig fremstilling. Jensen-Michelsens ældre bog er efter Schuberts forældet. Nationalt set er forfatteren naturligvis tysksindet og glæder sig over forbindelsen mellem Sønderjylland og Holsten, men hans resultater kan i det hele godt godkendes fra dansk side¹⁾. — Den unge, tidlig afdøde, arkæolog Hertzsprungs afhandling om de danske klostre indeholder adskilligt af interesse om Sønderjyllands klostre, især nonneklostret i Slesvig og Løgum²⁾.

En meget vigtig kilde til Sønderjyllands historie i middelalderen er registrene over Slesvig domkapitels og biskops ejendomme og indtægter. Registerne var tidligere delvis udgivne i Langebeks „Scriptores rerum Danicarum“, men efter dårlige håndskrifter og med mange fejl. Reimer Hansen og Willers Jessen

---

¹⁾ H. v. Schubert: Richtlinien und Aufgaben der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte (Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 121 - 40).

— Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins auf Grund von Vorlesungen an der Kieler Universität. Bd. 1. 1907.

²⁾ Ivar Hertzsprung: De danske klostres styrelse og økonomiske forhold samt klosterbygningerne i tiden 1202—1319 (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 299—364).

har derfor gjort sig meget fortjente ved at give en udmærket udgave af kapitlets og biskoppens jordebøger, begge i den form, som de fik under biskop Claus Wulf (1429—74), samt af biskop Godske Ahlefelds jordebog fra 1509. Et udførligt sag- og stedregister samt et godt kort letter benyttelsen og gør udgaven til en uundværlig håndbog for enhver, der beskæftiger sig med Sønderjyllands topografi. Stednavnene er i registrene gengivne i den officielle tyske, meget tilfældige og urigtige form; udgaven selv viser, at navneformen i det danske generalstabsværk stemmer meget bedre med den historiske ¹⁾.

Sauermanns værk om Slesvigholstens døbefonter er tidligere omtalt i dette tidsskrift ²⁾. — Matthæi har søgt at vise, at nogle af Sønderjyllands ældste kirker i bygningsform går tilbage til de hedenske templer. Også rundkirkerne er han tilbøjelig til at sætte i forbindelse dermed ³⁾.

Det er vel kendt, hvor dårlig Hasses udgave af de slesvigholstenske middelalderlige aktstykker er. En række værdifulde rettelser findes i det slesvigholstenske historiske tidsskrift ⁴⁾. — Af det danske Reperto-

¹⁾ Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig. Hrg. von R. Hansen und W. Jessen. 1904 (Quellensammlung der Ges. für Schlesw.-Holst. Gesch. 6. B.).

²⁾ E. Sauermann: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. Lübeck 1904.

³⁾ A. Matthæi: Über die frühmittelalterliche Baukunst in Schleswig-Holstein (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 273—85).

⁴⁾ D. Detlefsen: Verbesserungen und Bemerkungen zu den schl.-holstein. Regesten und Urkunden (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXV, 242—51).

rium er et nyt hæfte udkommet med oversigt over, hvad der er bevaret af middelalderlige arkiver. For Sønderjyllands vedkommende er der af hertugarkivet før 1375 kun lidt tilbage, medens det efter 1375 er vel bevaret. Af biskops- og kapitelsarkiverne er der betydelige rester, mest i senere kopibøger, hvis indbyrdes forhold, som frembyder store vanskeligheder, er klargjort af Erslev. For Haderslev domkapitel fandtes endnu i begyndelsen af 19. årh. en kopibog, som siden synes at være forsvundet. Af klosterarkiverne findes det i Slesvig nonnekloster endnu bevaret, for Løgum har man en værdifuld brevbog, for Morkær mange breve. Af byarkiverne er næsten kun Slesvigs bevaret nogenlunde fuldstændigt, medens der findes betydelige rester af Flensborgs¹⁾.

I de seneste år har man begyndt at udgive de mange afskrifter fra Vatikanets arkiv, som var tilvejebragte ved et mangeårigt arbejde for Carlsbergfondens regning. Af denne udgave forelå 1907 to bind for tiden 1316—1431. De mange bidrag deri til Sønderjyllands historie er gengivne i omhyggelige uddrag af Reimer Hansen²⁾. — På de endnu utrykte pavebreve

---

R. Hansen: Weitere Verbesserungen und Bemerkungen zu den Regesten und Urkunden (*Z. f. Schl.-Holst. Gesch.* XXXV, 252—63).

¹⁾ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis IV, 1. (Arkivoversigt).

²⁾ Acta pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. I. 1316—78., udg. af L. Moltesen. II. 1378—1431, udg. af Alfr. Krarup. og Johs. Lindbæk. 1904—07.

Reimer Hansen: Zur Geschichte des Bistums Schles-

har Joh's. Lindbæk bygget sin bog om pavernes forhold til Danmark 1448—1513. I denne tid gled Sønderjyllands kirke mere og mere bort fra den danske og fik lighed med de tyske kirker. I landskapitlerne kom flere og flere tyske kanniker, både Holstenere og folk længere sydfra. I modsætning til de andre danske stifter besatte paven her ofte kapitelspladserne med sine embedsmænd og tvang endda to gange sine „kurialer“ ind på bispestolen. Pengeudpresningerne fra pavelig side var større her end i det egentlige Danmark, og paverne regnede ofte Slesvig for at høre under ærkebisdommen i Bremen ¹⁾.

En anden vigtig kilde til Middelalderens historie er Nyrops udgave af gilde- og lavsskråer, hvoraf mange er sønderjydske — særlig interessante er de fra Flensborg. — Thisets fortsættelse af Henry Petersens værk om de danske adelige sigiller er ikke som dette ordnet efter tid, men efter de genstande, seglene fremstiller. Det er derved ofte lykkedes at påvise forbindelse mellem forskellige adelsslægter. Værkets smukke udstyr gør det til en prydelse for dansk historisk litteratur ²⁾.

wig im 14. Jahrhundert (Zeitschr. d. Gesellschaft für Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 170—90).

J. Lindbæk: Aktstykker til Oplysning om Slesvig Stifts Forhold til Kurien under Pave Alexander VI (Danske Magazin 5. R. VI, 178—85).

¹⁾ J. Lindbæk: Pavernes forhold til Danmark under kongerne Kristiern I og Hans. 1907.

²⁾ C. Nyrop: Gilde- og Lavsstræer fra Middelalderen. I—II. 1895—1904.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede. 1905.

E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter.

Endelig skal nævnes, att Daenells fremstilling af Hansestædernes glanstid naturligvis indeholder meget om kampen om Sønderjylland¹⁾. — Weber v. Rosenkrantz har, delvis støttet til Thiset, givet værdifulde oplysninger om slægterne Skinkel og v. Thienen samt om de adelsmænd, der faldt ved Hemningsted 1500²⁾.

Stocks har leveret et ganske interessant bidrag til Reformationens historie i Sønderjylland; det viser sig, at adelen langt mere end i kongeriget var i stand til at modsætte sig kirkeforordningen³⁾. — Den rene lutherske lære, der havde så varme tilhængere indenfor kongehuset, truedes henimod 1600 af Gottorpernes calvinske tilbøjeligheder, der tydeligt fremtræder i hertug Johan Adolfs kirkeordning for Aabenraa amt⁴⁾. — Af

¹⁾ Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hansa I—II. 1905—06.

²⁾ W. Weber v. Rosenkrantz: Beiträge zur Adelsgeschichte I. Die Familie Schinkel (Zeitschr. der Gesellsch. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 1—78).

Samme forfatter: Beiträge zur Adelsgeschichte. II. Die Familie von Thienen (Zeit. der Ges. für Schl.-Holst. Gesch. XXXVII, 221—374).

Samme forfatter: Verzeichniss der bei Hemningstedt gefallenen Ritter und Knappen nach zwei unveröffentlichten Gefallenenlisten (Zeitschr. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 117—50, 277).

³⁾ H. Stocks: Die Geschichte der Kirchenfründe und die Einführung der Reformation in Kappeln (Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 1—35).

E. Michelsen: Hermann Tast, Vorkämpfer der Reformation in Schleswig-Holstein (Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche. Bd. 10. 3. Aufl. 1907).

⁴⁾ Herzog Johann Adolfs Kirchenordnung für das Amt Apenrade von 1598. Publiziert von H. v. Schubert (Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 34—48).

interesse for Sønderjyllands historie i 16. og 17 årh. er nogle personalhistoriske arbejder. Den senere bekendte norske slægt Astrup stammer fra Brøns sogn og kan føres tilbage til 1470. Af det gamle Brøns gives en morsom skildring¹⁾. — Fra Før stammer den både i Danmark og hertugdømmerne udbredte slægt Matthiessen, hvis stamfader, „den lykkelige Mathis“, var skipper i 17. årh.²⁾. — Ganske morsomme erindringer af en anden nordfrisisk skipper Paul Frercksen viser, hvor langt Nordfriserne kom omkring på deres sejladser, og i hvor høj grad de var afhængige af hollandsk forretningsliv og kultur³⁾. — Nogle andre bidrag til Nordfrislands historie har ikke været anmelderen tilgængelige⁴⁾. — 17. årh. var glanstiden for slottet Du-

¹⁾ F. C. Sommer: Slægten Astrup fra Nordslesvig gennem 500 Aar. 1905.

²⁾ H. C. Matthiessen: Chronik der Familie Matthiessen (Zeitschr. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 131—70).

³⁾ Fr. Paulsen: Aus den Lebenserinnerungen des Grönlandfahrers und Schiffers Paul Frercksen (Z. d. Ges. f. Schl.-Hol. Gesch. XXXV, 76—116).

⁴⁾ M. Lensch: Jan Adriaanz Leeghwater und seine Beschreibung der grossen Sturmflut vom 11. Okt. 1634 (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde 1905—06 H. 3. 1—19).

P. Lauridsen: Der Kartograph Johannes Mejer, übers. von C. J. Jürgensen (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins für Heimatkunde. I, 21—125).

E. Michelsen: Die Kriege von 1657—1660 und der grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein, besonders an unserer Westküste (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde 1905—06, 32—50).

Samme Forfatter: Die Kriege von 1657—60 und der

borg ved Flensborg, der gik tilbage til dronning Margrete, men blev forskønnet og forbedret under Frederik II. Kristian IV holdt ofte landdage og store fester på slottet. Senere forfaldt det og blev som så mange andre danske slotte nedbrudt i 18. årh. Dets sidste rester forsvandt dog først c. 1900¹⁾. — Ved samme lejlighed kan nævnes landsarkivar Hilles afhandling om en gammel strid mellem byen Flensborg og helligåndshospitalet om et stykke opfyldt land ved havnen. Striden står nu mellem byen og staten, og afhandlingen har således også aktuel interesse²⁾.

P. Lauridsen har skrevet en dygtig artikel om opgøret mellem Holsten-Gottorp og Kronen 1658. Artiklen er væsentlig bygget på en dagbog af den gottorpske råd Levin Claus Moltke og er som forfatterens produktion i det hele rig på nye ejendommelige synsmåder. — Kongerne og hertugerne havde siden 1586 været i bitter strid om forskellige ting, især om Slesvig bispestols gamle ejendomme, der lå lige op ad Gottorp. Under striden blev sindene stadig bitrere på begge sider, hertug Frederik III kastede sig i Sveriges armé og søgte efter den ulykkelige krig med Karl Gustav at udnytte Danmarks svaghed til det yderste. Hans fordringer gik langt ud over al rimelighed, men de blev da også kun delvis opfyldte. Efter mange hårde stri-

---

grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein, besonders an unserer Westküste. I (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins für Heimatkunde I, 145–79).

¹⁾ R. Haupt: Das königliche Schloss zu Flensburg (Duburg). (Z. d. Ges. für Schles.-Holst. Gesch. XXXV, 56–75)

²⁾ G. Hille: Die Hof- und Hafengerechtigkeit der Stadt Flensburg (Z. d. Ges. für Schl.-Holst. Gesch. XXXV, 1–36).

digheder, der flere gange var ved at føre til fredsbrud, måtte hertugen opgive ophævelsen af fællesregeringen, da den slesvigholstenske adel med Frederik Ahlefeldt i spidsen stred imod, ligeledes en stor krigsskadeserstatning; han opnåede vel ophævelsen af kronens lenshøjhed over Slesvig — hvorved kongen blev tvungen til at fordre det samme for sin part —, men kronen bevarede en „hvilede lenshøjhed“, og „unionen“ mellem Danmark og hertugdømmerne blev opretholdt, hvorved man habede at kunne tøjle hertugernes svenskvenlige tilbøjeligheder¹⁾.

Som en slags fortsættelse har P. Lauridsen skrevet en hel bog om den danske kronens forhold til Slesvig mellem 1660 og 1671. Den er bygget på mange hidtil ukendte aktstykker, særlig fra det pløenske arkiv, og går i sin fremstilling tilbage til det 16. årh., ligesom den har strejfflys helt ned i det 19. årh. Den giver meget nyt, men er overvældende lærd og meget vanskelig at læse. — Dens hovedsynspunkt turde være følgende. Efter indførelsen af Enevælden 1660 havde kongen fået kronens fulde ret over Slesvig; dermed var de gamle lensrettigheder ophævede, og deraf fulgte, at den samme arveret kom til at gælde i Sønderjylland som i Danmark og Norge. Kongerne arbejdede i forhandlingerne med Gottorperne på at få dem til at gå ind på dette standpunkt, og det lykkedes efter flere vanskeligheder. Ved stændernes hylding af Kristian V 1671 lykkedes det at få dette anerkendt også fra deres side; kongedelen gik følgelig fra den tid i arv efter

¹⁾ P. Lauridsen: Holsten-Gottorp og Kronen 1658 (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 1—99).

kongeloven, og når hertugdelen 1684 og 1721 blev forenet med kongedelen, var det givet, at hele hertugdømmet var en arveretlig enhed med kongerigerne. Hvis dette, som det synes, er bevist, er dermed grunden taget bort fra de slesvigholstenske påstande.

Mest nyt bringer fremstillingen af kongens forhold til de sønderborgske hertuger; de stod meget svagt overfor den enevældige konge og blev hårdt behandlede af ham. Den rigeste af dem, hertugen af Pløen, kunde dog under sin langvarige proces ved Wienerhoffet få dom mod kongen, og denne sluttede senere forlig med ham om Oldenburg. Ved dette forlig opnåede Pløen for sin linje, men ikke for de andre sønderborgske, en lensarveret til Slesvig efter kongestammens uddøen. Deraf følger altså, at Angustenborgerne ingen-
somhelst arveret havde til Slesvig. — Hr. Lauridsen har imødegået en række tidligere forskere, f. ex. A. D. Jørgensen; han påtaler i meget skarpe udtryk den uvederhæftighed i gengivelsen af aktstykkerne, der ofte findes hos de gottorpske, pløenske og senere de slesvigholstenske forfattere¹⁾.

Det er interessant at se, at under inddragelsen af det gottorpske Slesvig 1684 og 1714 har præsterne vaklet mellem deres pligter overfor den gamle og den nye herre på en måde, der noget minder om præster-

---

¹⁾ P. Lauridsen: Slesvig og Kronen 1660—1671 (Aam. af Kr. Erslev i Hist. Tidsskr. 8. R. I, 95—97).

Helene Høhnk: Detlev von Ahlefeldts Gesandtschaftsjournal vom Jahre 1666. (Z. d. Ges. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 79—169).

Aktstykker fra Johan Adolf af Pløns Archiv (Danske Mag. 5. R. V, 293—330).

nes forhold 1848 og 1864. De gottorpske præster rådspurgte flere tyske universiteter, om de kunde forsvare for deres samvittighed at aflægge troskabsed til kongen; enkelte steder som i Ejdersted tøvede de så længe som muligt¹⁾). Et par ganske morsomme levnetsskildringer af præster i den tyske del af hertugdømmet kan nævnes²⁾).

Den kirkelige vækkelse i hertugdømmerne går på en måde tilbage til den mærkelige sværmer Antoinette Bourignon, der på Kristian V's tid opholdt sig i Husum og Flensborg og stræbte at vinde tilhængere for sine halvpietistiske anskuelse, men blev forfulgt af øvrigheden³⁾). — Den egentlige vækkelsestid begyndte efter 1700, da brødremenigheden fik indgang i Sønderjylland. Et midtpunkt for den pietistiske bevægelse var Stepping præstegård, hvor der virkede to nidkære pietistiske præster, der stod i nær forbindelse med herrnhuterne og havde optaget herrnhuter i præstegården. En klage til regeringen over den ivrige indremission frugtede ikke, og under Kristian VII anlagdes

---

¹⁾ R. Hansen: Die Gewissensnot der Geistlichkeit im herzoglichen Teile Schlesiens 1684. (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III., 300—318, jvfr. 319—35).

²⁾ R. Hansen: Die Selbstbiographie des Propsten P. Petreus von Garding († 1745). (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III., 65—95).

Petersen: Aus dem Leben des Pastors Matthias Hench in Emmelsbüll (Schriften d. Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III., 228—65).

³⁾ Lieboldt: Antoinette Bourignon in Schleswig-Holstein 1671—1676. (Schriften d. Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III., 193—203).

så Kristiansfeld. — Allerede tidligere var den pietistiske bevægelse nået til København, bl. a. med den bekendte præst Enevold Ewald fra Højst, Johannes Ewalds fader. Sønderjyden Hans Adolf Brorson, om hvem der er udkommet en folkelig levnetsskildring, hørte som bekendt til de ypperste blandt pietismens mænd ¹⁾).

Johan Ottosen døde, før han fik afsluttet sin håndbog over Nordens historie, hvis første og andet bind er omtalte i tidligere anmeldelser. Tredje bind er udkommet efter hans død, idet dr. P. Munch har skrevet slutningen fra 1844 til 1864 med en ganske kort kronologisk oversigt over de sidste årtiers begivenheder. Tredje bind står ikke fuldt på højde med de foregående og synes undertiden noget magert. Alligevel er „Vor Historie“ som helhed en meget for-tjenstfuld håndbog ²⁾).

I tilslutning til sin bog om Bernstorfferne og Danmark har dr. Aage Friis udgivet to store bind „Bernstorffske Papirer“. Det er ikke politiske aktstykker, men slægtens i det hele vel bevarede samlinger af privatbreve. Alligevel indeholder disse naturligvis på

¹⁾ Ad. Schulze: Abriss einer Geschichte der Brüdermission 190.

Knud Heiberg: Om Brødrevenighedens Virksomhed i Sønderjylland før Kristiansfeldts Anlæggelse (Kirk. Saml. 5. R. II, 611—24).

Samme Forfatter: Fra den religiøse Brydningstid i Aarene omkring 1725—50) Kirk. Saml. 5. R. III, 435—67).

H. Gravensen: Salmédigteren Hans Adolf Brorson (Folkelæsning Nr. 262. 1904).

²⁾ J. Ottosen: Vor Historie. III. Fra Holberg til vore Dage. Afsluttet af P. Munch. 1901.

grund af brevskrivernes stilling en rigdom også af politiske oplysninger, især om forholdet mellem de adelige og tyske kredse, som Bernstorfferne hørte til, og det Danmark, som de var med til at styre. De to foreliggende bind omfatter breve fra den ældre bernstorffske tid 1732—72. Et righoldigt register og stamtavler letter benyttelsen af den overordentlig vigtige brev-samling¹).

Professor Edvard Holm har med utrættelig iver arbejdet videre på sit store livsværk og var (1907) nået frem til året 1791. Det er to perioder med et helt forskelligt præg, han har behandlet, den guldbergske stilstandstid og den store reformtids første afsnit. I den såkaldte guldbergske tid, der først efter 1780 med rette bærer dette navn, er det i begyndelsen væsentlig de store godsejere, der styrer, mænd af samme slags som før Struensee. De fleste af dem, især en mand som Schack-Rathlou, er meget uvillige til at indlade sig på reformer og står uden forståelse af det vigtige landbo-spørgsmål. Dette gælder selv om A. P. Bernstorff, der i denne tid har noget hårdt, strængt aristokratisk over sig. Efter 1780, da det var lykkedes enkedronning Juliane Marie og Guldberg at få Bernstorff styrtet, var Guldberg omtrent enerådende. Hans styrelse var alt andet end dygtig. Udadtil gjorde han Danmark næsten til en viljeløs vasal af Rusland, indadtil anvendte han urimelig mange penge på handelsforetagender, der ikke kunde lønne sig. Stædig og borneret, som han

---

¹) Aage Friis: Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og Optegnelser vedrørende Familien i Tiden fra 1750 til 1835. 1. Bd. 1904. 2. Bd. 1907.

var, vilde han ikke tage imod råd af nogen og betragtede alle andres meninger som „vind“; han opnåede at forøge statens gæld trods de gode tider. Hans bedste side er som kendt hans sans for det danske sprog; der begynder at opvoxe en national stemning og en uvilje mod det tyskeri, som man så længe havde lidt under. — De følgende 7 år hører til de interessanteste i vor historie. Det er A. P. Bernstorffs bedste tid; han har som førsteminister ubetinget herredømme over kronprinsen, der ellers ikke var let at lede. Under hans beskyttelse kan reformmændene, især brødrene Reventlow og Colbjørnsen tage kampen op mod de „gamle parykker“, især Schack-Rathlou, der vedblev at gøre modstand mod landboreformerne så længe som muligt; de unge sejrede efter hårde kampe, der blev fulgt med stor interesse af borgerskabet i byerne, der nu under pressefriheden kom ud af sin tidligere sløvhed overfor statens anliggender. Handelen blomstrede og gav velstand; regeringen blev mere og mere frisindet både i toldlovgivning og på åndelige områder. Men der er også mørke skygger i billedet. Bernstorff havde gjort Schimmelmaun til finansminister, og han havde ikke ævnen til at give kongeriget et ordnet pengevæsen. Samtidig steg modsætningen mellem dansk og tysk. De tyske kredse i hovedstaden var vel nok de mest oplyste og fremskridtsvenlige, men de viste samtidig et overmod overfor alt dansk, der virker meget frastødende. (Bobé har nylig fremdraget en skarp satire over danske forhold, forfattet af Bernstorffs svoger Frederik Stolberg). — Hertugdømmerne styredes næsten hele tiden af A. P. Bernstorff som chef for Tyske Kan-

celli. Der blev foretaget vigtige reformer; fællesskabet blev hævet, og ved bortsalg af krongodserne tog man selv i den guldbergske tid meget mere hensyn til bønderne, end det var tilfældet norden for Kongeåen. Handelen gik fremad, og Flensborg blev en af de drifstigste og betydeligste byer i hele monarkiet. Og for pengevæsenet fik Schimmelmänn virkelig (1788) gennemført en reform, der blev af stor betydning og i en lang årrække sikrede hertugdømmerne gode finanser. Men det er mærkeligt at se, at Schack-Rathlouw var betænkelig over denne finansforordning, fordi man ikke ordnede forholdene for hele monarkiet under ét, og fordi man let derved kom til at skabe en ny modsætning mellem hertugdømmerne og Danmark. Når man véd, hvor stor en rolle klagen over „prægravation“ fra dansk side spiller i Slesvigholsteinismens historie, må man indrømme, at Schack-Rathlouw her var mere fremsynet end sine kolleger. — Bernstorff havde ingen sans for Sønderjyllands danskhed og mærkelig nok heller ikke for at forbedre de forviklede styrelsesforhold, som hertugdømmerne led under endnu i mange år¹⁾.

Af Louis Bobés udgave af breve fra den reventlowske familiekræds er et nyt bind udkommet, hvis indhold synes noget spredt og tilfældigt, men som indeholder meget vigtige bidrag til tidens historie. Dette gælder således om brevene fra Schimmelmänn til hertug Frederik Kristian af Augustenborg, der er meget

---

¹⁾ E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 5. Bind (1772—1784). 1905—06. 6. Bind I. (1784—91). 1907.

L. Bobé: En tysk Satire over danske Stats- og Hofmænd 1784 (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 388—96).

oplysende for begges karakter. Schimmelmänn, hvis finansstyrelse var så lidet rosværdig, havde i andre henseender megen politisk indsigt; han havde et skarpt blik for kong Frederik VI's uheldige egenskåber og var en ivrig modstander af den militære ånd, der herskede efter A. P. Bernstorffs død. Hans kritik af kongen kommer igen i meget skarpere form i brevene fra Louise Stolberg til Sibylle Reventlow 1808—1813. Louise Stolberg var født på Kristianshavn og døde på Låland, men var dog så gennemtysk, at hun knap kunde læse dansk, slet ikke skrive det. Hun føler sig som Holstener og Tysk, er forbitret over Frederik VI's tilslutning til Napoleon, over hele den dårlige styrelse, bliver tilsidst så vred på Danmark, at hun udtaler ønsket om, at hele monarkiet må blive sønderlemmet. Og hun udtrykker sit had til „die Inseldänen“, særlig Københavnerne, på en meget utiltalende måde. Hun har her anslået strænge, som skulde lyde stærkere nogle få år senere. Adskillelsen mellem dansk og tysk åndsliv er allerede 1813 ved at være fuldbyrdet. — Som altid er udgaven forsynet med meget righoldige noter, men register savnes i høj grad. — Et lille bidrag, som samme forfatter har givet til Johannes Ewalds skolegang i Slesvig domskole, der dengang var yderst slet, kan nævnes¹⁾.

En anden interessant brevsamling er uddragene af

---

¹⁾ Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede 1770 - 1827. Udg. ved L. Bobé. VII. Ann. af Aage Friis i Hist. Tidsskr. 8. R. I, 181—83.

Louis Bobé: Bidrag til Joh. Ewalds Livshistorie I. Skolegang (Pers. Tidsskr. 4. R. VI, 80—88).

breve fra forskellige mænd i København til Frederik VI's tidligere lærer Johan Bülow, der faldt i unåde 1793. Brevene giver mange træk til oplysning om datidens hof og hovedstad, men da korrespondenternes navne ikke kendes — i det mindste har udgiverne ikke gjort noget for at skaffe sig dem at vide —, er de meddelelser, de bringer, noget tvivlsomme. Som helhed giver de et meget ufordelagtigt indtryk af Frederik VI og hans hof¹).

Dr. Aage Friis har skrevet en stor afhandling om den paatænkte indlemmelse af Holsten i Danmark 1806, bygget paa en mængde mest ukendte aktstykker, som ved samme lejlighed aftrykkes. — Da det gamle tyske rige opløstes 1806, opfordrede Napoleon kronprins Frederik til helt at lægge Holsten ind under kongeriget, altsa f. ex. indføre kongelovens arvefølge og Kristian V's danske lov. I de danske kredse, som kronprinsen støttede sig til, særlig hos Møsting, havde man også mest lyst til at foretage en sådan fuldstændig indlemmelse, men modstanden blev for stærk. Den repræsenteredes dels af det slesvigholstenske ridderskab, hvis førere indenfor de højeste embedskredse var brødrene Bernstorff og Kr. Rantzau, dels af kronprinsens svoger hertug Frederik Kristian af Augustenborg, som med rette eller urette mente, at hans families arvekrav derved vilde blive underkendte. Det kom til bitre sammenstød indenfor statsrådet og til en meget skarp brevveksling imellem kronprinsen og hans svoger, men kon-

---

¹) J. Clausen og P. F. Rist: *Memoirer og Breve III. Fra Hoffet og Byen. Stemninger og Tilstande 1793—1822 i Breve til Johan Bülow til Sanderumgaard.* 1906.

gen kunde ikke sætte sin vilje igennem, og i indlemmelsespatentet blev Holstens fuldstændige inkorporation ikke udtalt. De muligheder, der havde været for en kraftig dansk helstatspolitik, blev ladet ubenyttede. Ikke des mindre fik forhandlingerne deres store betydning for fremtiden. De gjorde kronprinsen mistroisk overfor hans rådgivere, som få år senere måtte gå af, og de fjærnedede ham helt fra hans svoger. Under de senere slesvigholstenske stridigheder gjorde både Wegener og Slesvigholstenerne sig skyldige i illoyal benyttelse af aktstykkestoffet, og man må derfor være dr. Friis taknemlig for hans rolige og upartiske dom¹⁾.

Dr. Thorsøe har fremdraget mindet om Kristian IX's fader hertug Vilhelm af Glücksborg, den første af familien Holsten-Beck, der efter århundreders forløb tog dansk tjeneste. Hertugen, der blev gift med Frederik VI's svigerinde, var en dygtig, loyal og tiltalende mand, der i mange henseender så klarere end kongen. Han havde f. ex. ønsket, at Danmark 1813 skulde gå imod Napoleon, og han indså' 1830, at man måtte gå over til friere forfatningsformer. Men allerede året efter døde han²⁾.

Alkærsig har skrevet nogle fornøjelige afhandlinger om det smugleri, der i lange tider fandt sted ved Kongeaaen. Toldgrænsen mellem Danmark og hertug-

---

¹⁾ Aage Friis: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806 (Hist. Tidsskr. 7. R. VI, 1-107).

Samme Forfatter: Aktstykker og Breve vedrørende Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806 (Danske Mag. 5. R. VI, 53-136).

²⁾ Alex Thorsøe: Hertug Vilhelm af Glücksb. 1907.

dømmerne opstod i 16 årh., oprindelig på grund af hertugdømmernes deling i en kongelig og en hertugelig del, hvis beboere havde meget forskellige toldsatsler. Danmark havde også senere betydelig højere kvægtold end hertugdømmerne, og man indrettede da først toldsteder ved hovedlandevejene, senere (1727) blev Koldingaa og Kongeaaen toldgrænse, som stadig blev undersøgt af toldridere. Trods de skrappeste forholdsregler — som brænding og optælling af kreaturerne — fik man ikke forhindret smugleriet, og den upraktiske måde, hvorpå man ordnede forholdene, forøgede det; Ribe hørte således til kongerigsk toldområde, skønt det lå syd for Kongeaaen, og følgen blev, at flertallet af byens indbyggere blev smuglere. Forholdet mellem tolderne og befolkningen var naturligvis yderst slet, og regeringens stilling til smugleriet var som regel præget af en svaghed, der undertiden afløstes af en meningsløs hårdhed. Således var der 1728 en stor smuglersag, hvor en kaptajn Muth optrådte som angiver og fik mange mennesker hårdt straffede. Mod slutningen af 18. årh. læmpedes forordningerne, men efter 1814 blev de igen skrappere, og i de dårlige tider gjorde de fleste toldbetjente sig skyldige i bedrageri. Først 1827 blev kvægtolden hævet, medens selve toldgrænsen, der også politisk set var et stort misgreb og bidrog meget til at fjerne Danmark fra Sønderjylland, først ophævedes efter Treårskrigen. Hvor indviklede forholdene kunde være ved grænsen, viser nogle optegnelser fra Vilslev sogn, der ligger på begge sider af Kongeaaen¹⁾. —

¹⁾ S. Alkærssig: Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland (Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 98—174).

Også nogle bidrag til de „8 sognes“ historie — den 1864 til Danmark afstæede del af Sønderjylland — har kulturhistorisk interesse; sognene var jo rent dansk-talende, men dog førtes både kirkeregnskaber og til dels kirkebøger på tysk ¹).

Schnittgers' fornøjelige erindringer fra det gamle Slesvig er udkommet i en ny, betydelig forøget udgave. Den indeholder mange spredte træk til byens historie, saldes nydelige minder (på plattysk) „fra min onkels hus“. Helst dvæler forfatteren ved de gode gamle tider som ved Karl af Hessen, der i næsten 70 år boede i byen. Overfor Danmark er tonen i det hele mådeholden; således viser han fuld honnør mod de danske soldaters tapperhed i slaget ved Slesvig og dømmer ikke særlig skarpt om sit hysbarn Bissens overgang til Danmark. Når man kommer ned til kampårene, hører upartiskheden naturligvis op; at Schittgers ikke har mindste forståelse af Hjort-Lorenzens optræden, er noget, man ikke kan undres over. De danske embedsmænd mellem krigene elsker han ikke, og han anfører nogle hårrejsende, men desværre vistnok sande, prøver på politimester Aug. Jørgensens smålighed; alligevel mis-

S. Alkær sig: En Smuglerhistorie fra 1729. (Fra Ribe Amt 1905, 90—117).

Samme Forfatter: Fra den store Smuglertid (Fra Ribe Amt 1907, 124—56).

J. B. Høyer: Sognepræst Knud Langs Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne (Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 38—97).

J. Madsen: Vilslev i det 19. Aarh. (Fra Ribe Amt 1905, 27—68).

¹) P. Eliassen: Fra de 8 Sogne. Bidrag til Tyrstrup Herreds Historie (Vejle Amts Aarbøger 1907, 69—133).

billiger han, at embedsmændene blev udjagne efter Danevirkes fald¹⁾).

Der foreligger et par mindre bidrag til Kiel universitets historie, en række breve mest fra professorer til hertug Frederik Kristian, hvoriblandt brevene fra før 1800 endnu viser stor hengivenhed for Danmark, medens den særlig slesvigholstenske patriotisme fremtræder stærkt i de senere. Endvidere et par hidtil utrykte artikler af professor Hegewisch, Dahlmanns svoger, som i 1830 dannede en slags bro mellem Lornsen og Slesvigholstenerne af den ældre retning. Hegewisch udtalte ønsket om en notabelforsamling og klagede over embedsmændene, men hans artikler blev stansede af censuren og henlagte²⁾. Nogle breve fra grev Otto Moltke fra 1830 viser den ængstelse, man i regeringskredsene nærede for den af Lornsen rejste bevægelse, men giver ikke noget særlig nyt³⁾. — Dr. P. Munch har givet en populær skildring af den politiske og nationale væk-

---

¹⁾ C. N. Schnittgers: *Erinnerungen eines alten Schleswigers*. Neu herausg. von H. A. C. Philipson. 1904.

H. Stemann: *Minder fra Biskop Hertz' Tid* (Fra Ribe Amt 1906, 1—32; 1907, 1—36).

²⁾ *Kieler Professoren-Briefe*. Mitgeteilt von Hans Schulz. (Zeitsch. der Gesellsch. für Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 257—70).

J. Ostenfeld: *Et Par utrykte Artikler af Prof. Fr. Hegewisch* (Sept. 1830). *Hist. Tidsskr.* 8. R. I, 300—06.

³⁾ *Briefe des Grafen Otto Joachim Moltke an den Kanzler Cay Lorenz Brockdorff aus dem Jahre 1830*. (Zeitschr. d. Gesell. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 171—77).

Ein Brief U. J. Lornsens, mitgeteilt von J. H. Eckhardt (*Z. d. Ges. für Schl.-Holst. Gesch.* XXXVI, 297—98).

kølse i Danmark efter 1830. På grund af den rolige og upartiske tone kan dette lille skrift i høj grad anbefales som håndbog. Det er senere blevet efterfulgt af en fremstilling af Frederik VII's tid¹⁾.

Interessante bidrag til 40ernes historie giver baron Löwensterns brevvexling. Han var dansk gesandt i Wien og stod Metternich nær. Hans følelser overfor Frederik VI var meget varme, medens han stillede sig tvivlende overfor Kristian VIII. Da det åbne brev udstedtes 1846, misbilligede han det og indberettede stadig til Reventlow-Criminil, at Metternich delte hans følelser. Ligeledes misbilligede han „daniseringen“ af Slesvig og mente, at man var altfor eftergivende overfor det danske parti. I sine sidste breve kommer han med så skarpe udtalelser som, at man ikke kan stole på oprigtigheden af kongens ord, så længe han behandler hertugdømmerne som uartige børn, og han ønsker kun den løseste forbindelse mellem Danmark og hertugdømmerne. 1847 trak han sig tilbage og døde nogle år efter krigen²⁾. — En fremstilling fra tysk side af ständerforsamlingen i 1844 giver en del uddrag af forhandlingerne, men er overordentlig farvet og partisk. Det danske stand-

---

¹⁾ P. Munch: Det danske politiske og nationale Genembrud efter Julirevolutionen (1830—48). (Videnskabeligt Folkebibliothek. Folkeuniversitetsrække Nr. 4). 1904.

Samme Forfatter: Danmark under Frederik VII. I. 1848—54 (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 87). 1904.

[Samme Forfatter: Danmark 1848—1864. 1909].

²⁾ Zur Geschichte der Jahre 1839—47; Briefe des Gesandten Baron (Georg Heinrich) v. Löwenstern und anderer. (Zeitschr. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 213—37).

punkt gør forfatteren sig slet ingen umage for at forstå ¹⁾).

Interessante, men meget ondsindede bidrag til hofkets historie, særlig om Frederik VII's ungdom, gives i generaladjutant Carl Ewalds optegnelser, der er bearbejdede af hans søn og sønnesøn. Prinsens upålidelighed og tilbøjelighed til sindssyge belyses gennem mange morsomme anekdoter ²⁾. — Oplysninger om forholdene i Flensborg i 1840erne findes i Elfride Fibigers erindringer. Hendes fader (Müller) var i nogle år overtoldinspektør i Flensborg og hørte til de mest ansete danske embedsmænd. Forfatterinden skildrer Flensborg i den endnu nogenlunde rolige og idylliske tid, hvor danske og tyske godt kunde omgås, selv om de højere kredses omgangssprog var overvejende tysk. Faderen stod sig ikke godt med sin foresatte, den bekendte embedsmand Francke, og havde tidlig mistanke til hans loyalitet. Efter den første slesvigske krig havde den danske regering tænkt paa at anvende Müllers tjeneste i Flensborg, hvorfra han var bleven forflyttet nogle år før 1848, men det blev ved tanken ³⁾. — H. Ploug har begyndt en stor levnetsskildring af sin fader Carl Ploug; foreløbig går den kun til 1848. Den bringer

---

¹⁾ H. E. Hoff: Die schleswigsche und die holsteinische Ständerversammlung von 1844 im Kampfe für die alten Landesrechte (Heimat XV, 60 - 65, 83 - 88, 111 - 15, 154 - 61.

²⁾ Theodor Ewald og Herman Frederik Ewald: En Slægts Historie gennem et Aarhundrede. I. Bidrag til Frederik VII's Ungdomshistorie. 1905. II. 1. Fra Christian VIII's Tid. 2. H. F. Ewalds Livserindringer. 1905.

³⁾ Elfride Fibiger: Kulturelle og historiske Tidbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer. 1904.

meget nyt stof, men er måske vel meget formet som et forsvarsskrift for faderen. Således giver forfatteren et forsvar for Ejderpolitikken, som man har vanskelig ved at godkende. Derimod fremhæver han sikkert rigtigt, at Carl Ploug havde ret i sin strid med Ørsted om det slesvigholstenske spørgsmål og et klart blik for Slesvigholstenernes statsopløsende tendenser, medens Ørsted var blind derfor og i det hele optrådte så vagt, at han høstede stor sympati i hertugdømmerne¹⁾.

Christoph v. Tiedemann har udgivet sine erindringer, der er af særlig interesse for den slesvigholstenske udvikling og tillige er så velskrevne og fulde af så gode iagttagelser, at man let forstår den store opmærksomhed, som bogen har vakt. Forfatterens fader var landinspektør og en meget dygtig landmand i marskeguene nord for Ejderen. 1842 blev han medlem af den slesvigske stænderforsamling og optrådte som en af de mest fanatiske fjender af Danmark. Særlig fremdrog han den såkaldte „prægravation“ overfor hertugdømmerne og hævdede, at Danmark havde bedraget disse for mange penge, i så skarpe udtryk, at han blev tiltalt for majestætsfornærmelse. I årene før 1848 virkede han åbenlyst for at løsrive hertugdømmerne. Sønnen vil — stærkt overdrevet — gøre sin fader til Slesvigholstenernes egentlige fører. Faderen var meget virksom i krigsårene og døde af sorg over, at oprøret blev knust. Blandt hjemmets omgangsvenner var Hans Helgesen, som omtales med stor sympati; forfatteren beklager, at prinsen af Nør nægtede at bruge hans

¹⁾ H. Ploug: Carl Ploug. Hans Liv og Gerning. I. 1813—48. 1905.

tjeneste i krigen og derved drev ham over på dansk side. Helgesen bevarede sit venskab overfor familien og viste den efter 1850 store tjenester. — Christoph v. Tiedemann begyndte som sin fader som ivrig Slesvig-holstener. 1864 var han med til at fordrive de danske embedsmænd fra Stapelholm og blev selv landfoged. Med synlig henrykkelse fortæller han om de udskjelser, som befolkningen begik overfor embedsmændene og de få dansksindede. Men han var mindre idealistisk end faderen og gik hurtig over på preussisk side, blev benyttet i embedstjenesten og trådte kraftig op både mod det danske parti og sine tidligere meningsfæller. Betegnende er det, at han er yderst forbitret over Hansen-Grumbys tilnærmelse til de danske førere 1865¹⁾).

Meget utiltalende virker erindringer af en gammel dame, hvis fader (Lorenzen) var præst i Adelby ved Flensborg og i nær forbindelse med den hertugelige familie. Faderen var så fanatisk, at han erklærede ikke at forstå dansk, skønt hans sognefolk var overvejende dansktalende; han blev efter krigen landsforvist og ansat i Lüneburg. Hans eneste søn faldt ved Bov. De bitre ungdomserindringer har gjort hans datter særlig hadefuld. Hun fortæller de utroligste røverhistorier om plyndringer og udskjelser fra de danske soldaters og officerers side — kun Schleppegrell finder

¹⁾ Christoph von Tiedemann: Aus sieben Jahrzehnten. Erinnerungen. Bd. 1: Schleswig-Holsteinische Erinnerungen. 1905.

H. E. Hoff: Aus sieben Jahrzehnten (1800—1870). (Die Heimat XVI, 274—78, 287—99).

J. Fr. Ducker: Eine interessante Persönlichkeit aus den Jahren der Erhebung (Die Heimat XVII, 82—87).

nåde for hendes øjne. De svenske soldater, der var i indkvartering i præstegården 1849—50, får ikke noget bedre ord på sig, medens det sikkert vil glæde Nordmændene, at deres landsmænd var „feine, gebildete Leute“. De danske embedsmænd mellem krigene kaldes „die zweifelhaftesten Gesellen“, og danske kan næppe nævnes uden et ukvemsord. Betegnende nok slutter bogen med en opfordring til den tyske regering om at gå kraftig frem mod de danske i Nordslesvig ¹⁾).

P. Vedel har givet bidrag til Monrads biografi, støttet på utrykte kilder. Desværre har han ikke behandlet årene 1848—64, hvor Monrads egentlige politiske gærning falder. — Det har sin interesse, at Monrad før 1848 var bestemt helstatsmand og ønskede alle landsdelenes sammensmæltning til en fast enhed, dog med frihed for de to nationaliteter ²⁾). — L. Schröder har i sin bog om den nordiske folkehøjskole givet gode bidrag til Rødding højskoles historie og fortalt både om de lovende begyndelsesår i 40erne, hvor Flor en tid ofrede sin videnskabelige virksomhed for at være forstander, og om de svære år i 50erne. Det er sørgelig betegnende for de nationalliberale, at de ikke havde blik for skolens betydning, men mente, at den var overflødig, efter at man havde faet sprogreskripterne. Redaktør Godske Nielsen ved „Dannevirke“ kæmpede ivrigt mod højskolen, særlig efter at Høgsbro var bleven dens forstander; Monrad formindskede skolens stats-

¹⁾ Erinnerungen einer alten Schleswig-Holsteinerin. 1907.

²⁾ P. Vedel: Bidrag til Monrads Biografi (Tilskueren 1904, 38—53, 223—42, 374—89, 710—24, 957—74; 1905, 393—406, 551—68, 964—84).

tilskud, da Høgsbro havde sluttet sig til Venstre. Schrøder selv kom til skolen kort før 1864 og måtte forlade den snart efter krigen¹⁾.

Samtidig med Kasinomødet i marts 1848 var der et stort folkemøde i Viborg, hvorom en afhandling af Heise giver nærmere underretning. Allerede fra januar holdtes der møder i forskellige jydsk byer, hvor man udtalte ønsket om en fri forfatning. Der er nogen forskel på de jydsk ønsker og dem, der samtidig udtaltes i København; Jyderne var mere nationale end liberale, mere ivrige for lighed end for frihed. I marts trådte dog det liberale synspunkt stærkt frem, og det blev omtrent enerådende ved folkemødet i Viborg, hvor der mødte ansete mænd fra hele Jylland. Uafhængigt af Kasinomødet vedtog man udtalelser om indkaldelse af en nationalforsamling og dannelse af en folkevæbning. De ledende talere ved denne lejlighed var Vilh. Birkedal, redaktør Réé og prokurator Jespersen, der alle blev valgte ind i den deputation, der skulde sendes til kongen for at overbringe mødets ønsker. Den blev venlig modtaget af ham, men kom ikke til at spille nogen synderlig rolle. Derimod viste der sig senere i Jylland en stærk offervillighed, blandt andet ved dannelsen af en folkevæbning, som dog ikke kom til at betyde noget i krigen²⁾. — Professor Ussings efter-

---

¹⁾ Ludvig Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole. 1905.
Samme Forfatter: Minder fra Kjøbenhavn, Rødding og Askov i Sekstierne (Gads danske Magasin 1907, 417—30).
Mindeblade om Cornelius Appel. Kolding. 1905.

²⁾ A. Heise: Folkemødet i Viborg den 22. og 23. Marts 1848 (Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V., 369—462).

ladte erindringer viser, at han var ivrig nationalliberal og forsvarede dette partis fremgangsmåde. 1848 meldte han sig som frivillig, men blev ikke antaget. Derimod forsøgte han sig som diplomat og rejste til Frankrig og England for at virke for den danske sag, men med afgjort uheld; i Paris kendte man ikke synderlig til begivenhederne heroppe og var snarest slesvigholstensk sindet ¹⁾. — En fremstilling fra østrigsk side af Tysklands historie 1849—71 er helt igennem bygget på Sybel og indeholder et lige så skævt billede af den dansk-tyske strid som hans ²⁾.

S. Hansen har påvist, at den mærkelige panik i 1848, som kaldes den jyske slavekrig, er opstået i Vejleegnen af tilfældige grunde, nærmest ved misforståelse af en indkaldelsesordre ³⁾. — Oberst Liljefalk har gjort skarp indsigelse mod den måde, hvorpå dr. Munch i „Vor Historie“ har fremstillet de slesvigske krige, og har med ringe grund beskyldt ham for at være uvederhæftig og partisk ⁴⁾. — Nogle mindre bi-

¹⁾ J. L. Ussing: Af mit Levned. Udgivet af hans Sønner. 1906.

²⁾ H. von Zwiedineck-Südenhorst: Deutsche Geschichte von der Auflösung des alten bis zur Errichtung des neuen Kaiserreichs. 3. Bd. 1904. (1849—71).

³⁾ S. Hansen: Den jyske Slavekrigs Begyndelse (Vejle Amts Aarbøger 1905, 171—92).

Mere fra Slavekrigen. I, H. Kau: Fra Gadbjerg og Lindeballe Sogne. II, Sine Godskesen: En Præstegaard under Slavekrigen (Vejle Amts Aarbøger 1906, 39—64).

⁴⁾ A. x. Liljefalk: En Indsigelse mod Dr. Munchs Fremstilling af de slesvigske Krige i „Vor Historie“ (Højskolebl. XXX, 210—16, jvfr. 351—54).

P. Munch: De slesvigske Krige i „Vor Historie“ (Højskolebl. XXX, 279—84; 386—87).

drag til krigens og krigsårenes historie kan nævnes. Mest interesse har nogle erindringer fra deltagere i krigen, således fra nuværende oberst N. P. Jensen, der deltog i den som frivillig og blandt andet fortæller om de danske soldaters plyndring af Gråsten slot, endvidere både fra dansk og tysk side af menige, som begge tager krigen meget roligt og forstandigt og langt fra er grebne af den fanatisme, der fandtes i de højere stænder¹⁾. — Nogen interesse har en prædiken, som

¹⁾ Axel Liljefalk: Lidt om Tildragelserne i Vejle Amt, særlig omkring Kolding, under første Krig (Vejle Amts Aarbøger 1906, 153—71).

Aus den Erinnerung eines alten Kampfgenossen von 1848 - 1851. Nach den Mitteilungen von Klaus Huss, aufgezeichnet von Chr. Delfs (Die Heimat XIV, 167—70, 185—92, 285 - 90).

Bertheau: Das Herzogtum Lauenburg und die deutsche Frage in den Jahren 1848—50 (Archiv d. Vereins f. d. Gesch. des Herzogtums Lauenburg VIII. 1, 41—74; 2, 1—48).

Uddrag af Feltmarskal Moltkes Breve til hans Familie (Vort Forsvar Nr. 671).

En frivillig svensk Læge (J. M. Flyborg)s Dagbog for 1850 (Vort Forsvar Nr. 663—65).

B. Schöldström: Svenskarne under Dannebrogens 1848—50 Tillæg (Personhist. T. VII, Bilaga). 1905.

O. Silverstolpe: Några minnen från en svensk officers deltagande i dansk-tyska kriget 1848. 1905.

Bidrag til 17. Bataillons Historie 1657—1907. 1908.

Leo Tscherning: Breve fra 1848. Uddrag af Breve og Dagbogsoptegnelser af Eleonore Tscherning (Det ny Aarhundrede. Første Aarg. II, 411—19).

Niels Peter Sørensen (Høstenkøb): Minder fra den første sønderjydske Krig (Vort Forsvar Nr. 686—88, 690—93).

N. P. Jensen: En Frivilligs Erindringer. Fra Flensborg til Bov (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 39—44).

pastor Simonsen fra Husby holdt i Kiel på et tidspunkt, hvor oprørets nærforestående undertrykkelse var sikker¹⁾.

Om tiden mellem krigene foreligger ikke meget nyt. Dog kan man nævne en levnetsskildring af den bekendte pastor Leth, der imellem krigene var diakon i Aabenraa og havde den vanskelige opgave at vække den ändeligt døde befolkning til national bevidsthed. I det hele kom han godt ud af det med sin menighed og opnåede at få mange trofaste tilhængere. Han blev forflyttet til Sjælland 1863²⁾. — Chaberts erindringer fra drengæarene i Slesvig by er en slags supplement til Schnittgers tidligere nævnte bog. Stemningen i byen overfor de danske embedsmænd var oprindeligt nogenlunde fredelig, og de kunde godt omgås med byens borgere, men op imod krigen blev forholdene mere og mere spændte, og ved bortrejsen 1864 var der ingen af den tidligere omgang, der vilde sige farvel³⁾.

Som et slags jubilæumsskrift om 1864 kunde man betragte de hæfter af Neergaards „Under Junigrund-

¹⁾ Simonsen: Eine Betstunde aus der Zeit der höchsten Not (11. Dec. 1850) (Schriften d. Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 384-93).

Thusnelda Kühl: Hugo Haring, der Friese. 1906.

²⁾ J. Mølgaard: Andreas Peter Martin Leth (Højskolebladet XXXI, 720-31, 754-63, 842-46, 899-910, 937-46).

³⁾ Chabert: Erindringer fra Drengæarene i Slesvig (Dansk Tidsskr. 1906, 557-68).

P. Andræ: Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden 1905 Fortsættelse. 1907.

S. E. Svendsen: En gammel Postmands Erindringer og Betragtninger. Bidrag til den nyere Tids Posthistorie (1855-1900) 1907.

loven“, der udkom 1904. Med ubarmhjærtig klarhed afslører de den utrolige række fejlgreb, der blev begået fra vor side før og under krigen. Der falder et tungt ansvar på Hall for den sangvinske letsindighed, hvormed han afviste alle opfordringer fra de neutrale magters side til at tage Novemberforfatningen tilbage. Han vidste i dec. 1863, at der ikke var hjælp at vente fra nogen kant, „han så afgrunden åbne sig for sine fødder og styrtede sig deri“. Rådvildhed og vaklen findes hos hans ministre og for resten hos hele partiet. Ligeså tungt bliver Monrads ansvar, at han påtog sig at danne regeringen uden at have noget program og uden fremragende mænd i sit ministerium, at han lod de Meza falde og derved skabte utryghed hos hæren, at han i februar afviste en evropæisk kongres, skønt tidspunktet havde været meget gunstigere, end det senere blev, at han hindrede Dybbøls rømning og endelig lod Londonerkonferencen gå fra hinanden¹⁾.

¹⁾ N. Nøergaard: Under Junigrundloven. 30—34. Lev. Louis de Geer: Minnen. I—II. 1906.

C. O. Arcadius: Louis de Geer. Et stykke ur 19de seklets historia. 1906.

Cecila Bååth-Holmberg: Skaldedrömar och skaldpolitik. Emil von Qvanten och hans tid (Svenskt folkbibliotek II, 2).

Th. Rein: Emil von Qvanten som politiker (Finsk Tidsskr. 62. Bd. 144—51).

M. Jahn: Feldmarschall Moltke. I—II. 1906.

Paul Matter: Bismarck et son temps. II. 1862—70. 1907.

A. Thorsøe: Kong Christian IX. 1905.

Alex. Thorsøe: Kong Christian IX. 2. Udg. 1906.

P. Munch: Kristian IX's Tid (Det ny Aarhundrede, 3. Aarg. I, 541—49).

Om selve krigen foreligger der mange nye bidrag både fra dansk og tysk side. Liljefalk og Lütken har givet en folkelig fremstilling af krigen og derved støttet sig både til generalstabsværkerne og til mundtlige meddelelser fra deltagere i kampene. Fremstillingen er letfattelig, og bogen er forsynet med mange billeder, bl. a. med de bekendte tegninger til „Illustreret Tidende“¹⁾. — Daniel Bruun har samlet en række spredte bidrag til krigens historie. Der er nogle personlige erindringer og dernæst optegnelser af andre, der spillede en rolle før og i 1864. Således af general Kauffmann, der en tid var amtmand i Holsten, hvor befolkningen i det hele var loyal og venligsindet, i al fald de lavere stænder. Med stænderforsamlingen stod han sig derimod dårligt, og han blev da forflyttet som gesandt til Frankfurt. Senere kom han til at tjene under de Meza og har af dennes ledelse af krigen givet en ond-sindet og sikkert fortegnet skildring. Endvidere er der Würishöffers optegnelser fra det meget loyale Lauenburg, optegnelser af amtmand v. Rosen i Flensborg, særlig om hans sammentræf med Wrangel, etc. Hele samlingen er meget righoldig, men virker noget spredt og uordnet²⁾.

V. Pingel: Efter Kong Christian IX's Død (Tilskueren 1906, 189—96).

H. M. Kong Christian IX. Et Mindeskraft. 1—2. Opl. 1906.

Edv. Holm: Mindetale for Kong Christian IX (Aarb. for nord. Oldk. 2. R. XXI, I—XVII).

¹⁾ A. Liljefalk og O. Lütken: Vor sidste Kamp i Sønderjylland fortalt for Folket. 1904.

²⁾ Daniel Bruun: Fyrretyve Aar efter. Særtryk af Børlingske Tidende. 1904.

Om de Mezas optræden under felttoget, særlig om tilbageetoget fra Danevirke, har der været en polemik mellem krigshistorikerne Liljefalk og N. P. Jensen. Den første hævdede, bl. a. med støtte i Kauffmanns ovennævnte optegnelser, at de Meza aldeles ikke var sin post voxen og bl. a. ikke kendte noget til stillingen, endvidere, at tilbageetoget var forhastet. N. P. Jensen forsvarer både de Meza og tilbageetoget. Spørgsmålet er ikke let at afgøre for en ikke-fagmand, men at N. P. Jensen har ret, ser dog sandsynligst ud ¹⁾. — Et forsvarsskrift, som de Meza selv har udarbejdet, men aldrig kom til at udgive, har i denne forbindelse interesse ²⁾.

Iøvrigt er der fremkommet mange mindre artikler og optegnelser fra folk, der selv har oplevet krigsåret. De tilhører alle samfundsklasser og udgør et godt supplement til Karl Larsens bekendte udgave. Der er erindringer fra civile embedsmænd som daværende adjunkt Helms i Ribe, der skildrer den triste stemning hos beboerne af denne grænseby, da de flygtende danske

¹⁾ Axel Liljefalk: De Meza i 64 (Gads Danske Mag. 1906—07, 924—28).

N. P. Jensen: General de Meza i 1864 (ibid. 999—1005).

Axel Liljefalk: do. (Gads Danske Mag. 1907—8, 71—72).

N. P. Jensen: do. (ibid. 152—55).

²⁾ Leo Tscherning: De Meza i 1864 (Det ny Aarh. 1904, 288—94).

Samme Forfatter: Breve fra 1864. Uddrag af Breve fra Oberstinde Tscherning til hendes Broder, Proprietær Lützwow (Det ny Aarhundrede 1904, I, 651—56; II, 36—39).

Th. Graa: Fra 1864 (Gads danske Mag. 1906—07, 709—12).

embedsmænd rejste igennem Ribe og snart fulgtes af tyske tropper; det har sin interesse, at Ribe en tid postalt blev indlemmet i Slesvig, så fjenderne har måske tænkt sig at kunne drage grænsen ved kongeåen. — Daværende fuldmægtig Wulff i Viborg fortæller om forholdet til den fjendtlige besætning, der i reglen var godt, selv om det kunde komme til sammenstød, som da fuldmægtigen og et postbud en gang gennempryglede to fulde tyske soldater. Byens borgmester viste en sjælden fast og værdig holdning overfor de fjendtlige officerer. — Mange af de civile embedsmænd blev som bekendt arresterede efter Wrangels ordre og førte til Kolding eller Rendsborg; der er udgivet optegnelser om en toldkontrollør Godskesen i Varde, der flere gange blev arresteret, fordi han var mistænkt for spioneri. — En officer (Bodenhoff) fortæller om en rejse mange år efter krigen fra Danevirke til Als og kommer derved med en del personlige erindringer og ræsonnementer om krigens gang. — En borger fra Fredericia (Bønnellycke) beretter om panikken og skrækken blandt byens befolkning efter Danevirkes fald. Han som mange andre flygtede bort straks efter og forsøgte at passe sin forretning fra Fyen, men blev senere nødt til at vende tilbage. Stemningen var meget trist, især i efteråret 1864, da det trak ud med at få sluttet fred. Befolkningens forhold til den østrigske garnison var, som det berettes fra mange andre steder, godt; man havde en fornemmelse af, at Østrigerne havde danske sympatier. — Et af de få oplivende momenter i krigen var som bekendt, at det lykkedes at fange nogle preussiske husarer ved Vorbasse. Sognefoged Hausen i Gesten, der havde

givet de danske soldater underretning, blev i den anledning fængslet og mishandlet på den mest oprørende måde, så at han havde mærker deraf hele sin levetid. — Endelig er der erindringer af et par jævne fynske almuesmænd, der tog krigen og dens besværligheder ligefremt og selvfølgelig og opfattede fjenderne som medmennesker. Megen interesse har den enes (Johansens) skildringer af tilbageslaget fra Danevirke, hvor mange tilsidst så syner og var ved at miste forstanden af overtræthed, ligeledes af det lovlig store kammeratskab mellem de danske og de preussiske forposter ved Dybbøl¹⁾.

---

¹⁾ S. Godskesen: En Mands og en Hustrus Oplevelser i Krigen 1864, fortalte af dem selv (Fra Ribe Amt, 1907. 37—70).

L. Rasmussen: Minder fra Krigen 1864. 1907.

Henr. Wulff: Da Fjenden var i Landet og andre Oplevelser. 1906.

Cathrine Fogtman: Minder fra Vejle 1864 (Vejle Amts Aarbøger 1907, 134—63).

H. Rosendal: Erindringer fra Vejle i Krigsaaret 1864 (Vejle Amts Aarbøger I, 1—34).

Axel Liljefalk: Preusserne i Bjerge Herred 1864 (Vejle Amts Aarbøger II, 1—18 jvfr. 172—78).

H. G. Bønnelycke: Minder fra 1864. 1904.

E. Bodenhoff: Fra Danevirke til Als. 1905.

O. F. Gedde: Rytterfægtningen ved Vorbasse d. 29. Febr. 1864 (Fra Ribe Amt 1904, 139—49).

J. Richter: Urolige Majdage i Anst Herred (Fra Ribe Amt 1904, 169—83).

Sognefoged A. K. Hansen i Gesten. I. Levnedstegning. Af J. Nissen. II. Oplevelser i 1864. Af Hans Simon Hansen (Fra Ribe Amt 1904, 150—68).

J. Helms: Oplevelser i Ribe under Krigen 1864 (Fra Ribe Amt 1904, 1—36).

Også fra tysk side foreligger der mange bidrag. — Grev Albrecht Bernstorff var diplomat, en kort tid udenrigsminister for Bismarck, senere gesandt i London, i hvilken egenskab han deltog i konferencen 1864. Han var meget danskfjendtlig og ønskede at berøve Danmark så meget som muligt. Det har sin interesse, at de tyske tilbud om Flensborg-Tønderlinjen betegnes kun som forhandlingsgrundlag, som man slet ikke følte sig bundet af. 1862 havde Bernstorff udtalt sig for Slesvigs deling og en personalunion mellem de tyske dele af hertugdømmerne og Danmark, noget vi i høj grad havde kunnet stå os ved ¹⁾. — Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen opholdt sig en del af krigen som fløjadjuvant ved Wrangels stab. Han er stokmilitær, uden mindste forståelse af stridens genstand eller af den danske befolkning; han beklager meget, at man ikke skød nogle af de danske embedsmænd, der efter hans mening var spioner, og den højeste ros, han kan hæve sig til, er, at noget er flot (schneidig). Fremstillingen er meget kvik og livfuld, men præget af en overvældende selvfølelse og overordentlig kritisk overfor både dansk og særlig tysk krigsførelse. Han betragter således gamle Wrangel som en komisk figur, der gjorde hæren mere skade end alle Danskerne tilsammen. Han dadler tilbageslaget fra Danevirke, fordi det havde været umuligt at slippe over Slien, hvis dennes nordlige

---

D. Johansen: Fra 1864. Oplevelser og Iagttagelser (Vort Forsvar Nr. 601 02, 604 - 05, 607, 610 - 22).

¹⁾ Im Kampfe für Preussens Ehre. Aus dem Nachlass des Grafen Albrecht v. Bernstorff und seiner Gemahlin Anna geb. von Koenneritz. 1906.

bred havde været bevogtet selv af et nok så lille dansk korps. Oversøtræfningen var et misgreb, de første ugers angreb på Dybbøl slapt og dårligt ledet. I hele krigen sejrede Preusserne kun på grund af deres overtal. Man forstår godt, at denne kætterske bog ikke har vakt henrykkelse i Tyskland ¹⁾).

Overordentlig rettroende er derimod Bleibtrens „slagmalerier“ fra 1864, hvor ikke alene overlegen uddannelse, men også personligt mod og moralsk styrke er alene på preussisk side — de preussiske soldater bliver da også opflammede både af kristne og hedenske guder. Østrigerne affærdiges med velvillig overlegenhed, Danskerne er grusomme og lumske, men svage. Stormen på Dybbøl er et vidunder af tapperhed, Helgoland er en tysk sejr osv. Bogen er for danske læsere overordentlig smagløs, men betegnes i Tyskland som genial, og hr. Bleibtrens bøger sælges i henimod $\frac{1}{2}$ million eksemplarer ²⁾. — Nogle bidrag fra østrigsk side er væsentlig dårlige efterligninger af Bleibtreu og meget unøjagtigere end han — om Danevirke siges det f. ex., at det danske folk havde ofret sin sidste skærv for at tilvejebringe denne næsten uindtagelige fæstning ³⁾.

¹⁾ Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen: Aus meinem Leben. Aufzeichnungen. Bd. 3. Die Kriege 1864 und 1866. Friedenszeit bis 1870. 3. Aufl. 1906.

²⁾ C. Bleibtreu: Düppel—Alsen. 1906.

(† C. v. Widdern: Küstenschutz und Unternehmungen gegen denselben an der schleswig-holsteinisch-jütischen Nord- und Ostseeküste im Feldzug 1864. 1906.

³⁾ H. Kerchnawe: Kaiserliche Waffen in Schleswig-Holstein und Jütland 1864. 1907.

Unter Gablenz und Tegethoff 1864. 1904 (Festskrift).
E. Hermann: Übersee. 1904.

W. Frölich har søgt at bevise, at Slesvigholstenerne selv havde en stor andel i „befrielsen“ 1864. Da denne andel væsentlig indskrænker sig til nogle pøbeloptøjer, hvorved man jog de danske embedsmænd bort, og da pøbelen mest var kommet sydfra, er denne andel noget mindre glimrende, end hr. Frölich vil gøre den til. Og han glemmer at fortælle, at Slesvigholstenerne slet ikke nåede, hvad de ønskede, deres egen hertug, men derimod blev „befriede“ på en helt anden og betydelig mindre behagelig måde. Den lille bog vimler af urigtige oplysninger ¹⁾).

Schöller har givet meddelelser om grænsereguleringen 1864. Det var på forhånd sikkert, at man vilde få ugunstige vilkår, kong Vilhelm ønskede at få grænsen så nordligt som muligt, og et dansk forslag om at tage Gram og Aller åer til grænse måtte opgives, bl. a. fordi man fra tysk side ikke vilde slippe Christiansfeld. Broen ved Villebøl (Kalslund sogn) lykkedes det Schöller at redde, men kun ved indrømmelser på andre punkter ²⁾. — Rigsarkivar Secher har ført en

---

¹⁾ W. Frölich: Vor vierzig Jahren. Zur Erinnerung an die Befreiung Schleswig-Holsteins. 1904.

C. Boysen: Die Wahrheit über Herzog Friedrich (Deutsche Revue 29; 35—45, 257). Svar derpaa af Prins Christian; samme Tidsskrift 1904, Sept.

A. Wahl: Die Unterredung Bismarcks mit dem Herzog Friedrich von Augustenburg am 1. Juni 1864 (Hist. Zeitschr. 95, 58—70).

²⁾ F. G. C. Schöller: Aktstykker og Skrivelser betræffende den internationale Grændseregulerings-Commission til Bestemmelse af Grændsen mellem Danmark og Slesvig m. m. (Fra Ribe Amt 1904, 37—112).

polemik om den oprindelige form for Krügers og Ahlmans ord „Vi ere danske etc.“¹⁾.

Morten Eskesen har udgivet to bind erindringer om sit lange liv, hvori han er kommet i berøring med mange både danske og tyske Sønderjyder. Formen er noget forvirret, men der er mange morsomme enkeltheder, og det lader til, at han har haft en sjælden ævne til at tale med mænd fra alle lejre²⁾.

Endelig kan man nævne en del litteratur om forskellige byer og egne af Sønderjylland. Af mest interesse er vel skildringen af det gamle fastelavns- og skyttegilde i Tønder³⁾.

¹⁾ V. A. Secher: Bidrag til et berømt Ords Historie i Anledning af Fr. v. Jessens Afhandling derom (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 172—74).

Vi ere danske.

Fr. v. Jessen: Bidrag til et berømt Ords Historie (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 204—05).

V. A. Secher: Bidrag til et berømt Ords Historie (Det ny Aarhundrede V, 36—39).

²⁾ M. Eskesen: Paa Rejse. Minder og Oplevelser. 1904—05.

Samme Forfatter: Efterhøst. 1906.

³⁾ H. P. Hanssen-Nørremølle: Sønderjylland. 2. Udg. 1905.

H. V. Clausen: Sønderjylland. En geogr. Skitse. 1906.

V. E. Tychsen: De to gamle Folk ved Bøffelkobbøl (Vort Forsvar Nr. 613).

Emil Bruhn: Nachrichten über und aus Coldenbützel (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde 1905—06, 51—108).

H. Börensens: Pellworm, wie es ist und war. 1905.

Chr. Voigt: Flensburg um 1600 (Die Heimat XIV, 142—44, 157—60).

H. U. Molsen: Das Flensburger Schiffergelag. Ein Beitrag zur Stadtgeschichte. 1904.

A. Herting: Mitteilungen aus dem Vereinsleben der Gesellschaft Harmonie (später Neue Harmonie) in Flensburg. 1904.

Schnack: Über Vor- und Familiennamen im nördlichen Angeln (Heimat XVI, 79—83).

U. A. Christiansen: Die Geschichte Husums. I. 1903.

J. Henningsen: Das Stiftungsbuch der Stadt Husum. 1904.

J. Kruse: Die Mildeburg. Husum 1904.

K. Förster: Die Gestaltung Nordfrieslands in alter und neuer Zeit. Hamburg 1904.

F. Lorentzen: Entwicklungsgeschichte der Dünen an der Westküste Schleswigs (Die Heimat XV, 21—26).

Detlefsen: Die Entstehung und Entwicklung unserer Marschen (Die Heimat XV, 53—60).

M. Voss: Chronik der Kirchengemeinde Ostenfeld. Husum 1905.

Eduard Moritz: Die Nordsee-Insel Röm. 1903.

Georgia la Cour Pedersen: Skibelund og dets Mindesmærker (Fra Ribe Amt 1904, 113—38).

D. Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig (Die Heimat XIV, 215—18).

Doris Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig (Die Heimat XV, 37—41, 201—05).

A. Engelke: Die Provinzial-Taubstummenanstalt zu Schleswig 1787—1805. Schleswig 1905.

E. Pörksen: Das Taubstummen-Institut zu Schleswig (Die Heimat XV, 221—36).

Chr. Jensen: Das Schlose Gottorp (Die Heimat XVI, 87—93, 111—19).

Doris Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig (Die Heimat XVI, 204—07).

Lorenz Hinrichsen: Die Schleswiger-Domschule im 19. Jahrhundert. 1820—42. 1907.

J. C. Friedrichsen: Chronik des Kirchspiels Sörup. 1907.

L. Andresen: Troiburg (Die Heimat XVII, 179—84).

Til slut skal omtales en del stridsskrifter og andre bidrag til Sønderjyllands historie siden 1864 ¹⁾.

Ottsen [o: Otto Lausten]: Der Kreis Tondern. Bilder aus der Erdkunde und Geschichte des Kreises. 1906.

L. Andresen: Geschichte des tonderschen Fastnachtsgelages und des Schützenkorps (Zeits. d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. XXXVII, 375 - 459).

¹⁾ Hans Magnussen: Chr. Karl Magnussen (Die Heimat XVII, 225—34).

L. Scheiff: Die Landgemeindeordnung für die Provinz Schleswig-Holstein. 1906.

Peter Prah: Lehnsgraf Hans Schack-Schackenburg († 1905). (Schl.-Holst.-Lauenb. Kirchen- und Schulblatt, 61. Aarg. Nr. 38—39).

Martha Ottosen: Lidt om Johan Ottosen (Det ny Aarhundrede 1904. II, 227 - 33).

Manuel historique de la question du Slesvig. Publié sous la direction de Franz de Jessen. 1906.

Das dänische „Manuel historique de la question du Slesvig“ in anderer Beleuchtung. 1906.

Dansk Aarbog. Et nationalt Aarskrift, redigeret af Vilh. la Cour. 1907.

H. Matzen: Die nordschleswigsche Optantenfrage. 1904. (Anm. af P. v. Hedemann (Z. d. Ges. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 230—35).

Samme Forfatter: Gjensvar til Hr. Regeringsassessor P. v. Hedemann (Sønderj. Aarbøger 1905, 110 - 58).

(Jvfr. P. v. Hedemann i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 308—12).

O. Brandt: Das Indigenat im Wiener Frieden. Ein Beitrag zur Optantenfrage. (Zum 28. Deutschen Juristentage. Festgaben überreicht vom Kieler Ortsausschuss. 184 - 256).

H. Matzen: Das Indigenatrecht im Wiener Frieden. Widerlegung der Schrift des Herrn Oberlandesgerichtsrats Dr. Otto Brandt in Kiel. 1906.

Ingvald Kieler: Konventionen mellem Danmark og Tyskland af 11. Jan. 1907. (Fædrelandet I, Nr. 11, 5—7).

L. Moltesen: Traktaten mellem Danmark og Preussen (Gads Danske Mag. 1907, 408—09).

V. Pingel: I Anledning af Traktaten af 11. Jan. 1907 (Tilskueren 1907, 217—22).

F. West: Januar konventionen (Varden V, 81—88).

Troels G. Jørgensen: Option og Hjemstavnret (Gads Danske Magasin 1907, 481—88).

H. Petersen: Zur nordschleswigschen Optantenfrage (Die Grenzboten 63. Jahrg. Nr. 36).

Arminius [o: Pastor Johs. Jacobsen, Skjærbæk]: Gewalt geht vor Recht! Episoden aus der Nordmark. 1905.

Karl Strackerjan: Ein dänischer Irredentist im Reichstage. 1905. — Zur Eidesfrage der dänischgesinnten Mitglieder des Abgeordnetenhauses. 1905. — Zur Privatklage des Kaufmanns Julius Nielsen im Dammacker gegen den Redakteur Karl Strackerjan in Hadersleben wegen vermeintlicher Beleidigung. 1905.

J. P. Bang: Den nordslesvigske Kirkesag (Dansk Kirketidende 62. Aarg., 721—26).

E. Christiansen: Vort Værn mod Syd (Vor Fremtid I, 26—39).

Thade Petersen: Frimenighedskirken i Sundeved (Højskolebl. XXIX, 39—46); Frimenigheden i Aabenraa (Højskolebl. XXIX, 489—96).

Samme Forfatter: Frimenighederne i Sønderjylland (Det ny Aarh. 2. Aarg. II, 277—81).

Samme Forfatter: Tyske Folkehøjskoler i Hertugdømmerne (Højskolebl. XXX, 745—50).

M. C. Mathiesen: Sønderjydske Mænd (Vor Fremtid I, 96—109, 149—61).

P. Andresen: Rigsdagsmand, Redaktør J. Jessen (1854—1906). (Højskolebl. XXXII, 33—40).

Ingvald Kieler: Hørup—Jessen. En Parallel! (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 15—20).

H. L. Møller: Redaktør J. Jessens Tale ved Mindefesten i Studenterforeningen d. 29. Sept. 1906 (Gads danske Magasin 1906, 122—24).

A. Svensson: Redaktør Jessen. Sønderjyllands store Stridsmand for Danskhed. Et Mindeord. 1906.

Redaktør Jessens Artikler i Udvalg ved M. Jessen, født Fibiger. 1906.

P. Lauritsen: Danske Mænd II. J. P. Junggreen. 1907.

P. Andresen: Redaktør Johannes Moldt (Højskolebl. XXXII, 107—14).

N. Hjort: Krabbe-Affæren. Nyt og Gammelt. 1905.

Skade: Dansk Statsstyrelse belyst ved et Eksempel (Dansk Tidsskr. 1906, 330—47, 414—27).

P. Munch: Sønderjydernes Kamp (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 155—61).

Franz v. Jessen: Under præsisisk Styre (Dansk Tidsskrift 1906—07, 1—12).

Bj. Bjørnson: To Taler. II. Paa Skamlingsbanken den 4. Juni 1906. 1906.

V. la Cour: Dansk Selvfølelse. I Anledning af Bjørnstjerne Bjørnsons og Dr. Vilhelm Andersens Taler paa Skamlingsbanken 1906. 1906.

Laura Kieler: Hvem kastede den første Sten? 1906.

Martha Ottosen: Ruths Far (nogle Aar af hans Liv. Fortælling fra Sønderjylland. 1907.

Carl Sørensen: Dybbøl. København. 1907.

Sven Tange: Der stander en Strid. Fortælling fra Sønderjylland. 1907.

Peder Thisted: Frihed. Fortælling fra Nordslesvig fra Slutningen af det nittende Aarhundrede. 1906.

Thorvald Lund: Sonden Aa. Indtryk fra Sønderjylland. 1907.

N. L. Højberg: Kan Danskheden i Sønderjylland bevares? (Det ny Aarh. 2. Aarg. II, 301—06).

Dagmar Classen-Smidth: Skygger fra Favraahof. Billeder samlet og indrammet i Christiansfeld. 1904.

Laura Kieler: Sten Stensen til Stensbo. 1904.

Nicolai Svendsen: Hjemstavn. 1904.

Sven Tange: Der kæmper et Folk. Fortælling fra Sønderjylland. 1905.

Frederik Kjær: Fødestavns-Blink. Fortælling fra Sønderjylland. 1905.

L. Hertel: Folkeærens opretholdelse og den sønderjydske kirkesag. 1905.

Hansson: Under fremmed Aag. 1904.

Sønderjylland gennem tyske Brillor (Særtryk af Sønderjylland 1904).

P. Lauritsen: Vor Fædrelandskærlighed og dens Opgaver. 1904.

De politiske Forhold i og ved Christiansfeld. 1904.

Det danske Aarsmøde 1910.

Af Thade Petersen.

Lørdag den 11. og Søndag den 12. Juni 1910 afholdtes det 9. danske Aarsmøde i Graasten. Besøget var vokset ikke saa lidt fra Aaret tilforn, og navnlig var Søndagsmødet langt det største, vi nogen Sinde har haft. Lørdag Eftermiddag var der vel omkring 500 til Sprogforeningens og Skoleforeningens Generalforsamlinger paa Hotel „Stadt Hamburg“, men der vilde have været flere, hvis der havde været Mulighed for at komme ind. Ved Vælgerforeningens Generalforsamling og Folkemødet Søndag Eftermiddag i Teltet, der var rejst paa Teglværksejer Howys Mark paa Fidsnæs, var der betydeligt over 3000 Mennesker til Stede. Enkelte anslog endog Forsamlingen til 4000. Saa mange var der vel nok rejst til Mødet, men der har næppe været saa mange i Teltet paa en Gang¹⁾.

Sprogforeningens Generalforsamling.

Selv om Beretningen om Sprogforeningens Virksomhed i 1909 ikke viste saa stor Fremgang, som Aaret tilforn, saa gav den dog Indtrykket af et godt Aar. Medlemsantallet var siden sidste Aarsmøde vokset med

---

¹⁾ Se Flensborg Avis Nr. 135, 1910.

360 og udgjorde nu 5071, deriblandt 683 Kvinder. I Aarets Løb havde Bestyrelsen afholdt en Del Møder med Bibliotekarer, Kredsformænd og særlig interesserede Medlemmer for at drøfte Forhold vedrørende Foreningen, og Arbejdet paa Nybygningen ved „Folkeshjem“ i Aabenraa var paabegyndt. Bestyrelsen havde fra Tillidsmænd rundt om i Nordslesvig fremskaffet Oplysninger om den danske Religionsundervisning i Skolerne og gjort Skridt til at hjælpe Forældre med at faa den genindført, hvor den var ophørt, Skridt, man dog ikke turde vente sig meget af. Det blev derfor hovedsagelig Forældrenes Sag at sørge for *Bevarelsen* af den danske Religionsundervisning, hvor den endnu fandtes. Der var bleven dannet 5 nye Kredse: Bov II, Daler II, Tyrstrup V, Ullerup III og Ullerup IV. Antallet af Kredse er derefter 192. Samtidig er Bogsamlingernes Antal bleven forøget med 4 og udgør nu 139. I dem er der bleven indlemmet 5229 Bøger, deraf 180 i Bogsamlinger paa de truede Egne Syd for Flensborg-Tønder Linjen. Desuden er der bleven gratis uddelt 16,207 Bøger og Hæfter, deraf 821 paa de truede Egne. Hele Antallet af udsendte Bøger og Hæfter er saaledes 21,436, langt større end nogensinde før. Endvidere er der gennem Foreningen bleven udsendt over 1500 Stilepræmier til Børn og 2500 Eksemplarer af Dr. Mackeprangs Bog „Nordslesvig 1864—1909“. Hele Antallet af udsendte Bøger naar dermed betydeligt op over 25,000. Indtægten havde udgjort 14,605 Mk. 02 Pg., deraf var 9746 Mk. 40 Pg. Medlemsbidrag og 2693 Mk. 62 Pg. frivillige Bidrag. Af Udgifterne, 13,151 Mk. 31 Pg., var 5813 Mk. 44 Pg. anvendt til

Køb og Indbinding af Bøger og 2500 Mk. overført paa Byggekontoen, Resten var gaaet til Forvaltning, Drift, Skat, Forsikring og Vedligeholdelse. I Anledning af en Anke over, at Driftsudgifterne var for store i Forhold til Anskaffelsesomkostningerne, oplystes det senere, at de betydelige Boggaver ikke var regnet med, hverken i Indtægterne eller i Udgifterne. Havde det været Tilfældet, vilde Forholdet mellem de ovennævnte Udgiftsposter være bleven et andet. Der fremsattes Ønsker om et større Antal kristelige Bøger blandt dem, der uddeltes, og der ankedes fra Afholdsfolks Side over, at Foreningens Sekretær havde søgt og faaet Tilladelse til Udkænkning af Øl og Vin paa „Folkehjem“, en Anke, der dog blev imødegaaet af mange i Forsamlingen.

Til Formand genvalgtes Fabrikant M. Andresen, Aabenraa, [og til Medlemmer af Tilsynsraadet valgtes Grdr. Chr. Ernst Christensen fra Asserballerskov i Stedet for Aftægtsmand Nis Callesen, Lerskov, og Gaardejer P. H. Smidt, Spandetgaard, i Stedet for afdøde Grdr. H. Petersen fra Rørkær, mens Købmand H. Ries, Aabenraa, Grdr. Alexandersen, Sottrup, og Redaktør P. Skovrøy, Tønder, genvalgtes.

Skoleforeningens Generalforsamling.

Skoleforeningen havde ifølge den aflagte Beretning haft Fremgang i alle Henseender i 1909, dog havde Medlemsbidragets Vækst ikke været tilstrækkelig. Medlemsantallet var indtil 31. December 1909 vokset med 1737 og saaledes naaet op til 7212, deriblandt 1032 inder. Fra 1. Januar 1910 og indtil nu ved Aars-

mødet var det yderligere vokset med 959 og udgjorde altsaa 8171, deriblandt 1435 Kvinder.

Foreningen havde i 1909 ydet Skolehjælp til 388 Unge mod 363 Aaret før. For 1910 var der allerede bevilget Hjælp til 417. Dem medregnet har Foreningen under 17 Aars Virksomhed ialt støttet 4360. Der gaves en Oversigt over de i 1909 støttedes Stand og over hvor mange, der havde været paa hver Art af de Skoler, der kommer i Betragtning, ligeledes i hvilke Amter de hørte hjemme. Af 3945, der indtil 1. November havde faaet Hjælp, boede i

Haderslev Amt	2375
Tønder "	619
Sønderborg "	563
Aabenraa "	334
Flensborg "	53
Kiel By "	1

Foreningen har for Tiden 353 Tillidsmænd.

Foreningens Vedtægter, der er bleven mer eller mindre ændrede paa Generalforsamlingerne i

Skærbæk	den 27. Marts	1897
Sønderborg	- 25. "	1898
Aabenraa	- 13. April	1901
---	- 27. Juli	1902
—	- 7. Juni	1903
Haderslev	- 16. Juli	1905
Rødning	- 13. Juni	1908,

maatte atter underkastes en Ændring. De skal ved denne Lejlighed gengives i deres fulde Omfang, saadan som de nu kom til at lyde. Afvigelserne fra sidste Form antydes i Klammer:

Vedtægter for den nordslesvigske Skoleforening.

§ 1. Foreningens Formaal er at fremme Folkeoplysningen, navnlig ved paa lovlig Maade at drage Omsorg for Børnenes og Ungdommens Undervisning paa Modersmaalets Grund.

§ 2. Enhver Mand eller Kvinde over 18 Aar, der er tysk Undersaat, har Ophold i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder eller Flensborg Kredse, eller i Flensborg By, samt er i Besiddelse af sin borgerlige Ære, kan blive Medlem af Foreningen. Indmeldelser modtages til enhver Tid saa vel af Styrelsen som af Tillidsmændene, paa hvis Forslag nye Medlemmer optages i Foreningen af Formanden (før Styrelsen). Udtrædelse af Foreningen kan kun finde Sted ved Regnskabsaarets Slutning efter forudgaaet Meddelelse til vedkommende Tillidsmand. Udmeldelsen gælder først fra den Dag af, da den skriftlig er kommen til Formanden.

§ 3. Til Fremme af Foreningens Formaal opkræves et aarligt Medlemsbidrag af mindst 1 Mark i Januar Maaned. Tillidsmændene bør sørge for, at de Medlemmer, som har Evne og Vilje dertil, svarer et højere Bidrag, og modtager ogsaa frivillige Bidrag til Foreningen.

§ 4. Foreningens Styrelse bestaar af 3 (før 2, ingen Næstformand) Medlemmer, nemlig en Formand, der tillige er Sekretær, en Næstformand og en Kasserer, som vælges af Generalforsamlingen paa 3 Aar, men kan genvælges. Formanden repræsenterer Foreningen, som har sit Sæde, hvor han bor. Han leder

dens Virksomhed, anmelder og sammenkalder dens Møder, fører Forsædet og leder Forhandlingerne. Naar et Styrelsesmedlem dør eller fratræder før den udløbne Funktionstid, sammenkalder Formanden henholdsvis Næstformanden (før: det andet Medlem) en Generalforsamling, for at Nyvalg kan foretages. Indtil da besørger de to Styrelsesmedlemmer (før: han) alle Forretninger, og Foreningens Sæde bliver uforandret, indtil Nyvalg har fundet Sted.

Styrelsens Forretningsførelse kontrolleres af et Tilsynsraad paa 15 (før: 9) Medlemmer, som vælges af Generalforsamlingen. De vælges paa 3 Aar. Hvert Aar afgaar $\frac{1}{3}$, de 2 første Gange ved Lodtrækning.

§ 5. Styrelsen inddeler Foreningsområdet i Kredse og udnævner en Tillidsmand for hver Kreds. Tillidsmændene opkræver Medlemsbidraget, modtager Indmeldelser af nye Medlemmer og har i det hele at varetage Foreningens Interesser og at arbejde for dens videre Udbredelse.

§ 6. Den aarlige Generalforsamling afholdes hver Sommer. Ethvert Medlem er stemmeberettiget. Det af to Tillidsmænd reviderede Aarsregnskab fremlægges til Godkendelse, og de foreskrevne Valg foretages. Valgene sker ved Stemmesedler, og til et gyldigt Valg kræves absolut Flertal. Dog er Kaaring tilladt. Beslutningerne fattes med simpelt Flertal, dog kan Vedtægterne kun forandres og Foreningen kun opløses, naar Opløsningen foreslaas af Styrelsen, og $\frac{2}{3}$ af de paa en Generalforsamling tilstedeværende Medlemmer stemmer derfor. En overordentlig Generalforsamling skal sammenkaldes, naar mindst 50 Medlemmer for-

langer det ved skriftlig Henvendelse til Foreningens Formand, eller Styrelsen finder det nødvendigt.

§ 7. Regnskabsaaret følger Kalenderaaret. Regnskabet føres af Kassereren, til hvem Tillidsmændene indsender det opkrævede Medlemsbidrag.

§ 8. Naar Foreningen yder Skolehjælp til Ubede, skal der først og fremmest tages Hensyn til ubede Medlemmers Børn, naar de anbefales til Understøttelse af den paagældende Tillidsmand.

§ 9. Forhold, som vedrører Foreningen og dens Virksomhed og ikke er omtalte i Vedtægterne, ordnes af Styrelsen.

Foreningens Indtægter i 1909 var 31,836 Mk. 01 Pg. Deraf var 11,672 Mk. 92 Pg. Medlemsbidrag og frivillige mindre Bidrag fra Kredsene, 19,278 Mk. 69 Pg. frivillige større Bidrag og Gaver og 361 Mk. 17 Pg. Afbetaling paa modtagne Understøttelser. Til Skolehjælp var der anvendt 29,699 Mk. 36 Pg.

Formanden, Gaardejer A. Thyssen Hansen fra Randrup, der paa Grund af Sygdom var forhindret i at være til Stede, frabad sig Genvalg og foreslog Gaardejer Jens N. Poulsen i Drengsted til Formand. Efter nogen Forhandling om dette Forslag, valgtes imidlertid Gaardejer Hans Jepsen Christensen fra Høgsbro til Formand, mens Jens Poulsen valgtes til Næstformand. Til Kasserer genvalgtes Hinrich Thomsen, Haderslev, enstemmigt ved Kaaring. Til ny Medlemmer af Tilsynsraadet valgtes Gaardejerne Hans Clausen, Hagenbjerg, Nikolaj Nissen, Ris, Niels Skrumsager, Toftlundgaard, og Frk. Bothilde Skjold fra Haderslev, Frk. Else

Hansen fra Bovlund og Fru Anna Marie Lassen fra Østerby paa Kajnæs, mens Gaardejerne Falle Lildholdt, Løjt kirkeby, Fr. Vognsen, Skønholt, og Chr. Michaelsen, Kastvraa, genvalgtes.

Vælgerforeningens Generalforsamling

afholdtes Søndag Eftermiddag Kl. 2. Foreningens Medlemsantal var siden sidste Generalforsamling vokset med 969 og derved naaet op til 6420. Deriblandt var der 819 Kvinder. Ny Medlemskredse var der bleven dannet i Bjolderup-Perbøl, Røllum-Torp, Hokkerup, Hostrupskov, Horsbyg, Notmarkskov, Abild, Lendemark, Solderup, Bylderup, Sotterup i Bylderup Sogn, Søvang, Terkelsbøl, Skads, Anbøl, Refsø og paa Rømø.

Foreningen havde gjort de indledende Skridt til Dannelsen af „Nordslesvigsk Kreditforening“, og der var med dens Støtte bleven afholdt et Kursus i politisk Oplysning. Gennem særlige Udvalg havde Foreningen foretaget vigtige og betydningsfulde Undersøgelser i flere Retninger. Ved Udfyldningsvalget til Tilsynsraadet i Oktober var bleven valgt henholdsvis genvalgt — de indklamrede Navne er Stedfortræderne — Gaardejer M. Refslund Poulsen, Skovgaard, (Væver Th. Kaufmann, Traasbøl), tidligere Lærer P. Jessen, Sønderborg, (Apoteker Nagel, Brede), Gaardejer Jes Mærsk, Ø. Aabølling, (Forpagter N. Ewald, Nybølgaard), Mejeriejer J. Zachariassen, Dybbøl, (Gaardejer Sibbesen, Overskov), Direktør L. Christensen, Haderslev, (Købmand P. Iversen, Haderslev).

Da Udfaldet af Valgene i Efteraaret 1908 ikke er bleven meddelt før, skal det gøres her.

Genvalgt blev Rentier Chr. Finnemann, Kristiansfelt, (Bonde, Skovhus), Gaardejer Laust Ankersen, Gabøl, (Gdr. Olav Fink, Brendstrup), Kaptejn C. C. Fischer, Aabenraa, (Malermester Herløv Møller, Aabenraa), Gdr. Martin Simonsen, Flovt, (Gdr. Oluf Volf, Skærbæk v. Hoptrup), Gdr. P. Tønder, Birkelev, (Dr. med. H. L. Thomsen, Skærbæk), Gdr. A. Chr. Nielsen, Hønkys, (Gdr. P. Clausen, Smedager). I Stedet for Gdr. Nis Nissen, Viby, der var bleven valgt til Landdagsmand, valgtes Rentier P. S. Poulsen, Tandslet, (Gaardejer Chr. Lassen, Østerby, i Stedet for P. S. Poulsen). I Stedet for Gaardejer P. Lautrup, Vellerup, valgtes Gdr. N. J. Hørlück, Rurup, (P. Lautrup i St. f. A. Skov, Bevtoft).

Gaardejer P. Grau i Pøl var af Tilsynsraadet bleven valgt til Næstformand i Bestyrelsen.

Foreningen havde i Indtægt faaet 6648 Mk. 47 Pg. som Medlemsbidrag og 3860 Mk. som frivillige Bidrag. Dens Regnskab sluttede af med en Kassebeholdning af 6367 Mk. 87 Pg.

Jernfondet

havde i rede Penge og Statspapirer 36,795 Mk. 89 Pg. mod 30,356 Mk. i Fjor. Der var endnu tegnet Bidrag til et Beløb til 2220 Mk., og foruden dem fandtes der et Tilgodehavende paa 602 Mk. For Seglmærker, Julemærker, Billedmærker og Billedbrevkort var der indkommen tilsammen 2850 Mk. Udgifterne ved dem var 850 Mk., men endnu var der Varer i Behold, som det havde kostet 450 Mk. at fag lavet.

Konsulenterne.

Tandlæge Smith i Haderslev, der er Vælgerforeningens Konsulent i kommunale Sager, gav Meddelelser om de mange forskellige Retssager, han havde ført vedrørende Kommuneraadsvalg, Jagtforpagtninger, Kreds-dagsvalg og Vejsager. Det var ved en af dem lykkedes at faa Antallet af Vælgere i de store Grundejeres Klasse i Sønderborg Amt formindsket med to. Myndighederne søgte mere og mere at hindre den Siags Sager, men det maatte kun være en Spore til endnu større Udholdenhed.

„Nordslesvigsk Arbejdersekretariat“ (Vælgerforeningens Oplysningskontor) havde ladet trykke og omdele en Beretning for 1909. Lederen af Sekretariatet, cand. polit. Thomsen i Aabenraa, henviste til denne Beretning, idet han gjorde opmærksom paa, at Nordslesvig havde store Interesser i de tyske Statsforsikringsanstalter, idet der aarlig maatte indbetales omtrent 1½ Million Mark til dem. Til disse Pligter svarede Rettighederne. Sekretariatet havde vundet en hel Række Forsikrings-sager med ret anselige Rentebeløb, og der vilde kunne udrettes mere endnu, naar det først blev mere almindeligt benyttet.

Det socialpolitiske Kursus,

som var begyndt i 1909, aflagde Rigsdagsmand H. P. Hanssen Beretning om. Det var bleven afholdt i Aabenraa fra 15.—20. November og havde fundet stor Tilslutning. Man havde ventet højst 25, men der kom 50. Desuden deltog 30 i en Del af det og gennemsnitlig 150 i Aftenmøderne.

Aarsmødet i 1911 bestemtes til at finde Sted i Toftlund den 10. og 11. Juni.

En Kunstudstilling

var denne Gang knyttet til Aarsmødet. Den var arrangeret af den nylig dannede „Nordslesvigsk Kunstforening“, der vil virke for bedre Smag og større Hygge i Hjemmene. Udstillet var to fuldt udstyrede Stuer: en Dagligstue og en Spisestue.

Offentlige Møder.

Efter Generalforsamlingen afholdtes der Kl. 4^{1/2} et offentligt Møde, hvor Rigsdagsmand H. P. Hanssen gav en Udsigt over det Arbejde, der var gjort, og den Vækst, der paa mange forskellige Omraader var foregaaet i Nordslesvig i 1909. Et Blik paa alt dette viser Sandheden af Ordet, at vi ikke er et Parti, men en Befolkning, men vi er et *lille* Samfund og maa vogte os for Forarmelsens Ulykke: Selvgodhed, Trangsynethed, Utaalksomhed og Forkætringslyst. Foredraget er gengivet efter Talerens Opskrift i „Hejmdal“ og „Dannevirke“ Nr. 135, i noget sammentrængt Referat i „Flensborg Avis“ Nr. 135.

I en af de mange Taler, der som sædvanlig blev holdt ved Aftenmødet, mindede Fabrikant M. Andresen om vor afdøde Historiker A. D. Jørgensen, i hvis Fødeby vi denne Gang var samlede, og fremsatte et med Bifald modtaget Forslag om at rejse ham et synligt Minde her.

Sprogforeningens ekstraordinære Generalforsamling.

Kun en god Uges Tid efter Aarsmødet begyndte der i „Dybbølposten“ og „Flensborg Avis“ en hæftig

Kritik mod Sprogforeningen, nemlig for dens Forhold til „Folkehjem“. Som Følge deraf nedlagde Foreningens Formand, Fabrikant M. Andresen, og dens Kasserer, Kaptajn Fischer, samt Revisorerne, Købmand H. Ries og Rentier L. Middelheus, i Aabenraa, samt Rentier Jørgen Iversen i Svejrup deres Hverv den 1. Juli. Det samme gjorde et fjerde Medlem af Tilsynsraadet, Rigsdagsmand H. P. Hanssen, Aabenraa. Samtidig standsedes Byggearbejdet paa Folkehjem. Foreningens Sekretær, cand. math. N. Andersen, Aabenraa, gik ind paa at blive i sin Stilling, indtil en ny Bestyrelse var valgt.

Denne Mandatnedlæggelse førte til Afholdelsen af en ekstraordinær Generalforsamling i Aabenraa d. 14. Juli 1910. Efter at Stillingen var bleven drøftet, til Tider ret lidenskabeligt, gik Bestyrelsen ind paa at lade sig genvælge paa Betingelse af

1) at Generalforsamlingen udtrykkelig giver Bestyrelsen og Tilsynsraadet Fuldmagt til at gennemføre det paabegyndte Byggeforetagende for Sprogforeningens Regning;

2) at Generalforsamlingen godkender den nu bestaaende Ordning af Koncessionsspørgsmaalet.

En Resolution, der var vedtaget paa et lille Møde i Tinglev Søndagen før, og som blev stillet af Redaktør Christiansen, Flensborg, afvistes af Forsamlingen med 425 Stemmer mod 116, hvorefter Bestyrelsen genvalgtes med stort Flertal. Ligeledes genvalgtes de tre Revisorer og det fjerde Tilsynsraadsmedlem.

Dagshistorie 1909.

Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen.

---

2. *Januar.* Forsamlingshuset i Bevtoft, der er blevet ombygget og udvidet, indvies.
3. *Januar.* Selskabelig Forening for Hjortkær og Bjolderup Sogne oprettes.
10. *Januar.* Et Møde, som „Foredragsforeningen for Flensborg og Omegn“ vil afholde i Padborg Kro, opløses af Amtsforstanderen, fordi Forhandlingerne føres paa Dansk.
Gaardejer Karsten Gregersen i Frøslev faar af Landraaden i Flensborg Tilhold om ufortøvet at nedlægge sine Poster som stedfortrædende Amtsforstander og Civilstandsemsbedsmand, fordi han har villet deltage i det nævnte danske Foredragsmøde i Padberg.
11. *Januar.* Landsretten i Flensborg frikender som Følge af Mangel paa Bevis Gaardejer C. Ravn fra Løndt for paa en Køretur i Kogene at have forhaanet et tysk Flag. (Jf. 11. Novbr. 1908.)
14. *Januar.* Et Møde, som „Foredragsforeningen for Flensborg og Omegn“ vil afholde i Flensborg og som er besøgt af 300 Mænd og Kvinder, opløses af Politiet af samme Grund som Mødet i Padborg d. 10. Januar.
16. *Januar.* Landsretsraad Dr. Hahn foretager „en Storm paa Tønder“, idet han der i Byen afholder et Møde, paa hvilket det vedtages at gøre Indsigelse imod den Beslutning, som Tønder Byraad tog den 22. December 1908. Der dannes en ny stedlig Afdeling af „Den tyske Forening“, og der tegner sig til denne 260 Medlemmer, hvoraf dog 200 er Embedsmænd og Seminarister.

22. *Januar.* I den tyske Rigsdag paataler Rigsdagsmand H. P. Hanssen Opløsningen af de to Foreningsmøder i Padborg og Flensborg (jf. 10. og 14. Januar). Han hævder, at Haandhævelsen af den nye Foreningslov i Nordslesvig mange Steder giver Anledning til Uklarhed og Forvirring. Myndighedernes Adfærd i Flensborg Amt er aldeles ugrundet og indeholder en dybt krænkende Haardhed mod den rolige og fredelige Befolkning. — Statssekretær Bethmann Hollweg beklager, at han endnu ikke kan tage Standpunkt til Sagen, da han savner Akterne.
26. *Januar.* Bankbestyrer Jørgen Møller i Skærbæk faar Ordre til at være ude af Landet i Løbet af en Maaned, fordi han er „falden til Besvær“ ved at overvære et politisk Møde.
29. *Januar.* Landsretten i Flensborg nedsætter en Bøde paa 50 Mark, som Skovrider Plaas i Sønderskoven ved Sønderborg er bleven idømt for Fornærmelse imod Gaardejer Peter Kaad i Vollerup, til 5 Mark. (Jf. 5. August 1908).
2. *Februar.* Landdagsmand, Gehejmeraad Chr. J. Jürgensen i Husum afgaar ved Døden under et Ophold i Berlin. (Født d. 6. Marts 1838 i Stubbæk ved Aabenraa). Trods sit udprægede tyske Sindelag var han i de senere Aar en afgjort Modstander af „Den tyske Forening“. (Jf. 5. Oktober 1908).
6. *Februar.* „Den tyske Forening“ vedtager paa et Bestyrelsesmøde i Rødekro bl. a. følgende Krav: Udvisningerne skal genoptages, der skal nægtes danske Undersaatter Bosættelsestilladelse, Fortyskningen bør støttes ved en Millionbevilling, og fra Berlin bør der søves et Pres paa den danske Regering i Retning af, at de Folkehøjskoler, der faar Statstilskud, ikke maa optage nordslesvigske Elever, samt at der oprettes danske Konsulater i Flensborg og Kiel.
12. *Februar.* Forsamlingshuset i Spandet indvies.
22. *Februar.* I den præjsiske Landdag retter Landdagsmand Nis Nissen en Forespørgsel til Landbrugsminister Arnim i Anledning af, at Landbrugskamret for Hertugdømmerne har nægtet at udbetale en Præmie, der er bleven tilkendt

en Optant. — Ministeren lover at undersøge Sagen.

Gaardejer Bunde Martensen Refslund i Bovlund afgaar ved Døden. Han hørte til de „stille“ i Landet; han var ikke af dem, der gaar foran, men han var med i meget. Paa sit sidste Sygeleje ydede han et frivilligt Bidrag paa 1000 Mark til hver af vore tre nationale Foreninger.

26. *Februar.* Landsretten i Flensborg stadfæster en Bøde paa 50 Mark, som Redaktør A. Svensson i Sønderborg var bleven idømt for Fornærmelse mod Skovrider Plaas i Sønderskoven ved Sønderborg. (Jf. 9. December 1908).

27. *Februar.* I den præsiske Landdag indledes anden Behandling af Indenrigsministeriets Budget med en Forhandling om det nordslesvigske Spørgsmaal. — Tre Landdagsmænd, den national-liberale Dr. Schifferer, den frikonservative Johannssen og den konservative Grev Reventlow, optræder som den tyske Forenings Talsmænd. — Indenrigsminister Moltke udtaler, at den ventede Beroligelse efter Optanttraktaten ikke var indtraadt, og han lover Tyskerne Støtte. — Landdagsmand Kloppenborg Skruunsager tilbageviser djærvt de tyske Angreb; han omtaler Gehejmeraad Jürgensens Artikler som et Vidnesbyrd fra en Mand, der paa Grundlag af sine Erfaringer har raadet til en forsonlig Politik (jf. 5. Oktober 1908); han betegner Tyskernes Nødraab som aldeles ugrundede og hævder, at de danske Nordalesvigere ikke driver landsforræderske Bestræbelser. — Efter at Grev Moltke fra Uetersen derpaa har talt imod Danskerne, sluttet Drøftelsen, hvorved Landdagsmand Nis Nissen bliver afskaaren fra Ordet.

3. *Marts.* Bisidderretten i Nordborg idømmer den ansvarshavende Redaktør af „Sonderburger Zeitung“, E. Kühler, en Bøde paa 10 Mark for at have fornærmet Journalist Andreas Grau. — Retten begrundet den milde Dom med, at tyske Redaktører altid angribes af den danske Presse.

12. *Marts.* Landbrugskamret i Kiel vedtager at tegne 25 Andele à 1000 Mark til et slesvig-holstensk Bosættelsesselskab. Forslaget begrundes med,

at man dels vil befolke Landet mere og dels om muligt „forhindre Danskernes Indtrængen i Nordslesvig“. (Jf. 28. Maj).

13. *Marts.* Bisidderretten i Sønderborg idømmer Journalist Andreas Grau i Nordborg en Bøde paa 150 Mark for i en Artikel i „Dybbøl-Posten“ at have fornærmet en gammel Hjemmetysker, Gaardejer Eriksen i Lunden paa Als, der under Mærket „En gammel Alsinger“ har skrevet om danske Forhold i „Sonderb. Ztg.“ Gaardejer A. C. Lau i Stønderup ved Toftlund afgaar ved Døden. (Født d. 21. Novbr. 1834). Han var en bramfri og trofast dansk Mand, der blev betroet med en Række Tillidshverv.
16. *Marts.* Den tyske Højskoleforening holder Aarsmøde i Tinglev. Det oplyses, at den derværende nye Højskolebygning har kostet 90,000 Mark, hvoraf Provinsen har skænket 5,000 og Staten 6,000 Mark. Foreningen faar en aarlig Statshjælp paa 1500 Mark. Man drøfter Oprettelsen af en Højskole i Nordborg.
18. *Marts.* Overforvaltningsretten i Berlin stadfæster et Afslag, som Distriktsudvalget i Slesvig har givet Tandlæge J. Smith i Haderslev paa dennes Ansøgning om at faa Vandrenæringsbevis til Udbredelse af den blaa Sangbog. Afslaget begrundes under Henviisning til Forordningen af 1866 om Afsætning af „op-hidsende“ Viser“.
21. *Marts.* Ved Provsinslanddagens Festmiddag holder Overpræsident v. Bülow i Prins Heinrichs Nærværelse en Tale, der ved sin truende Tone afviger betydeligt fra hans bekendte Haderslevtale. Han vender sig bl. a. imod „de mange Kræfter“, der „paa vor Side af Kongeaen aabent og i det skjulte er virksomme for at vende Landet fra os“, og han giver Udtryk for „vor“ Vilje og Opgave, „ogsaa indadtil helt at tilegne os det Land, vi har arvet fra vore Fædre“.
22. *Marts.* Gaardejer Thorvald Friis i Ejsbøl sælger sin Fædrenegaard til den præjsiske Regering for 275,000 Mark. Gaarden skal omdannes til Statsdomæne.
24. *Marts.* Landsretten i Flensborg genindsætter Gaardejer H. Michelsen i Møgeltønder, der af

nationale Grunde er bleven afsat som Formynd, i sin tidligere Stilling.

24. *Marts.* Et dansk Konsortium køber Gaarden „Bosholm“ ved Brede for 95,000 Mark og hindrer derved, at den falder i den præjisiske Regerings Hænder.
25. *Marts.* Provinslanddagen beslutter, at Provinsen skal tegne en Forretningsandel paa 50,000 Mark i en planlagt tysk Nybyggerforening for Hertugdømmerne. (Jf. 28. Maj).
28. *Marts.* Frimenighedskirken i Skærbæk indvies ved en Højtidelighed, som overværes af henved 500 Personer.
29. *Marts.* Det meddeles, at Regeringsassessor Dr. Dryander er bleven definitivt udnævnt til Landraad i Haderslev. (Se 1. Oktober 1908).
31. *Marts.* De danske Kredsdagsmænd i Tønder Kreds nedlægger Indsigelse imod, at der af Kredsen tegnes en Forretningsandel paa 10,000 Mark i det planlagte tyske Nybyggersekselskab. (Jf. 28. Maj).
1. *April.* „Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger i Nordslesvig“ paabegynder Udgivelsen af et Blad med Navnet „Kristeligt Ungdomsblad“ og med Sekretær Kylling i Haderslev som Redaktør.
2. *April.* Den præjisiske Regering køber Gaardejer Hubatsches Gaard i Kolsnap for 95,000 Mark for at omdanne den til en Statsdomæne.
5. *April.* Degn Wind i Hanved, der har været Lærer der i Byen i 32 Aar, faar med faa Dages Varsel Ordre til at tiltræde et Lærerembede i Altona. Om Grunden til denne Tvangsforflyttelse oplyses, at Wind ved Valget af en Kirkeældste i Hanved Sogn har stømt for en dansksindet Gaardejers Genvalg.
9. *April.* To af Pastor Jacobsens Fortrykningsforetagender, som Altyskerne med Administrationens Hjælp har søgt at holde oven Vande, Badestedet „Lakolk“ og „Romø Dampskibsselskab“, erklæres fallit.
11. *April.* Organist Stange i Tønder spiller ved Slutningen af den danske Gudstjeneste (første Paaske-dag) Sangen „Heil dir im Siegerkranz“. — Dette bliver dog senere af hans foresatte

- stemplet som en Utilbærighed, og Organisten faar en Irettesættelse.
14. April. Bisidderretten i Aabenraa idømmer cand. polit. Kr. R. Thomsen i Aabenraa en Bøde paa 50 Mark, fordi han i en Artikel i „Højmdal“ har sigtet nogle af Dr. Hahns Partifæller, bl. a. Bogholder Roloff ved „Apenrader Tageblatt“, for Stemmekøb.
19. April. Landsretten i Flensborg frikender Formanden for Læseforeningen „Enighed“ i Tandslet, Gaardejer H. C. Bladt i Lysabild, der af Bisidderretten i Sønderborg er bleven idømt en Bøde paa 20 Mark for Overtrædelse af Foreningsloven ved ikke at have anmeldt et Underholdningsmøde, som Foreningen havde haft den 22. September 1908.
21. April. Bisidderretten i Sønderborg idømmer Redaktøren af „Dybbøl-Posten“, A. Svensson, en Bøde paa 20 Mark for ikke at have optaget en Berigtigelse fra Redaktøren af „Sonderburger Zeitung“ og en anden paa 120 Mark, fordi et Søndagsblad, der følger med „Dybbøl-Posten“, har indeholdt et Digt til det danske Folks Pris. Redaktør Svensson har ganske vist ladet Digtet overtrykke med Sværte for at undgaa Tiltale, men i nogle Eksemplarer menes det alligevel at være læseligt.
30. April. Landsretten i Flensborg frikender Redaktøren af „Sonderburger Zeitung“, F. Kühler, hvem Bisidderretten i Nordborg har idømt en Bøde paa 10 Mark for Fornærmelse imod Journalist Andreas Grau. (Jf. 3. Marts).
1. Maj. „Den tyske Forening“ vedtager paa et Bestyrelsesmøde en Henvendelse til Magistrater og Kredsdega med Anmodning om at bevilge Penge til „Befrielse af tyske Landmænd og Næringsdrivende fra danske Kreditorer“.
8. Maj. „Aabenraa Amts Landboforening“, der i Køllertiden blev erklæret for politisk og siden da kun har bestaaet af Navn, medens Landboerne i Amtet imidlertid har oprettet Foreningen „Fremad“, opløses paa et Møde i Aabenraa efter Deltagernes enstemmige Beslutning.
11. Maj. „Højmdal“ meddeler, at Frimenigheden paa Sundeved har faaet Afslag paa en Ansøgning

om Tilladelse til at anlægge en egen Kirkegaard ved Frimenighedskirken i Stenderup. Afslaget begrundes med, at der ikke foreligger nogen Trang.

Gaardejer P. Dall i Jels afgaar ved Døden i en Alder af 80 Aar. Han har i en Aarrække været Tillidsmand for flere af vore nationale Foreninger, Medlem af Kirkeforstanderskab, Kommuneraad m. m.

13. *Maj.* I den præsiske Landdag imødegaar Landdagsmand Nis Nissen Dr. Schifferers og Fællers Angreb paa den nordslesvigske Befolkning under Drøftelsen den 27. Februar. Han viser, hvor stort et Ukendskab til Forholdene de har lagt for Dagen, fremfører Anker over Myndighedernes Optræden i Nordslesvig og paataler, at en Del af den tyske Presse jævnlig udspreder anonyme Artikler med Bagvaskelser om Forholdene i Nordslesvig.
19. *Maj.* Landraad Dryander i Haderslev forbyder Frøken Anna Beier i Brøns at undervise Børn og unge Piger under 18 Aar i Syning og andre Haandarbejder.
21. *Maj.* Landsretten i Flensborg idømmer Journalist A. Grau i Nordborg og Redaktør A. Svensson i Sønderborg Bøder paa henholdsvis 170 og 20 Mark for et Svar i „Dybbøl-Posten“ paa et af „En gammel Alsinger“ undertegnet Indlæg i „Sonderburger Zeitung“. (Jf. 13. Marts).
22. *Maj.* „Folkebanken for Als og Sundeved“ i Sønderborg oprettes med en Aktiekapital paa 600,000 Mark. Ved Stiftelsesmødet er der 250 Aktionærer til Stede.
24. *Maj.* Landsretten i Flensborg dømmer Haderslev Kreds til at levere „Skodborg Sparekasse“, som Landraad Becherer paa ulovlig Vis har bortført, tilbage til Skodborg Kommune.
25. *Maj.* I det præsiske Herrehus taler Overborgmester Dr. jur. Todsén fra Flensborg om en dansk Agitation, der i de sidste to Aar er bleven saa grænseløs, at det næsten er umuligt for Tyskerne at opholde sig i Nordslesvig.
28. *Maj.* Paa et Møde i Kiel oprettes det „slesvigholstenske Bosættelsesselskab“, der efter Grev Rantzau Sigende vil søge „at rejse en Vold af tyske Kolonister tværs over Nordslesvig“.

Der er sikret Selskabet en Kapital paa $\frac{1}{4}$ Million Mark, og man har Løfte om yderligere betydelig Støtte. (Jf. 12. Marts, 25. Marts og 31. Marts).

1. Juni. Den præjsiske Regering køber Gaarden „Kjerulfsminde“ i Hjørndrup med et Areal af 99,5 Hektar og 1950 Mark Nettoudbytte for 135,000 Mark. Den hidtilværende Ejer er tysksindet.
4. Juni. Landsretten i Flensborg ophæver Aabenraa Bidsiderrets Dom i Stemmekøbssagen og frikender „Hejmdal“s Medarbejder cand. polit. Kr. R. Thomsen. (Jf. 14. April).
Der oprettes en dansk Foredragsforening i Sønderborg.
6. Juni. „Nordslesvigs Afholdsforening“ holder Aarsmøde i Skærbæk. Den tæller nu 28 stedlige Foreninger med 919 Medlemmer.
7. Juni. Den præjsiske Regering køber Gaardejer Mathias Dalls Gaard i Seggelund med et Areal af 106 Hektar og 2890 Mark Nettoudbytte for 144,000 Mark.
12. og 13. Juni. Det ottende danske Aarsmøde afholdes i Nordborg. (Jf. Sønderj. Aarb. 1909 S. 288).
16. Juni. Lærer H. Lorenzen i Ballum, der har været Lærer i 25 $\frac{1}{2}$ Aar, modtager fra Regeringspræsidenten i Slesvig Meddelelse om, at han er tvangsforflyttet til Byen Schlichting i Nørre-Ditmarsken. Regeringen nægter at angive Grunde for Tvangsforflyttelsen, men Lorenzen erfarer underhaanden, at det er hans Deltagelse i Arbejdet for Afholdssagen samt i Sangstævnet i Møgeltønder, der har været Aarsag til Forholdsreglen.
17. Juni. I det tyske Ugeblad „Die christliche Welt“ paabegynder „En tysk Nordslesviger“ (cand. phil. Johannes Tiedje, en Søn af Pastor Tiedje i Østby) en Række Artikler om Forholdene i Nordslesvig, hvori han ytrer sin Uvilje over det præjsiske Tvangsstyre og udtaler Ønsket om at knytte Nordslesvigerne nærmere til Tyskland ved Kulturens Baand. — Cand. Tiedjes Redegørelse udkommer sidst i September som Særtryk paa Tysk og ved Slutningen af Aaret paa Dansk (ved Prof. Valdemar Ammundsen i København).
21. Juni. Landsretten i Flensborg idømmer Journalist L. P. Christensen ved „Flensborg Avis“ en Bøde

paa 500 Mark for Fornærmelse imod Skolelærer B. Bennetzen i Hokkerup ved at sigte denne for at have drevet Politik og brugt grove Udtryk over for danske Folks Børn. Af Vidneforhøret fremgaar det bl. a., at Læreren har kaldt danske Forældres Børn „Oprørere“ og „revolutionære“, men Retten anser ikke Bevisførelsen for fyldestgørende.

26. Juni. I den præjsiske Provinsregerings „Amtsblatt“ findes en Kundgørelse fra Regeringspræsidenten i Slesvig af 9. Juni, hvori der meddeles, at Generalkonsulatet i Hamborg, der hidtil kun har omfattet hamborgsk Statsomraade, nu desuden skal omfatte Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg samt Hannover (med Undtagelse af nogle Havnebyer) og endelig det oldenborgske Fyrstendømme Lybæk.
30. Juni. Regeringspræsident Dolega v. Koszierowski, Köllerpolitikken mest udprægede Repræsentant i den højere Administration, nedlægger sit Embede og forlader Slesvig.
1. Juli. „Nordslesvigs Afholdsforening“ paabegynder Udgivelsen af et eget Organ, „Nordslesvigs Afholdsblad“, med Journalist J. N. Jensen i Flensborg som Redaktør.
2. Juli. Overforvaltningsretten i Berlin afviser Bankbestyrer Jørgen Møllers Klage over sin Udvisning. I Domsgrundene udtales der, at Møller ikke kan anses for præjsisk Undermaat, fordi hans Fader, afdøde Gaardejer Filip Møller i Jægerup, ikke staar opført paa de til Aabenraa-Konventionen hørende Lister. (Jf. 26. Februar).
3. Juli. „Den tyske Forening“s Sommergeneralforsamling i Graasten overværes af Hertug Ernst Gynther, der paa det varmeste lover at støtte Foreningens Bestræbelser. Til Gengæld fortæller Rektor Witt fra Sønderborg, at Statssekretær v. Schoen har sagt: „Skaf mig dog denne Hahn fra Halsen“.
6. Juli. Overregeringsraad Uckert i Liegnitz udnævnes til Regeringspræsident i Slesvig-Holsten i Dolega v. Koszierowskis Sted. (Jf. 30. Juni).
9. Juli. Gaardejer Thomsen Holm i Billund sælger sin Gaard til Tyskerne for 85,000 Mark.
- 10.—12. Juli. „Nordslesvigs Fællessangforening“ afholder

- sit andet Sangstævne i Haderslev. Der er mødt 297 Sangere, og Besøget paa Hoveddagen anslaaes til 4000 Mennesker.
12. Juli. Den tyske Rigsdag vedtager en ny Lov om Veteranhjælp. Loven indeholder bl. a. en Hjemmel for den allerede indførte Fremgangsmaade, at den Hædersgave paa 100 Kroner, som den danske Regering har bevilget de gamle danske Soldater fra Trearskrigen, kan fradrages; der bliver heretter kun udbetalt dem et Beløb af 7 Mark 50 Penning.
19. Juli. Malermester Holm i Hundslev, der har giftet sig uden at have Bosættelsestilladelse, faar Befaling til at flytte fra Konen.
21. Juli. Sønderborg Provstisynode drøfter Andragendet om to egentlige danske Sprogtimer i de Skoler, hvor der endnu gives dansk Religionsundervisning, og vedtager desangaaende en Resolution til Provinssynoden.
22. Juli. Haderslev Provstisynode holder Møde. Ved Legitimationsprøven nedlægger Synodemedlem for Aastrup, Teglværksejer A. Sabroe, paa et anseligt Antal Lægmands Vegne Indsigelse mod Konsistoriets Fortolkning af § 74 i Synodeloven. Da Provst Petersen nægter at lade Hr. Sabroes Forslag om, at Synoden godkender Valget af 3 Lægmand i Haderslev, komme til Afstemning, forlader 31 dansksindede Medlemmer Synoden. Mødet fortsættes. En skriftlig Indsigelse bliver tagen til Protokols.
28. Juli. Bisidderretten i Sønderborg idømmer Journalist Andreas Grau i Nordborg tre Maaneders Fængsel for Fornærmelse imod Krigerforeningen i Hjortkær. Det drejer sig om en Artikel i „Dybbøl-Posten“ for 12. Marts, hvori Grau har omtalt, hvorledes den nævnte Krigerforening har skaffet sig Graner til Flagstænger.
1. August. Gaardejer Hans Petersen i Rørkær ved Tønder afgaar ved Døden. (Født 9. Febr. 1845). Han var en støt Personlighed med et stort Maal af Selvstændighed og en stærk Retfærdighedsfølelse. Han har siddet inde med mange baade kirkelige, kommunale, politiske og økonomiske Tillidshverv; det kan særlig

fremhæves, at han har været Medlem af Sprogforeningens Tilsynsraad siden Foreningens Stiftelse og Formand for Tønder Landmandskants Tilsynsraad siden Bankens Oprettelse.

Der meddeles, at Forholdet mellem dansk og tysk Gudstjeneste i 105 nordslesvigske Sognekirker for Tiden er saaledes: I 28 prædikeslet ikke Tysk, i 29 færre end 12 Gange aarlig, i 48 enten 12 eller flere Gange.

2. *August.* Gaardejer R. P. Clausen i Smedager afgaar ved Døden (Født 15. Januar 1841). Han har haft særdeles mange Tillidshverv: han var Medlem af Herredsraadet, indtil dette ophævedes, Formand for Sognets Fattigvæsen i 21 Aar og Formand for Sognets Sparekasse i over 30 Aar; han var Medlem af Kirkeforstanderskabet, Provstisynoden og Synodeudvalget samt af Kredsdagen og Provslanddagen; i mange Aar sad han i Bestyrelsen for Aabenraa Amts Landboforening og Vælgerforeningens Tilsynsraad, og indtil sin Død var han Kredsfornand for Sprogforeningen. Han var i Besiddelse af grundige Kundskaber og en sund Dømmekraft; samtidig var han en skarp Kritiker og yndede som saadan at fremsætte sin Mening i versificerede private Epistler og til Offentligheden rettede Satirer.
3. *August.* Aabenraa Provstisynode holder Møde. Bl. a. drøfter man, hvad der kan gøres for at redde den danske Kirkesang fra Undergang. Pastor Friedrichsen fra Øster-Løgum beklager sig over, at Børnene ikke mere kan synge de smukke danske Salmer. Der formuleres et Andragende til Fællessynoden om at foranledige udgivet en ny Melodisamling til Salmebogen for de danske Menigheder. Endvidere føres der en Drøftelse om den danske Religionsundervisning, under hvilken Kredsskolinspektør Mosehuus hævder, at Skolemyndighederne ikke lægger Hindringer i Vejen for denne.
4. *August.* Det „slesvigholstenske Bosættelsesselskab“ begynder sin Virksomhed under Regeringsraad Weidners Ledelse. (Jf. 28. Maj).
16. *August.* Gaardejer Søren M. Bych i Lunding afgaar ved Døden, 84 Aar gammel. Han har været

- Kredsmand og siddet inde med et Antal andre baade politiske, kirkelige og økonomiske Tillidshverv.
18. *Argust.* Bisidderretten i Toflund frikender Bankbestyrer Jørgen Møller i Skærbæk for Overtrædelse af Udvisningsordren, idet den erklærer ham for præjsisk Undersaat og altsaa Udvisningen for ulovlig. Jf. 26. Februar og 2. Juli.
20. *Argust.* Henved 60 nordslesvigske Præster nedsætter paa et Møde paa „Missionshotellet“ i Aabenraa et Udvalg til at forberede Dannelsen af en Forening, der skal tage Stilling til alle særlig nordslesvigske Anliggender, for saa vidt de vedrører Kirke-, Skole- og Folkelivet. (Jf. 20. Septbr.)
- En gift dansk Undersaat i Traasbøl faar af Amtsforsstander Bruhn paa Skovbølgaard Valget imellem at forlade Landet eller at forlade sin Kone. — En anden gift dansk Undersaat sammesteds faar Meddelelse om, at han vil blive udvist, hvis han arbejder hos Danskere.
22. *Argust.* Paa et tysk Møde i Tønder retter Kredsens Rigsdagsmand, Dr. Leonhardt, heftige Angreb mod „Den tyske Forening“, om hvilken han bl. a. siger, at den er den største Ulykke for Nordslesvig. Foreningens Formand, Dr. Hahn, er til Stede, men forholder sig tavs.
25. *Argust.* Gaardejer Jørgen Kjær i Hjartbro sælger sin Gaard til det „slesvigholstenske Bosættelsesselskab“ for 88,000 Mark.
- Bisidderretten i Rødding idømmer Landmændene H. Hansen i Vester-Lindet og Nielsen i Terp en Bøde paa hver 20 Mark for ved en Ringriderfest at have sunget „Jeg er en simpel Bondemand“, „Dengang jeg drog afsted“ og „Kong Kristian stod ved højen Mast.“
31. *Argust.* Tørninglen Provstisynode holder Møde i Gram. Provst Godtfriksen meddeler, at der paa et for to Aar siden til Konsistoriet indsendt Andragende om to ugentlige danske Sprogtimer i Skolerne er indløbet det Svar, at der ikke kan ændres noget ved Sprogordningen; derimod har Regeringen tilbudt en udvidet Konfirmationsundervisning.

3. *September.* Landsretten i Flensborg stadfæster en Bøde paa 120 Mark, som Bisidderretten i Sønderborg har idømt „Dybbøl-Posten“s Redaktør, A. Svensson, for „Udbredelse af ophidsende Sange“. (Jf. 21. April).
6. *September.* Landsretten i Flensborg stadfæster den af Bisidderretten i Sønderborg over Journalist A. Grau i Nordborg fældede Dom paa tre Maaneders Fængsel for Fornærmelse imod Krigerforeningen i Hjortkær. (Jf. 28. Juli).
20. *September.* „Den nordslesvigske Præsteforening“ oprettes paa et Møde paa „Missionshotellet“ i Aabenraa med 57 Medlemmer og Pastor Tonnesen i Hoptrup som Formand. (Jf. 20. August).
23. *September.* Bisidderretten i Haderslev idømmer Rentier Peder Skau paa Bukshave en Bøde paa 50 Mark for Fornærmelse mod Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan. Den sidstnævnte har nemlig for nogen Tid siden fremsat en Paastand om, at Skau har været ivrig virksom for en mod Tyskland rettet dansk Rustning, og denne Sigtelse har Skau saa med et drastisk Udtryk betegnet som usand.
27. *September.* Vesterhavsbadet „Lakolk“ gaar til Tvangssalg. Landraad Dryander byder paa Haderslev Kredssparekasses Vegne 6000 Mark. (Jf. 9. April).
1. *Oktober.* Landsretten i Flensborg idømmer Rigsdagsmand H. P. Hanssen en Bøde paa 400 Mark, fordi han i en Artikel om Forholdene i de polske Landsdele har indflettet en Bemærkning om „Den tyske Forening“s Agitation. — Ved denne Lejlighed maa Landsretsraad Dr. Hahn som edfæstet Vidne indrømme, at han fra Regeringen i Berlin har modtaget en Paamindelse om ikke at volde den udenrigske Politik Vanskeligheder.
5. *Oktober.* Der afholdes et Møde i Malente-Grenzmühlen, hvor Pastor Schmidt fra Vodder taler om de nordslesvigske Forhold.
9. *Oktober.* „Nordslesvigs Fællessangforening“ holder Aarsmøde i Aabenraa. Den omfatter nu 22 Sangforeninger med 400 aktive Sangere.
10. *Oktober.* „Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger i Nordslesvig“ holder Aarsmøde i

Vojens. Fællesforbundet, der i Maj 1908 dannedes af 12 smaa Foreninger, tæller nu 32 Foreninger med 660 Medlemmer. Der er i det forløbne Aar blevet afholdt henved 300 Ungdomsmøder.

11. Oktober. Landsretten i Flensborg ophæver den af Bisidderretten i Toftlund fældede Dom, hvorved Bankbestyrer Jørgen Møller frikendtes for Overtrædelse af en Udvisningsordre, og idømmer ham 1 Dags Fængsel for ulovlig Tilbagevenden. (Jf. 18. Avgust).
14. Oktober. Bisidderretten i Haderslev idømmer Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan, en Bøde paa 500 Mark for at have kaldt Rigsdagsmand H. P. Hanssen en „Landsforræder“. Statsadvokaturen har denne Gang rejst offentlig Tiltale. Straffen sættes imidlertid saa lavt, fordi Retten antager, at den anklagede har ladet sig lede af „ædle Bævggrunde“.
- 18.—28. Oktober. Provinssynoden er samlet i Rendsborg. — Den 20. Oktober udspinder der sig en større nordslesvigsk Drøftelse, hvori ogsaa Tidjes Bog og Præsteforeningen berøres. De danske Synodemedlemmer fremsætter atter med Styrke det gamle Krav om to Timers dansk Sprogundervisning i Skolerne. Paa tysk Side forlanger man til Gengæld flere tyske Gudstjenester. Biskop Kaftan svarer paa Konsistoriets Vegne, at en Forøgelse af dem ikke bør gaa ud over de danske Gudstjenester; Konsistoriet vil vedblivende udtrykkelig hævde den Grundsætning, at Kirken maa handle kirkeligt, den maa saa vidt muligt holdes uden for den nationale Kamp. — Den 27. Oktober forkastes det af Pastor Hansen i Dybbøl indbragte Andragende om hos Konsistoriet at udvirke to ugentlige Timers dansk Sprogundervisning i de nordslesvigske Skoler med alle Stemmer imod 11. — Den 28. Oktober kommer den haderslevske Provstisynodesag til Forhandling. Fællessynoden giver deri Konsistoriet Medhold i Fortolkningen af § 74 i Synodeloven. (Jf. 22. Juli).
21. Oktober. Lærer Lorenzen i Ballum afskediges uden Pension, efter at han den 13. Oktober har nedlagt sit Embede, da Regeringen har nægtet

at angive Grunde for hans Tvangsforflyttelse og at yde ham Afsked med Pension. (Jf. 16. Juni).

22. Oktober. Bisidderretten i Sønderborg idømmer Redaktøren af „Dybbøl-Posten“, A. Svensson, to Maaneders Fængsel for Fornærmelse imod Landsretsraad Dr. Hahn. Fornærmelsen findes i, at der i en Overskrift i „Dybbøl-Posten“ er sat en Del Hærværk mod Hostrup Sogns Forsamlingshus i en vis Forbindelse med Dr. Hahns Agitation.

Landsretten i Flensborg stadfæster en Bøde paa 50 Mark, som Gaardejer Volle Damm i i Jelsskov er bleven idømt af Bisidderretten i Haderslev, fordi han ikke har ladet sin Søn besøge den præsiske Skole, efter at Sønnen til Paaske 1908 er bleven konfirmeret i Kongeriget.

24. Oktober. Forsamlingshuset i Jejsing indvies.

27. Oktober. Bisidderretten i Aabenraa idømmer Medarbejder ved „Højmdal“, cand. polit. Kr. R. Thomsen en Bøde paa 15 Mark for ikke at have optaget en Berigtigelse fra Landdagsmand Dr. Schifferer i Kiel paa Tysk. Efter Bisidderrettens Mening er det berettiget at forlange Berigtigelser optagne i det tyske Sprog, da vi befinder os i et tysk Land.“

28. Oktober. Rigsretten i Leipzig forkaster den af Journalist L. P. Christensen ved „Flensborg Avis“ nedlagte Revision af den flensborgske Landsretsdom i Fornærmelsessagen mod Skolelærer Bennetzen i Hokkorup (Jf. 21. Juni).

29. Oktober. Rebslager Mads Jensen i Haderslev afgaar ved Døden, 70 Aar gammel. Han har gjort sig kendt som Stifter af Nordlesvigs Frøavlerforening og som Forfatter af Landbrugsbøger og Smaaskrifter.

31. Oktober. Forsamlingshuset i Nørre-Hostrup i Egvad Sogn indvies.

Paa et Møde i Neumünster bryder de Tyskfrisindede i Hertugdømmerne Staven over Dr. Hahn og hans Politik. Bl. a. udtaler de deres Harme over hans „fuldstændig ugrundede Angreb paa de frisindede Parlamentarikeres tyske Sindelag.

1. November. Brodersens Enkes Gaard i Kliplev sælges til Tyskerne for 44,000 Mark.

3. *November.* Apoteker J. A. Wiinsted i Horsens afgaar ved Døden, 79 Aar gammel. Han oprettede i 1863 en Landbrugsskole paa Aagaard i Oversø Sogn, som han derpaa ledede i en Række Aar.
Regeringspræsident Uckert besøger Haderslev Kreds.
6. *November.* Overlandsretten i Kiel forkaster den af Journalist Andreas Grau i Nordborg nedlagte Revision af den flensborgske Landsrets Dom paa tre Maaneders Fængsel i Flagstangsagen (Jf. 6. September).
Tandlæge J. Lassen i Haderslev afgaar ved Døden (Født 14. Septbr. 1873). Han stillede sig altid beredvillig i den danske Sags Tjeneste. Bl. a. var han Formand for Kommunalforeningen i Haderslev.
10. *November.* „Nordslesvigsk Kreditforening“ stiftes paa et Møde i Haderslev med en Andelskapital paa 830,000 Mark, der er fordelte paa rigelig 1400 Andele. Det er Foreningens Formaal at drive Bankforretning til Fremme for Landbrug, Handel og Industri og og derved navnlig at danne en Modvægt mod det slesvigholstenske Bosættelsesselskab. Kreditbanken skal begynde sin Virksomhed den 1. Januar 1910 og have sit Lokale i Haderslev.
Paa et Møde i Tinglev overdrager 58 tyske Mænd og Kvinder det til 12 af de tilstedeværende at forberede Dannelsen af en „Fredsforening“, der skal støtte Tyskheden i Nordslesvig ved Oplysning, Selskabelighed o. dsl. (Jf. 1. Decbr.)
- 15.—21. *November.* Vælgerforeningens social-politiske Kursus afholdes paa „Folkehjem“ i Aabenraa.
19. *November.* Paa et Møde, som „Nordslesvigsk Kreditforenings“ Tilsynsraad holder i Haderslev, vælges Ejendomskommissionær J. H. Schmidt i Haderslev, Gaardejer Refslund Poulsen paa Skovgaard og Bankassistent J. Schmidt i Haderslev til Direktører for Kreditforeningen. (Jf. 10. November).
26. *November.* Landsretten i Flensborg stadfæster en Bøde paa 50 Mark, som Bisidderretten i Haderslev har idømt Rentier Peder Skau paa Buks-

- have for Fornærmelse imod Redaktør K. Strackerjan i Haderslev. ((Jf. 23. September.)
- For Landsretten i Flensborg forhandles en Privatklagesag, hvorunder Redaktøren af „Sonderburger Zeitung“, E. Kühler, ved Bisidderretten i Sønderborg er bleven ikendt en Bøde paa 50 Mark for Fornærmelse imod Redaktøren af „Dybbøl-Posten“, A. Svensson, medens denne paa Kühlers Modklage har faaet en Bøde paa 75 Mark. Sagen ender med Forlig, idet begge tager deres Klage tilbage.
27. November. Bogholder Mogensen hos Brødrene Fink i Aabenraa udvises, fordi han har overværet Indvielsen af Forsamlingshuset i Nørre-Hostrup.
- „Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig“ holder Aarsmøde i Hygum. Udvalget har i det sidste Beretningsaar ladet afholde henvend 90 Møder. I Aarets Løb har det ladet uddanne henvend 40 Sygeplejersker, hvoraf dog kun de 19 er i Virksomhed.
28. November. Landraad Dryander i Haderslev nægter Arbejdsmand Nikolajsen i Sommersted Bøssetelsestilladelse.
29. November. Landsretten i Flensborg stadfæster en Bøde paa 500 Mark, som Bisidderretten i Haderslev har idømt Redaktøren af „Schleswigsche Grenzpost“, K. Strackerjan, for Fornærmelse imod Rigsdagsmand H. P. Hanssen (Jf. 14. Oktober). I Domsgrundene tales om den anklagedes „ædle patriotiske Bevægrunde“ og Hanssens „retsvitterligt illoyale og moralsk tvivlsomme Optræden.“
30. November. Ved Handelskammervalget i Haderslev gaar Danskerne af med Sejren.
1. December. Den tyske „Fredsförening“ oprettes paa et Møde i Tinglev med ca. 50 Medlemmer og med Pastor Schmidt i Vodder som Formand. (Jf. 10. Novbr.)
3. December. Foredragsforeningen for Nustrup med flere Sogne holder 25 Aars Jubilæum.
4. December. Paa „Den tyske Forenings“ Generalforsamling i Tønder meddeles der, at Medlemsantallet er steget til 11,000, d. e. 2000 flere end i Fjor. I Tønder Kreds er der siden Agitationens Begyndelse vundet 1000 Til-

hængere. I Aarets Løb er der blevet oprettet stødige Afdelinger i Tønder, Bylderup, Medelby, Læk og Viding Herred samt i Holsten.

5. *December.* Frimenighedskirken i Rødding indvies ved en Højtidelighed, hvori der deltager ca. 600 Personer.
10. *December.* Tidligere Gaardejer Rasmus Hansen i Kastrup afgaar ved Døden i Strandelhjørn. (Født 4. Novbr. 1828). Som Medlem af Kirkepræsentationen, Provstisynoden og Synodeudvalget har han trofast værnet om det danske Sprog i Kirke og Skole ligesom han ogsaa ellers har været med til baade mundtlig og skriftlig at kæmpe for Folkets Ret. Han sad inde med gode Kundskaber og et ypperligt Lune.
11. *December.* En Tjenestekarl paa Tornumgaard og en Skræddersvend i Hjerting udvises, fordi de har været med i Forsamlingshuset.
Der nægtes Landmand Fr. G. Hansen fra Bodum Bosættelsestilladelse.
13. *December.* Landsretten i Flensborg stadfæster en Fængselsstraf paa to Maaneder, som Bisidderretten i Sønderborg har idømt Redaktøren af „Dybbøl-Posten“, A. Svensson, for Fornærmelse imod Dr. Hahn. (Jf. 22. Oktober). Landsretten fastslaar, at Dr. Hahn, der var optraadt med megen Takt og Forsigtighed, er „værdig til særligt Værn fra Rettens Side“.
15. *December.* Den Bosættelsestilladelse, som Købmand Fr. Colfack i Rødding har faaet, tages tilbage.
17. *December.* Kniplingshandler Dethlef Hansen i Møgeltønder, den sidste Kniplingskræmmer paa Vestkysten, afgaar ved Døden, 78 Aar gammel.
18. *December.* To af Købmand Colfacks Folk i Rødding udvises.
21. *December.* Gaardejer J. Schmidt i Øster-Terp sælger sin Gaard til det slesvigholstenske Bosættelsesselskab“ for 42,000 Mark.
22. *December.* Gaardejer Kr. Thomsen i Bredebro sælger sin Gaard til den præjsiske Regering for 96,000 Mark.

Dampskibet „Kanal“ forliser ved Aarøund; fem Mennesker drukner.

23. *December.* Landsretten i Flensborg anerkender Maskinist Christoffer Fischer, Søn af Kaptejn Fischer i Aabenraa, som præjsisk Undersaat; Kaptejn Fischer afhøres som edfæstet Vidne.
27. *December.* Journalist Andreas Grau i Nordborg tiltræder sin 3 Maaneders Fængselsstraf i Neumünster. (Jf. 6. Novbr.)
29. *December.* Rigsdagsmand Dr. Leonhardt oplyser, at den tyske Regering har tilskyndet Gehejmeraad Jürgensen til at skrive Artiklen mod „Den tyske Forening“ i „Kölnische Zeitung“ (Jf. 5. Oktober 1908).
- Sognepræsten i Bolderslev prøver paa at indføre tysk Salmesang ved den danske Gudstjeneste, men Kirkeforstanderskabet hinder det.

N. A.

„Sønderjydske Aarbøger“

udgivne af

K. P. Hanssen-Norremolle, P. Skau og Nikolaj Andersen

begyndte at udkomme 1889 og har siden i en Række forskellige Bidrag skildret Slesvigs Historie, Land, Folk og Minder og har i politiske og statistiske Oversigter belyst Nordslesvigernes Kamp for Bevarelsen af dansk Sprog og Kultur.

„Sønderjydske Aarbøger“ vil som hidtil behandle alle nordslesvigske Spørgsmaal i videste Omfang, Historie og Politik, Sprog og Folkeminder, Naturforhold og Landøkonomi. De vil desuden bringe Skildringer af andre Nationalitetskampe i Fortid og Nutid og Drøftelse af saadanne Forhold, der direkte eller indirekte staar i Forbindelse dermed.

„Sønderjydske Aarbøger“ udkommer to Gange aarligt i Hæfter paa tilsammen omtr. 20 Ark. **Subskription** modtages i alle Boglader i Slesvig, Danmark, Norge og Sverige og i Gyldendalske Boghandel, Hovedkommissionen for de tre nordiske Lande. Prisen er 4 Kroner Aargangen; for Medlemmer af danske Foreninger i Nordslesvig 3 Mark.

Indhold af Aargang 1910.

Robert Neiiendam: Dansk Theaterhistorie i Nordslesvig 1864—1910	Side	1—81
Chr. Hübbe: Det nordslesvigske Pengevæsen „	82—121	
F. Ohrt: Fra Østgrænsen (Træk af Nationalitetskampen mellem Finner og Russere) „	122—157	
H. Weitemeyer: Af Præsteindberetninger fra Ribe Stift	158—222	
Johannes Lindbæk: Oversigt over historisk Litteratur fra Aarene 1904—1907 vedrørende Sønderjylland.	223—270	
Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1910 „	271—282	
N. A.: Dagshistorie 1909	283—301	